

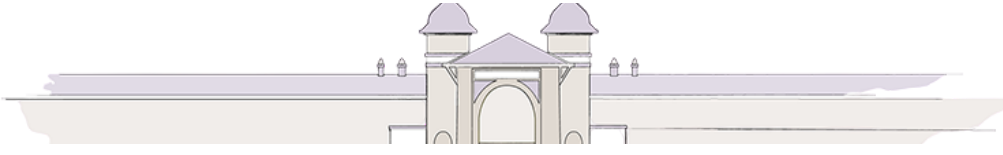
T R A K Y A Ü N İ V E R S İ T E S İ

İKTİSADİ
VE İDARİ
BİLİMLER
FAKÜLTESİ
E-DERGI

*E-Journal of the
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences*

A R A L I K
2 0 2 1

CİLT / VOLUME 10
SAYI / NUMBER 2

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
E-DERGİ**

**CİLT:10
SAYI:2
ARALIK 2021**

**TRAKYA UNIVERSITY
E-JOURNAL OF THE FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

**VOLUME: 10
ISSUE:2
JUNE 2021**

ISSN:2147-2483

Dergi Sahibi/Owner

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ADINA /
BEHALF OF TRAKYA UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCE
PROF. DR. AYHAN GENÇLER

Editör/Editor

DR. ÖĞR. ÜYESİ CANER EKİZCELEROĞLU / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

Editör Yardımcısı /Assistant Editor

ARŞ. GÖR. METEHAN KAPLAN / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

Alan Editörleri / Field Editors

DR. ÖĞR. ÜYESİ TOGAN KARATAŞ / MARMARA ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. BERNA HIZARCI BEŞER / DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Dil Editörleri / Language Editors

DOÇ. DR. İLKER TOSUN / KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

ÖĞRETİM GÖREVLİSİ FATMA ÖZKAN / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

MELİS ÖZEL / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

Dergi Yayın Kurulu /Editorial Board

Başkan/Chairman

PROF. DR. AYHAN GENÇLER

Üyeler/Members

PROF. DR. SİBEL TURAN / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. ADİL OĞUZHAN / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. M. ENGİN SANAL / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. CEMİLE ARIKOĞLU ÜNDÜCÜ / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. NURAL YILDIZ / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUZAFFER ÖZSOY / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

İletişim Adresi/Address

T.C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE BİLİMLER FAKÜLTESİ BALKAN YERLEŞKESİ EDİRNE/
TÜRKİYE

TEL: 0284 235 71 51 -52

FAKS: 0284 235 73 63-18 57

Danışma ve Bilim Kurulu / Advisory and Scientific Committee

PROF. DR. SÜLEYMAN ÖZDEMİR
BANDIRMA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. SUDİ APAK
ESEN YURT ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. ABDÜLKADİR ŞENKAL
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. SADI UZUNOĞLU
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. CÜNEYT AKALIN
AREL ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. GAMZE YÜCESAN ÖZDEMİR
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. SİNAN ÜNSAR
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. NURCAN METİN
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. CANAN ÇETİN
MARMARA ÜNİVERSİTESİ'NDEN EMEKLİ

PROF. DR. O. MURAT KOÇTÜRK
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. AYŞE AKYOL
AREL ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. LEVENT ÜRER
İSTİNYE ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. BÜNYAMİN BACAK
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. ATA YAKUP KAPTAN
SAMSUN ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. ERCAN SARIDOĞAN
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. KAMİL ORHAN
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. ABDURAHMAN BENLİ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. BİLGE ACAR BOLAT
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. ERSİN KAVİ
YALOVA ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAMİDE TACİR
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ ONUR DİKMENLİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYNUR ACER
AREL ÜNİVERSİTESİ

DR. SERDAR GÖCEN
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

Bu Sayıdaki Hakemlerimiz / Our Referees in This Issue

PROF. DR. ALİ ACAR / SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. MEHMET HANİFİ AYBOĞA / MARMARA ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. ŞAHAMET BÜLBÜL / FENERBAHÇE ÜNİVERSİTESİ

PROF. DR. YAŞAR KABATAŞ / MARMARA ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. ERHAN ATAY / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. MUSTAFA CANBAZ / AFYONKARAHİSAR SAĞLIK BİLİMLERİ ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. DR. OĞUZ BAŞOL / KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDÜLHALİM ÇELİK / KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ FİRDEVS KOÇ BAYKARA / İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜNAY KURTULDU / KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ İLKE ORUÇ / TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ SELEN ÖZTÜRK / İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

DR. SELVER KURTULDU / KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

68 - 85

ABDULAZİZ GÜLAY, İCLAL ATTİLA

TÜRKİYE'DE ÖZEL SAĞLIK SİGORTALARI VE ETKİNLİK ANALİZİ

PRIVATE HEALTH INSURANCES AND THEIR EFFICIENCY ANALYSIS IN TURKEY

86 - 97

UĞUR KESKİN

BÜYÜK FREDERİK DÖNEMİNİN STRATEJİK YÖNETİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF FREDERICH THE GREAT PERIOD IN TERMS OF STRATEGIC MANAGEMENT

98 - 111

AHMET YURTSEVEN

İLKEL TOPLUMDA SOSYO-EKONOMİK HAYATA BİR BAKIŞ

AN OVERVIEW OF SOCIO-ECONOMIC LIFE IN PRIMITIVE SOCIETIES

112 - 129

HANİFE GÖKTAŞ, ERDEM ÖZKAN, ABDULLAH OKUMUŞ

45 YAŞ VE ÜZERİ KİŞİLERİN YAŞLILIK TUTUMLARININ VE YAŞAM KALİTESİ ALGILARININ SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE İNCELENMESİ

THE EXAMINATION OF 45-YEAR-OLD AND OLDER PEOPLE'S ATTITUDES TOWARD OLD AGE AND QUALITY OF LIFE IN TERMS OF SOCIODEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

130 - 144

ENESCAN DEVECİ, ÖZLEM YORULMAZ

GİZLİ SINIF ANALİZİ İLE TÜRKİYE'DE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNE BAKIŞ AÇISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF PERSPECTIVE ON GENDER INEQUALITY IN TURKEY USING LATENT CLASS ANALYSIS

Türkiye'de Özel Sağlık Sigortaları ve Etkinlik Analizi

Private Health Insurances and Their Efficiency Analysis in Turkey

ABDULAZİZ GÜLAY¹ , İCLAL ATILA²

Ö Z

Özel sağlık sigortalarının rolü ve yaygınlığı tüm Dünyada sürekli olarak gelişme göstermektedir. Özel sağlık sigortalarının böylesine yaygınlık göstermesi, sigorta şirketlerinin faaliyetlerinde etkinlik ve verimlilik durumlarını gündeme getirmiştir. Şirketler etkinlik ölçümü yaparak kaynaklarını ne kadar verimli kullanabildiklerini ve faaliyetlerini hangi düzeyde etkin yürüttüklerini tespit ve analiz edebilmektedir. Bu sayede, zayıf veya yetersiz kaldıkları alanlarda gerekli düzeltme ve iyileştirmeleri yaparak yoğun rekabetin hakim olduğu piyasa koşullarında daha başarılı şekilde faaliyet yürütebilmektedir. Bu çalışmada 2017, 2018 ve 2019 yıllarında faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin hastalık/sağlık branşındaki etkinliklerini ölçmek ve değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Veri Zarflama Analizi yöntemi kullanılarak bahsi geçen 3 yılın tamamında hastalık/sağlık branşında prim üretimi yapan 31 sigorta şirketinin sağlık sigortası etkinlik analizleri yapılmış ve akabinde etkin olmayan sigorta şirketleri için etkin şirketler baz alınarak referans grupları oluşturulmuştur. Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda söz konusu şirketlerinin toplam etkinliğinin analiz yapıldığı 3 yıl içerisinde sürekli yükseliş seyri gösterdiği saptanmıştır. Analizden elde edilen bulgular ışığında, Türkiye'de özel sağlık sigortalarının etkinlik düzeylerini yükseltmeyi hedefleyen bazı öneri ve argümanlara yer verilmiştir.

Jel Sınıflaması: I13, C14.

Anahtar Kelimeler: Özel Sağlık Sigortası, Veri Zarflama Analizi, Etkinlik.

ABSTRACT

The role and prevalence of private health insurance is constantly evolving all over the world. The prevalence of private health insurances has brought up the issues of efficiency and productivity of insurance companies' activities. By measuring efficiency, companies can determine and analyze how efficiently they can use their resources and how effectively they perform their activities. In this way, by making the essential corrections and improvements in areas where they are weak or insufficient, they can operate more successfully in market conditions where intense competition is dominant. In this study, it is aimed to measure and evaluate the activities of insurance companies operating in 2017, 2018 and 2019 in the health insurance branch. In this direction, health insurance efficiency analyzes of 31 insurance companies that produced premiums in the disease/health branch during all of the aforementioned 3 years were executed using the Data Envelopment Analysis method. Then reference groups were created for the inefficient insurance companies based on the efficient companies. In line with the findings obtained from the research, it was determined that the total efficiency of the companies in question showed a continuous upward trend during the 3 years. In the light of the findings acquired from the analysis, some suggestions and arguments aiming to increase the efficiency levels of private health insurances in Turkey are given.

Jel Classification: I13, C14.

Keywords: Private Health Insurance, Data Envelopment Analysis, Efficiency.

DOI: 10.47934/tife.10.02.01

*Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü bünyesinde Abdulaziz Gülay tarafından kaleme alınan "Türkiye'de özel Sağlık sigortaları ve Etkinlik Analizi" başlıklı Doktora tezinden türetilmiştir.

1. Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.

ORCID: 0000-0003-3519-002X

2. Prof Dr, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul.

ORCID: 0000-0002-5584-8936

SORUMLU YAZAR / CORRESPONDING AUTHOR

İclal Atilla,
Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Göztepe, İstanbul.

E-mail: iclalattila@marmara.edu.tr

BAŞVURU / SUBMITTED: 12.07.2021

REVİZYON TALEBİ /

REVISION REQUESTED: 27.07.2021

SON REVİZYON /

LAST REVISION: -

KABUL / ACCEPTED: 27.07.2021

Atf / Citation: Gülay, A., Atilla, İ. (2021). Türkiye'de Özel Sağlık Sigortaları ve Etkinlik Analizi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, 10(2), 68-85, <https://doi.org/10.47934/tife.10.02.01>

1. Giriş

Türkiye’de ağırlıklı kamusal sağlık sigortası mekanizması olarak sosyal sigorta prensibine dayanan Genel Sağlık Sigortası sistemi tatbik edilmektedir. Genel Sağlık Sigortasına destekleyici ve tamamlayıcı fonksiyonda özel sağlık sigortaları faaliyet göstermektedir. Özel sağlık sigortacılığı özellikle ülkemizde her geçen yıl büyüyen ve gelişen bir sektör olarak dikkati çekmektedir. Sürekli yükselen sağlık harcamaları, toplumun sağlık konusunda bilinç ve farkındalığının artması ve bireylerin daha lüks ve kaliteli sağlık hizmeti alma arzusu özel sağlık sigortalarına olan eğilimi arttırmaktadır.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de özel sağlık sigortalarının rolü ve yaygınlığı sürekli olarak gelişme göstermektedir. Türkiye’de 2012 yılında özel sağlık sigortası yaptıran kişi sayısı yaklaşık 5,4 milyon iken, 2019 yılında bu sayı 7,2 milyona yükselmiştir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Sigorta Denetleme Kurulu, 2020). Benzer şekilde, hastalık/sağlık branşında 2010 yılında brüt prim üretimi yaklaşık 1,67 milyar Lira iken, 2019 yılında bu miktar neredeyse 5 katına çıkarak 8,05 milyar TL’ye ulaşmıştır (Türkiye Sigorta Birliği, 2020). Özel sağlık sigortalarının böylesine yaygınlık göstermesi, sigorta şirketlerinin faaliyetlerinde etkinlik ve verimlilik durumlarını gündeme getirmiştir.

Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren özel sağlık sigortalarının 2017, 2018 ve 2019 yıllarına ilişkin etkinlik analizi yapılmıştır. Bu analiz neticesinde, özel sağlık sigortalarının etkinlik düzeylerini arttırabilecek öneriler ileri sürmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, sigorta şirketlerinin hastalık-sağlık branşındaki çeşitli finansal verileri girdi ve çıktı parametreleri olarak kullanılarak Veri Zarflama Analizi yöntemiyle bir finansal etkinlik analizi gerçekleştirilmiştir.

2. Özel Sağlık Sigortası: Tanım ve Kavram

Özel sağlık sigortası; hastalık veya kaza risklerinin meydana gelmesi sonucu, bireylerin eski sağlıklarına kavuşmak amacıyla yararlandıkları sağlık hizmetlerinin masraflarını poliçede kararlaştırılan belirli limitler doğrultusunda, genel veya özel şartlar çerçevesinde karşılayan bir özel sigorta türüdür (OECD, 2019, s.1). Bireylerin sigortalanabilmesi için herhangi bir sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olup olmadıkları dikkate alınmamaktadır. Katılım (bazı ülkelerde istisnaları olmakla birlikte) isteğe bağlıdır (Çelik, 2016, s.182). Öncesinde prim ödemek koşuluyla, sigortalıların sağlık hizmet sunucularından almış olduğu ve poliçede belirtilen teşhis, tetkik, muayene, ayakta veya yatarak tedavi ve ilaç gibi sağlık hizmetlerinin bedelleri kısmen veya tamamen özel sağlık sigortası şirketi tarafından karşılanmaktadır (Orhaner, 2006, s.9).

Özel sağlık sigortaları hemen hemen tüm ülkelerde uygulanmakla birlikte, çoğunlukla mevcut kamu sağlık sigortasının eksik veya yetersiz kaldığı alanlarda tamamlayıcı rolde tatbik edilmektedir. Kişiler daha lüks ve konforlu sağlık hizmeti almak ve talep ettikleri sağlık hizmetlerinin teminat kapsamını genişletmek gibi amaçlarla özel sağlık sigortalarını tercih etmektedir (Claxton, 2002, ss.1-2). Özellikle kişi başı gelirin yüksek olduğu, güçlü ekonomisi olan gelişmiş ülkelerde yaygın olarak uygulanan bir finansman yöntemidir (Gottret ve Schiber, 2006, s.5). Gelişmekte olan ülkelerde özel sağlık sigortalarına olan talep her geçen gün artış göstermektedir. Bu durumun en temel sebepleri; vatandaşların kamu sağlık sigortası sisteminden memnuniyetsizlikler duyması, ülkelerdeki ekonomik büyümeler, tüketicilerin daha kaliteli ve yüksek standartlarda sağlık hizmeti arzulaması ve toplumdaki sağlık bilinci ve farkındalığının sürekli gelişmesidir (Drechsler ve Jütting, 2005, s.4).

3. Özel Sağlık Sigortası Türleri

Birçok ülkede yaygın şekilde uygulanan bir finansman sistemi olan özel sağlık sigortaları literatürde çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. OECD’nin 2004 yılında yayınladığı “Sağlık Sigortası İçin Bir Sınıflandırma Önerisi” başlıklı çalışmada özel sağlık sigortaları ikame edici, destekleyici ve tamamlayıcı sigortalar olmak üzere 3 grup olarak sınıflandırılmıştır (OECD, 2004, s.18).

3.1. İkame Edici Özel Sağlık Sigortası

İkame edici özel sağlık sigortası, devletin sağlamış olduğu kamu sağlık sigortasının yerine uygulanan ve sunduğu temel teminat paketleri kapsamında sağlık risklerini teminat altına alan bir özel sağlık sigortası türüdür(Orhaner ve Ekinci, 2019, s.34). Dolayısıyla ikame edici sigortalar, sosyal sağlık sigortasının yerine geçmekte ve teminat paketleriyle söz konusu sağlık risklerini üstlenmektedir. Çoğunlukla kamu sağlık sigortası kapsamının dışında kalan veya kendi isteğiyle kamusal sigorta kapsamından ayrılan bireyler için uygulanmaktadır (Doğukan, 2014, s.4).

3.2. Destekleyici Özel Sağlık Sigortası

Destekleyici özel sağlık sigortası, kamu sağlık sigortasının karşılamadığı ek sağlık hizmetlerini teminat kapsamına alan özel sağlık sigortası türüdür. Bu sigortalılarla tüketicinin seçme şansını arttırmak, sağlık hizmetlerine daha hızlı erişimi sağlamak ve lüks otelcilik hizmetlerinin bedellerini karşılamak amaçlanmaktadır. Genellikle, maliyeti kamunun sunduğu sağlık sigortasıyla aynı olan sağlık hizmetlerinde uygulanmaktadır. Özellikle sağlık hizmet sunucularında bekleme sürelerini kısaltması sebebiyle tercih edilmektedir. İspanya, Yunanistan ve İtalya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde uygulanmaktadır (Paolucci, Schut, Beck ve Greb, 2007, ss.173-174). Destekleyici sağlık sigortalarında temel amaç; sağlık ve bakım hizmetlerinde kaliteyi arttırmaktan ziyade, sigortalıların tercih imkanını genişletmek ve lüks otelcilik hizmetlerine ulaşımını kolaylaştırmaktır (Mossialos ve Thomson, 2004, s.35).

3.3. Tamamlayıcı Özel Sağlık Sigortası

Tamamlayıcı özel sağlık sigortası; kamu sağlık sigortası tarafından teminat kapsamına alınmayan veya teminat kapsamına alındığı halde ek ücret ödenmesini gerektiren sağlık hizmetlerinin giderlerini belirli şartlar ve limitler çerçevesinde karşılayan bir özel sağlık sigortası türüdür (Erkek ve Erkek, 2012, s.35). Diğer bir deyişle, kamu sağlık sigortasının kısmen veya tamamen karşılamadığı sağlık hizmetlerinde kişinin ödemesi gereken ilave ücret tutarları tamamlayıcı sigortalar aracılığıyla finanse edilmektedir (Tajika ve Kikuchi, 2012, s.129).

Tamamlayıcı sağlık sigortaları ABD, Hollanda ve Almanya başta olmak üzere, dünya genelinde birçok ülkede yaygın olarak uygulanmaktadır. Avrupa'nın birçok ülkesinde özel sağlık sigortaları ağırlıklı olarak tamamlayıcı sağlık sigortası şeklinde tatbik edilmekte ve kamu sağlık sigortasının karşılamadığı sağlık hizmetlerinin giderlerini teminat altına almaktadır (Lister, 2008, s.113). Türkiye'de ise tamamlayıcı sağlık sigortalarına dair ilk yasal düzenleme SGK'nın 28 Haziran 2012'de yayınladığı 2012/25 sayılı genelgedir. Bu düzenleme ile özel sağlık hizmet sunucularında SGK'nın ödediği meblağın üzerinde kalan ek maliyetlerin tamamlayıcı sigorta kapsamında finanse edilebilmesi mümkün hale gelmiştir. Böylece SGK'nın ödeme limitinin üstünde kalan bedeller, tamamlayıcı sağlık sigortası kapsamında sigortalı adına anlaşmalı sağlık hizmet sunucularına ödenmektedir. Bu şekilde tamamlayıcı sigorta sahipleri, bu bedeller için provizyon esnasında cepten ödeme yapmak zorunda kalmamaktadır (Özer, Gözlü, Karsavuran ve Gözlü, 2014, ss.10-11).

4. Türkiye'de Özel Sağlık Sigortacılığı

Türkiye'de sağlık harcamalarının finansmanında Bismarck Modelinin ağırlıkta olduğu ve tüm nüfusu kapsayan Genel Sağlık Sigortası uygulanmaktadır. GSS kapsamında yer almak Kanun gereği her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı için zorunludur. Gelir sahibi her birey GSS'ye prim ödemekle yükümlüdür (Özbolet, 2014, s.72). Özel sağlık sigortası yaptıran vatandaşların Genel Sağlık Sigortası kapsamından çıkma seçeneği veya hakkı bulunmamaktadır. Bu kişiler kamu sağlık hizmet sunucularını kullanmasalar bile Genel Sağlık Sigortası kapsamında SGK'ya prim ödemek zorundadır. Bu durum Türkiye'de özel sağlık sigortası

almanın maliyetini yükseltmektedir. Ayrıca GSS kapsamından çıkmanın kanunen mümkün olmaması, özel sağlık sigortalarına katılımı azaltmaktadır (Su, 2004, s.1).

Ülkemizde özel sağlık sigortaları bir dönem kaza sigortası kapsamında satılırken 1990 yılından itibaren hastalık sigortası adıyla ayrı bir sigorta branşı yapılmıştır. Özel sağlık sigortalarında mevcut durumda serbest tarife rejimi uygulanmaktadır. Teminat kapsamı ve prim tutarları, serbest piyasa şartlarına göre sigorta şirketleri tarafından belirlenmektedir (Civan, 2010, s.88). Sağlık Sigortası Genel Şartları, özel sağlık sigortalarının hukuki çerçevesini oluşturmaktadır. Sigorta şirketleri hazırladıkları poliçelerde genel şartlara aykırı hüküm koyamamaktadır. Bununla birlikte, genel şartlara aykırı olmamak kaydıyla poliçelere özel şartlar eklenebilmektedir (Kaya ve Kahya, 2017, s.28).

Özel sağlık sigortası poliçeleri bireysel olarak ya da aile üyeleri de dahil olacak şekilde paket olarak satın alınabilmektedir. Ayrıca, işverenler isteğe bağlı olarak çalışanlarını ve çalışanlarının aile fertlerini sigortalatabilmektedir. Hukuken zorunlu olduğundan dolayı GSS'ye prim ödeyen özel sağlık sigortası sahipleri, söz konusu özel sağlık sigortası için de ayrıca prim ödemesi yapmaktadır. Bu sebeple özel sağlık sigortası yaptıran kişiler, kamu sağlık hizmet sunucularına hiç başvurmasa dahi hem SGK'ya hem de özel sigorta şirketine ayrı ayrı prim ödemesi yapmaktadır (Bölükbaşı ve Pamukçu, 2008, s.34).

5. Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Türkiye'deki Özel Sağlık Sigortalarının Etkinlik Analizi

Çalışmada sigorta şirketlerinin bahsi geçen yıllardaki hastalık/sağlık branşı etkinliklerini ölçmek amacıyla Veri Zarflama Analizi kullanılmıştır. VZA'da birbiriyle ilişkili tüm girdi çıktı parametreleri, veri setine dahil edilebilmekte ve herhangi bir veriyi dışarıda bırakmak zorunda kalmadan etkinlik skoru sorunsuz şekilde hesaplanabilmektedir.

Analiz neticesinde etkinlik skoru 1'e eşit olan KVB'ler, görece olarak etkin olan şirketlerdir. Etkinlik değeri 0 ile 1 arasında çıkan şirketler ise etkin olmayan şirketleri ifade etmektedir. Analiz için Microsoft Windows İşletim Sistemi üzerinde çalıştırılabilen ve kullanımı oldukça kolay olan Win4Deap2 paket programı kullanılmıştır. Etkinlik ölçümü için çıktıya yönelik CCR modeli tercih edilmiştir

5.1. Literatür Taraması

Mirmirani ve Lippman (2003), Veri Zarflama Analizinin CCR ve BCC modellerini uygulayarak yaptıkları çalışmada G12 ülkelerinin 1991, 1993 ve 1995 yıllarında sağlık sistemleri etkinlik durumlarını analiz etmiştir. Analizde girdi olarak kişi başı ortalama sağlık harcaması, hastane yatak sayısı, MRI sayısı ve hekim başına düşen nüfus verileri kullanılmıştır. Doğumda beklenen yaşam süresi ile bebek ölüm oranı analizin çıktılarını oluşturmuştur. Analiz sonucunda, etkinlik sıralamasında İspanya birinci çıkarken Japonya en etkin ikinci ülke olmuştur. ABD etkinlik düzeyi en düşük ülke olarak son sırada yer almıştır.

Afonso ve Aubyn (2007), Veri Zarflama Analizi uygulayarak 21 OECD ülkesinin sağlık sistemlerinin verimliliğini analiz etmiştir. Çalışmada girdi olarak hekim sayısı, MRI sayısı, hemşire sayısı ve hastane yatak sayısı kullanılmıştır. Doğumda beklenen yaşam süresi, sağlıklı yaşam süresi ve bebek ölüm oranı verileri ise çıktı değişkenleri olarak seçilmiştir. Ölçeğe göre değişken getiri, yani VRS modelinin tercih edildiği analizin sonuçlarına göre ülkelerin 7 tanesinin sağlık sistemleri (%33,3) verimli çıkmıştır. Bu ülkeler; Japonya, ABD, İsveç, Güney Kore, Kanada, İspanya ve Finlandiya'dır. Çalışmada, sağlık sistemlerindeki verimsizliğin kişi başı milli gelir, eğitim düzeyi, obezite ve sigara içme alışkanlıklarıyla yakından ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir.

Kayalı (2007) "2000 – 2006 Döneminde Türkiye'de Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Değerlendirmesi" başlıklı makalesinde 2000 ile 2006 yılları arasında Türkiye'de faaliyet yürüten sigorta şirketlerinin teknik ve ölçek etkinliklerini araştırmıştır. Çalışmada etkinlik ölçüm yöntemi olarak Veri Zarflama Analizi kullanılmıştır. Şirketlerin dönemler arasındaki etkinlik değerlerinin değişimi Malmquist

Toplam Faktör Verimlilik Endeksi Kullanılarak ölçülmüştür. Analizin bulgularında 2000 ile 2006 yılları arasında Türkiye'deki sigorta şirketlerinin etkinlik değerlerinde doğrusal artış olduğu tespit edilmiştir

Lorcu (2008), Veri Zarflama Analizi kullanarak hazırlanmış olduğu doktora tezinde, AB üyesi 27 ülke ve aday ülke olarak Türkiye'nin sağlık sistemlerindeki mevcut etkinlik performanslarını analiz etmiştir. Ölçeğe göre sabit getiri (CCR) modelinde yapılan analizin sonuçlarına göre; Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 11 ülke etkin, 17 ülke ise etkinsiz çıkmıştır. Ölçeğe göre değişken getiri (VRS) modelindeyse Türkiye dahil 13 ülke etkin çıkarken, 15 ülke etkin değildir. Avusturya, 0,684 ile etkinlik skoru en düşük ülke olmuştur.

Mirmirani (2008), Veri Zarflama Analizi yöntemini kullanarak geçiş ekonomisine sahip ülkelerin sağlık sistemlerinin etkinliklerini ölçmüştür. Bu doğrultuda 1997 ile 2001 arası bir yılın verileri ayrı ayrı analiz edilmiştir. Çalışmada girdi olarak kızamık vakası sayısı, hekim sayısı, toplam sağlık harcaması ve hastane yatak sayısı parametreleri kullanılırken; çıktı olarak bebek ölüm oranı ve ortalama yaşam süresi değişkenlerine yer verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, 5 yılın tamamında Arnavutluk etkinlik düzeyi en yüksek ülke olurken, Rusya 0,864 etkinlik puanıyla son sırada yer almıştır.

Kılınc (2009), yayınlanmış yüksek lisans tezinde Veri Zarflama Analizi uygulayarak Türkiye'deki sigorta şirketlerinin etkinlik düzeylerini araştırmıştır. Çalışmada 2008 yılında hayat, hayat dışı ve emeklilik sigortası branşlarında faaliyet gösteren 37 sigorta şirketinin etkinlikleri ölçülmüştür. Araştırmanın bulgularına göre, 31 sigorta şirketlerinin etkin durumda olduğu saptanmış ve etkin olmayan şirketlerin yönetsel kararlarında girdi ve çıktı bileşenlerini gözden geçirmeleri tavsiye edilmiştir.

Yıldız (2012), "Özel Sağlık Sigortacılığı Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin Veri Zarflama Analizi İle Etkinliğinin Ölçülmesi" başlıklı yüksek lisans tezinde, Veri Zarflama Analizi yöntemini kullanarak Türkiye'de sağlık sigortacılığı sektöründe faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin etkinlik analizini yapmıştır. Çıktıya yönelik VZA yönteminin uygulandığı çalışmada veriler DEAP V. 2.1 paket programında analiz edilmiştir. Karar verme birimleri olarak, 2011 yılında Türkiye'de özel sağlık sigortası hizmeti sunan 27 sigorta şirketi seçilmiştir. Çalışmada girdi olarak; personel sayısı, acente sayısı, duran varlıklar, dönen varlıklar, aktifler toplamı ve özkaynaklar kullanılmıştır. Çıktılar ise toplam prim üretimleri, teknik kar ve mali kardan oluşmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre CCR modelinde 8 şirket, BCC modelindeyse 13 şirket etkin olarak tespit edilmiştir.

Asandului, Roman ve Fatulescu (2014), "The efficiency of HealthCare Systems in Europe: A Data Envelopment Analysis Approach" başlıklı makalede, Veri Zarflama Analizi uygulayarak 30 Avrupa ülkesinin sağlık sistemlerinin etkinliğini araştırmıştır. Analizde girdi değişkenleri olarak hekim sayısı, sağlık tesisi yatak sayısı ve gayrisafi yurtiçi hasıladan sağlığa ayrılan paylar kullanılmıştır. Çıktı değişkenleri ise sağlıklı yaşam beklentisi, doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranlarıdır. Analiz sonucunda, ölçeğe göre sabit getiri (CRS) modelinde verimlilik ortalaması 0,74 olmuş ve 30 ülkeden sadece 5 tanesi etkin çıkmıştır. Bunlar; İngiltere, İsveç, Romanya, Kıbrıs ve Bulgaristan'dır.

Medeiros ve Schwierz (2015), Veri Zarflama ve Kümeleme Analizi yöntemlerini kullanarak tüm Avrupa ülkelerinin sağlık sistemlerindeki etkinlik durumlarını ölçmüş ve değerlendirmiştir. Araştırma sonucunda Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Litvanya verimlilik düzeyi en düşük olan ülkeler çıkmıştır. Fransa, İspanya, Belçika, Hollanda ve İtalya ise verimlilik seviyeleri yüksek çıkan ülkeler arasında yer almıştır.

5.2. Karar Verme Birimlerinin Seçimi (Gözlem Kümesinin Belirlenmesi)

Karar verme birimleri; göreceli etkinlikleri analiz edilen banka, sigorta şirketi, okul veya hastane gibi ekonomik faaliyet yürüten çeşitli işletme, firma, kurum ve organizasyonları ifade etmektedir. Söz konusu karar verme birimleri, faaliyet yöntemleri ve üretim teknolojileri bakımından birbirlerine benzer olmalıdır. Çünkü göreceli etkinliğin ölçülebilmesi ve etkinlik düzeylerinin karşılaştırılabilmesi için, birbirine yakın üretim

alanlarında faaliyet yürüten ve aynı işletmecilik kararlarının uygulandığı türdeş ve homojen KVB'lerin mukayese edilmesi gerekmektedir(Yolalan, 1993, s.37).

Bu çalışmada 4 girdi ve 2 çıktı değişkeni kullanılarak 31 karar verme biriminin etkinliği ölçülmüştür. Çalışmanın KVB'leri, Türkiye'de faaliyet gösteren ve 2016, 2017, 2018 ve 2019 yıllarının tamamında hastalık/sağlık branşında prim üretimi gerçekleştirmiş 31 sigorta şirkettir

Tablo 1. Çalışmada Etkinlikleri Analiz Edilen Karar Verme Birimleri

Şirket Kodu	ŞirketAdı	Şirket Kodu	ŞirketAdı
KVB 1	Aksigorta	KVB 17	Gulf
KVB 2	Allianz	KVB 18	Güneş Sigorta
KVB 3	Anadolu Sigorta	KVB 19	Halk Sigorta
KVB 4	Ankara Sigorta	KVB 20	HDI
KVB 5	Axa	KVB 21	Mapfre
KVB 6	Bereket (Işık)	KVB 22	Mapfre Yaşam
KVB 7	Bupa Acıbadem	KVB 23	Neova
KVB 8	Chubb (ACE)	KVB 24	Orient
KVB 9	Corpus (Turkland)	KVB 25	Ray Sigorta
KVB 10	Demir Hayat	KVB 26	Şeker Sigorta (SBN)
KVB 11	Doğa Sigorta	KVB 27	Sompo Japan
KVB 12	Dubai Starr	KVB 28	Türk Nippon
KVB 13	Ethica	KVB 29	Unico
KVB 14	Eureko	KVB 30	Ziraat
KVB 15	Generali	KVB 31	Zurich
KVB 16	Groupama		

5.3. Girdi ve Çıktı Değişkenlerinin Belirlenmesi

Bir etkinlik ölçüm yöntemi olarak Veri Zarflama Analizi, kullanılan girdi ve çıktı bileşiminin seçimine ve veri hatalarına karşı oldukça duyarlı ve hassastır. Bu sebeple, analizde kullanılacak girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesi sürecinde son derece titiz ve dikkatli hareket etmek gerekmektedir. Buna ek olarak, seçilen girdi ve çıktılar birbiriyle ilişkili ve türdeş olmalıdır. Sadece nedensel olarak birbirleriyle bağlantılı olan girdi ve çıktılar veri setine dahil edilmelidir. Girdi-çıktı değişkenlerinin homojen ve benzer yapıda olması, etkinlik skorlarını ve analizin anlamlı sonuçlar vermesini doğrudan etkilemektedir (Kılıçkaplan ve Karpata, 2004, s.7).

Bahsi geçen bilgiler ışığında ve literatürde yaygın kabul gören bilimsel yaklaşımlara paralel olarak; bu çalışmada 2017, 2018 ve 2019 yıllarında Türkiye'de hastalık/sağlık branşında prim üretimi yapmış 31 sigorta şirketinin personel sayısı, bankalar hariç acente sayısı, duran varlıklar ve toplam özsermaye verileri girdi parametreleri olarak kullanılmıştır. Prim üretimleri ve teknik kar verileri ise çalışmanın çıktı değişkenlerini oluşturmaktadır. Söz konusu 31 sigorta şirketine ait tüm girdi ve çıktı verileri, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Sigorta Denetleme Kurulu tarafından periyodik olarak yayınlanan 2018, 2019 ve 2020 tarihli 'Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor' başlıklı yıllık raporlardan temin edilmiş ve derlenmiştir.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

GirdiDeğişkenleri	ÇıktıDeğişkenleri
Personel Sayısı	Sağlık/Hastalık Branşı Prim Üretimleri
Acente Sayısı (Bankalar Hariç)	Sağlık/Hastalık Branşı Teknik Kar
Duran Varlıklar	
Toplam Özkaynaklar	

5.4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde söz konusu 31 sigorta şirketinin 2017, 2018 ve 2019 yıllarında hastalık/sağlık branşındaki etkinlikleri analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, Veri Zarflama Analizi'nin çıktı yönlü CCR modeli uygulanarak etkinlik skorları tespit edilmiş ve bulgular paylaşılmıştır.

5.4.1. 2017 Yılı Analiz Sonuçları

Tablo 3. 2017 Yılı Etkinlik Skorları ve Referans Grupları

ŞirketAdı	2017 EtkinlikSkoru	ReferansGrupları (Benchmarks) ve Lambda Ağırlıkları (%)	ReferansOlmaSayısı
Aksigorta	0,241	Corpus (3,52), Bupa Acıbadem (1,18), Chubb (3,54)	0
Allianz	0,625	Bupa Acıbadem (3,11), Chubb (9,39)	0
Anadolu Sigorta	0,148	Bupa Acıbadem (4,02)	0
Ankara Sigorta	0,756	Corpus (0,56), Bupa Acıbadem (0,03), Chubb (1,80)	0
Axa	0,228	Chubb (8,99), Corpus (0,09), Bupa Acıbadem (1,007)	0
Bereket	0,333	Chubb (1,04), Corpus (1,95), Bupa Acıbadem (0,005)	0
Bupa Acıbadem	1	Bupa Acıbadem (1,00)	20
Chubb	1	Chubb (1,00)	22
Corpus	1	Corpus (1,00)	20
Demir Hayat	1	Demir Hayat (1,00)	6
Doğa Sigorta	0,223	Chubb (1,82), Corpus (2,65), Bupa Acıbadem (0,12)	0
Dubai Starr	0,766	Demir Hayat (0,67), Corpus (0,54), Chubb (0,33)	0
Ethica	0,751	Chubb (1,24), Corpus (0,14), Bupa Acıbadem (0,004)	0
Eureko	0,094	Ziraat (0,39), Bupa Acıbadem (1,48)	0
Generali	0,311	Demir Hayat (0,95), Corpus (1,73), Chubb (0,97)	0

Groupama	0,249	Chubb (1,31), Corpus (3,59), Bupa Acıbadem (0,63)	0
Gulf	0,393	Demir Hayat (1,75), Corpus (0,41), Chubb (1,90)	0
Güneş Sigorta	0,081	Bupa Acıbadem (1,96)	0
Halk Sigorta	0,289	Demir Hayat (0,29), Corpus (1,85),	0
HDI	0,173	Bupa Acıbadem (0,12), Chubb (2,56)	0
Mapfre	0,204	Corpus (1,98), Bupa Acıbadem (0,07), Chubb (4,90)	0
Mapfre Yaşam	0,838	Bupa Acıbadem (2,95)	0
Neova	0,204	Chubb (0,16), Corpus (0,81), Demir Hayat (0,32)	0
Orient	0,598	Chubb (3,93), Corpus (1,14)	0
Ray Sigorta	0,185	Chubb (0,15), Corpus (1,52)	0
Şeker Sigorta	0,685	Chubb (1,88), Corpus (3,11), Bupa Acıbadem (0,12)	0
Sompo Japan	0,225	Corpus (0,69), Bupa Acıbadem (0,02), Chubb (0,73)	0
Türk Nippon	0,739	Corpus (1,05), Bupa Acıbadem (0,30), Chubb (9,60)	0
Unico	0,307	Corpus (0,93), Bupa Acıbadem (0,04), Chubb (0,75)	0
Ziraat	1	Chubb (0,86), Corpus (2,90), Bupa Acıbadem (0,02)	1
Zurich	0,308	Ziraat (1,00)	0
ORTALAMA	0,482		

Tablo 3'te görüldüğü gibi Bupa Acıbadem, Demir Hayat, Chubb, Corpus ve Ziraat 2017 yılının etkin şirketleri olarak göze çarpmaktadır. Etkin şirket sayısı 5'te kalmıştır. Güneş sigorta 0,081 ve Eureko 0,094 skorlarıyla etkinliği en düşük şirketler olarak öne çıkmaktadır. Etkin olmayan birimler arasında Mapfre Yaşam (0,838) ile Dubai Starr (0,766) ise etkin olmaya en çok yaklaşan şirketler olmuştur. 31 şirketin 2017 yılı genel etkinlik ortalaması 0,482 olmuş ve 2016'ya göre az da olsa artış göstermiştir.

Etkin olan şirketlerden Chubb 22, Bupa Acıbadem ile Corpus ise 20 defa başvuru grubunda referans gösterilmiştir. Bu şirketleri 6 kez referans olan Demir Hayat ve 1 kez referans olan Ziraat takip etmiştir. Etkin olmayan şirketler için hangi oranlarda hangi şirketleri referans alacağı da başvuru grubunda ayrıntılı olarak sunulmuştur. Örneğin etkinlik skoru en düşük şirketlerden biri olan Eureko'nun etkin hale gelebilmesi için Ziraat'i %39 ve Bupa Acıbadem'i %148 oranında referans (örnek) alması gerekmektedir. Etkin olmayan şirketler arasında etkinlik skoru en yüksek olan (0,838) Mapfre Yaşam'ın etkin olması için ise Chubb'ı %16, Corpus'u %81 ve Demir Hayat'ı %32 oranında referans alması gereklidir.

Etkin olan şirketlerden Chubb 22, Bupa Acıbadem ile Corpus ise 20 defa başvuru grubunda referans gösterilmiştir. Bu şirketleri 6 kez referans olan Demir Hayat ve 1 kez referans olan Ziraat takip etmiştir. Etkin olmayan şirketler için hangi oranlarda hangi şirketleri referans alacağı da başvuru grubunda ayrıntılı olarak sunulmuştur. Örneğin etkinlik skoru en düşük şirketlerden biri olan Eureko'nun etkin hale gelebilmesi için Ziraat'i %39 ve Bupa Acıbadem'i %148 oranında referans (örnek) alması gerekmektedir. Etkin olmayan şirketler arasında etkinlik skoru en yüksek olan (0,838) Mapfre Yaşam'ın etkin olması için ise Chubb'ı %16, Corpus'u %81 ve Demir Hayat'ı %32 oranında referans alması gereklidir.

5.4.2. 2018 Yılı Analiz Sonuçları

Tablo 4’te şirketlerin 2018 yılı etkinlik skorları, referans grupları, referans olma ağırlıkları ve etkin şirketlerin referans olma sayıları verilmiştir. Buna göre, 2017 yılında etkin olan Bupa Acıbadem, Demir Hayat, Chubb, Corpus ve Ziraat; 2018’de de etkinlik skoruna ulaşmıştır. Unico ise ilk defa bu yıl etkin şirketler arasına katılmıştır. 2016’da 0,375 ve 2017’de 0,482 olan genel etkinlik ortalaması 2018 yılında 0,520 olarak gerçekleşmiş ve 3 yıl içindeki sürekli yükselişini sürdürmüştür. Ayrıca analizin yapıldığı ilk 2 yılda etkin şirket sayısı 5 iken 2018 yılında etkin olan şirket sayısı 6’ya çıkmıştır. Bu sonuçlar 2017’den 2018’e sigorta şirketlerinin sağlık/hastalık branşında etkinlik düzeylerinin genel olarak yükseliş gösterdiğine işaret etmektedir.

Eureko 0,088 etkinlik skoruyla bu yıl da en düşük etkinlik düzeyine sahip şirket olmuştur. Eureko’nun ardından Güneş Sigorta (0,105) ve Ray Sigorta (0,109) en az etkin olan ikinci ve üçüncü şirketlerdir. Etkin olmayan şirketler arasında ise Dubai Starr 0,966 ve Mapfre Yaşam 0,908 etkinlik skorlarıyla etkin olmaya en çok yaklaşan şirketlerdir.

Tablo 4. 2018 Yılı Etkinlik Skorları ve Referans Grupları

ŞirketAdı	2018 EtkinlikSkoru	ReferansGrupları (Benchmarks) ve Lambda Ağırlıkları (%)	ReferansOlmaSayısı
Aksigorta	0,256	Corpus (7,55), Bupa Acıbadem (0,94), Chubb (0,58)	0
Allianz	0,652	Chubb (5,01), Corpus (9,21), Bupa Acıbadem (2,96)	0
Anadolu Sigorta	0,162	Bupa Acıbadem (3,88)	0
Ankara Sigorta	0,613	Corpus (2,32), Bupa Acıbadem (0,04), Chubb (0,07)	0
Axa	0,349	Corpus (6,07), Bupa Acıbadem (0,63), Chubb (5,11)	0
Bereket	0,324	Demir Hayat (0,88), Chubb (0,08), Corpus (2,42)	0
Bupa Acıbadem	1	Bupa Acıbadem (1,00)	18
Chubb	1	Chubb (1,00)	17
Corpus	1	Corpus (1,00)	22
Demir Hayat	1	Demir Hayat (1,00)	8
Doğa Sigorta	0,300	Chubb (0,004), Corpus (5,03), Bupa Acıbadem (0,14)	0
Dubai Starr	0,966	Corpus (0,51), Demir Hayat (0,20), Chubb (0,46)	0
Ethica	0,796	Corpus (0,85), Bupa Acıbadem (0,01), Chubb (1,51)	0
Eureko	0,088	Bupa Acıbadem (1,52)	0
Generali	0,397	Demir Hayat (1,32), Corpus (0,97), Chubb (0,69)	0
Groupama	0,247	Corpus (4,26), Bupa Acıbadem (0,58)	0
Gulf	0,356	Demir Hayat (1,88), Corpus (0,48), Chubb (1,53)	0
Güneş Sigorta	0,105	Chubb (0,77), Corpus (3,46), Bupa Acıbadem (1,28)	0

Halk Sigorta	0,282	Chubb (3,14), Corpus (1,76), Bupa Acıbadem (0,11)	0
HDI	0,128	Corpus (5,65), Bupa Acıbadem (0,10), Chubb (3,58)	0
Mapfre	0,283	Demir Hayat (2,82), Corpus (1,19),	0
Mapfre Yaşam	0,908	BupaAcıbadem(1,57)	0
Neova	0,184	Corpus (0,89), Demir Hayat (0,21), Chubb (0,03)	0
Orient	0,607	Corpus (5,48)	0
Ray Sigorta	0,109	Corpus (1,68)	0
Şeker Sigorta	0,668	Demir Hayat (0,19), Corpus (3,22),	0
Sompo Japan	0,241	Bupa Acıbadem (0,28), Chubb (0,58)	0
Türk Nippon	0,774	Corpus (1,49), Bupa Acıbadem (0,01)	0
Unico	1	Corpus (6,11), Bupa Acıbadem (0,33), Chubb (5,95)	0
Ziraat	1	Corpus (1,76), Bupa Acıbadem (0,07)	0
Zurich	0,328	Unico (1,00)	0
ORTALAMA	0,520		

Referans grubunda Corpus, 22 defa referans olma frekansı ile etkin olmayan şirketler tarafından en çok referans alınan şirket konumundadır. Corpus'un ardından, Bupa Acıbadem 18, Chubb 17 ve Demir Hayat 8 defa referans alınma sayısına sahiptir. Etkin olmayan şirketlerin referans alması gereken şirketler ve oranları referans gruplarında verilmiştir. Örneğin, Aksigorta'nın etkin hale gelebilmesi için Corpus'u %75, Bupa Acıbadem'i %94 ve Chubb'ı %58 oranında referans alması gerekmektedir.

5.4.3. 2019 Yılı Analiz Sonuçları

Tablo 5'te şirketlerin 2019 yılı etkinlik skorları referans grupları, referans olma ağırlıkları ve etkin şirketlerin referans olma sayıları verilmiştir. Buna göre, 2018 yılında etkin olan Bupa Acıbadem, Demir Hayat, Chubb, Corpus ve Ziraat; 2019'da da etkinlik skoruna ulaşmıştır. Dubai Starr ve Mapfre Yaşam ise ilk defa bu yıl etkin şirketler arasına katılmıştır. Bir önceki yılda etkin olan Unico ise bu yıl etkin şirketler arasında yer alamamıştır.

2017'de 0,482 ve 2018'de 0,520 olan genel etkinlik ortalaması 2019 yılında 0,541'e çıkarak 3 yıl boyunca sürekli yükselişini sürdürmüştür. Ayrıca 2017 yılında etkin şirket sayısı 5 iken 2018 yılında 6'ya, 2019'da ise 7'ye çıkmıştır. Bu sonuçlar 2017'den 2019'a kadar sigorta şirketlerinin sağlık/hastalık branşında etkinlik düzeylerinin genel olarak sürekli bir yükseliş trendi içinde seyrettiğini göstermektedir.

Tablo 5. 2019 Yılı Etkinlik Skorları ve Referans Grupları

ŞirketAdı	2019 EtkinlikSkoru	ReferansGrupları (Benchmarks) ve Lambda Ağırlıkları (%)	ReferansOlmaSayısı
Aksigorta	0,237	Dubai Starr (1,09), Corpus (4,72),	0
Allianz	0,568	Bupa Acıbadem (1,03), Chubb (0,26)	0

Anadolu Sigorta	0,203	Corpus (5,71), Bupa Acıbadem (3,39), Chubb (2,88)	0
Ankara Sigorta	0,811	Bupa Acıbadem (2,56)	0
Axa	0,253	Chubb (0,07), Dubai Starr (1,09),	0
Bereket	0,386	Bupa Acıbadem (0,04), Corpus (2,32)	0
Bupa Acıbadem	1	Corpus (3,73), Bupa Acıbadem (0,95), Chubb (3,95)	20
Chubb	1	Corpus (0,75), Demir Hayat (0,69), Dubai Starr (1,19)	18
Corpus	1	Bupa Acıbadem (1,00)	20
Demir Hayat	1	Chubb (1,00)	5
Doğa Sigorta	0,422	Corpus (1,00)	0
Dubai Starr	1	Demir Hayat (1,00)	17
Ethica	0,805	Dubai Starr (2,375),	0
Eureko	0,037	Bupa Acıbadem (0,09), Corpus (1,01), Chubb (0,43)	0
Generali	0,371	Dubai Starr (1,000)	0
Groupama	0,237	Corpus (0,59), Chubb (0,63), Bupa Acıbadem (0,01),	0
Gulf	0,376	Demir Hayat (0,71), Bupa Acıbadem (1,27)	0
Güneş Sigorta	0,243	Dubai Starr (2,41), Corpus (0,13),	0
Halk Sigorta	0,284	Bupa Acıbadem (0,003), Chubb (0,24)	0
HDI	0,153	Dubai Starr (0,53), Corpus (2,52),	0
Mapfre	0,340	Bupa Acıbadem (0,54), Chubb (0,44)	0
Mapfre Yaşam	1	Dubai Starr (2,33), Chubb (0,54), Bupa Acıbadem (0,03)	0
Neova	0,235	Dubai Starr (1,98), Corpus (1,54),	0
Orient	0,760	Bupa Acıbadem (0,72), Chubb (2,93)	0
Ray Sigorta	0,172	Chubb (1,83), Dubai Starr (1,29),	0
Şeker Sigorta	0,694	Bupa Acıbadem (0,11), Corpus (0,70)	0
Sompo Japan	0,163	Dubai Starr (1,11), Corpus (5,06),	0
Türk Nippon	0,829	Bupa Acıbadem (0,20), Chubb (1,61)	0
Unico	0,669	Demir Hayat (2,85), Corpus (1,002), Bupa Acıbadem (1,14)	0
Ziraat	1	Mapfre Yaşam (1,00)	0
Zurich	0,522	Chubb (1,47), Dubai Starr (1,89), Corpus (0,97)	0
ORTALAMA	0,541		

Eureko 0,037 etkinlik skoruyla bu yıl da en düşük etkinlik düzeyine sahip şirket olmuştur. Eureko'nun ardından HDI (0,153) ve Sompo Japan (0,163) en az etkin olan ikinci ve üçüncü şirketlerdir. Etkin olmayan şirketler arasında Türk Nippon 0,829 ve Ankara Sigorta 0,811 etkinlik skorlarıyla etkin olmaya en çok yaklaşan şirketlerdir.

Referans grubunda Corpus ile Bupa Acıbadem 20'şer defa referans olma frekansı ile etkin olmayan şirketler tarafından en çok referans alınan şirketler olmuştur. Onları Chubb (18), Dubai Starr(17) ve Demir Hayat (5) takip etmiştir. Etkin olmayan şirketlerin referans alması gereken şirketler ve oranları referans gruplarında verilmiştir. Örneğin, Allianz'ın etkin hale gelebilmesi için Corpus'u %571, Bupa Acıbadem'i %339 ve Chubb'ı %288 oranında referans alması gerekmektedir.

5.5. Analiz Sonuçlarının Değerlendirilmesi ve Yorumlanması

Tablo 6. Şirketlerin Yıllara Göre CCR ve BCC Çıktı Yönlü Etkinlik Skorları

ŞirketAdı	2017 CCR	2017 BCC	2018 CCR	2018 BCC	2019 CCR	2019 BCC
Aksigorta	0,241	0,579	0,256	0,617	0,237	0,627
Allianz	0,625	1	0,652	1	0,568	1
Anadolu Sigorta	0,148	0,393	0,162	0,408	0,203	0,367
Ankara Sigorta	0,756	1	0,613	0,907	0,811	1
Axa	0,228	0,430	0,349	0,693	0,253	0,649
Bereket	0,333	0,528	0,324	0,759	0,386	0,753
Bupa Acıbadem	1	1	1	1	1	1
Chubb	1	1	1	1	1	1
Corpus	1	1	1	1	1	1
Demir Hayat	1	1	1	1	1	1
Doğa Sigorta	0,223	0,381	0,300	0,651	0,422	0,896
Dubai Starr	0,766	0,809	0,966	1	1	1
Ethica	0,751	0,857	0,796	0,931	0,805	0,927
Eureko	0,094	0,136	0,088	0,130	0,037	0,047
Generali	0,311	0,537	0,397	0,626	0,371	0,678
Groupama	0,249	0,463	0,247	0,375	0,237	0,457
Gulf	0,393	0,484	0,356	0,535	0,376	0,642
Güneş Sigorta	0,081	0,134	0,105	0,152	0,243	0,482
Halk Sigorta	0,289	0,432	0,282	0,494	0,284	0,544
HDI	0,173	0,297	0,128	0,278	0,153	0,413
Mapfre	0,204	0,411	0,283	0,488	0,340	0,725
Mapfre Yaşam	0,838	0,872	0,908	0,969	1	1
Neova	0,204	0,341	0,184	0,369	0,235	0,482
Orient	0,598	0,889	0,607	0,897	0,760	0,890
Ray Sigorta	0,185	0,343	0,109	0,212	0,172	0,400
Şeker Sigorta	0,685	0,785	0,668	0,821	0,694	0,868
Sompo Japan	0,225	0,585	0,241	0,720	0,163	0,470
Türk Nippon	0,739	0,900	0,774	1	0,829	0,978
Unico	0,307	0,656	1	1	0,669	1
Ziraat	1	1	1	1	1	1
Zurich	0,308	0,341	0,328	0,369	0,522	0,596
ORTALAMA	0,482	0,632	0,520	0,691	0,541	0,738
Etkin Şirket Sayısı	5	7	6	9	7	10

Tablo 6’da görüldüğü gibi, şirketlerin BCC modeldeki etkinlik skorları CCR modele göre daha yüksek gerçekleşmiştir. Örneğin 2019’da CCR modelde 7 şirket etkin durumdayken BCC’de etkin olan şirketlerin sayısı 10’dur. Bu durumun en önemli sebebi, Veri Zarflama Analizi’nde BCC modelde CCR modele göre etkinlik skorlarının daha yüksek gerçekleşiyor olmasıdır. Diğer bir deyişle, BCC modelinin daha esnek yapıda olması ve ölçüğe göre değişken getiri varsayımını kullanması bu modeldeki etkinlik düzeylerini arttırmaktadır.

Ölçüğe göre değişken getiri varsayımı (VRS) çerçevesinde etkinlik analizi yapan BCC model, teknik etkinliği; ölçüğe göre sabit getiri varsayımı (CRS) çerçevesinde etkinlik analizi yapan CCR model ise toplam etkinliği açıklamaktadır. Toplam etkinlik, teknik etkinliği ve ölçek etkinliğini kapsadığından dolayı BCC modelde etkin olan bazı birimler CCR modelde etkinlik düzeyine ulaşamamıştır. Örneğin 2019 yılında BCC modelde etkinlik skoru 1 olan Allianz’ın, aynı yıl CCR modeldeki etkinlik skoru 0,568’de kalmış ve şirket etkin olamamıştır. Tabloda görüldüğü gibi, bazı sigorta şirketleri teknik olarak etkin durumda olsalar bile ölçek etkinliğine sahip olmadıklarından dolayı CCR model toplam etkinlik skorları 1’in altında kalmıştır.

İnsan ve hizmet odaklı sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin mali açıdan etkin olması hem söz konusu şirketlerin kendisi hem de hizmet sundukları sigortalıları açısından büyük önem taşımaktadır. Sigortacılık sektörü sermaye piyasalarına fon sağladığından dolayı, sigorta şirketlerinin finansal açıdan etkin olması dolaylı olarak ülke ekonomisini de etkilemektedir. Etkin olan sigorta şirketleri, etkin olmayanlara göre daha az maliyetle hizmet sağlamakta ve böylece görece olarak önemli bir maliyet avantajı yakalamaktadır. Etkin şekilde hizmet üretemeyen şirketlerin maliyetlerinin daha yüksek olması, sektörde uzun süre faaliyet göstermelerini zorlaştırmaktadır. Bu sebeple etkin olmayan şirketlerin belirli girdi bileşimiyle sundukları hizmet çıktılarını gelecek dönemlerde mutlaka arttırması gerekmektedir.

Şirketlerin etkinliğinin en önemli göstergesi, sunulan hizmetlerin kalitesinde herhangi bir düşüş olmadan kaynakların etkin şekilde kullanılmasını sağlamaktır. Kaynakların etkin kullanılması, üretim ve finans sektöründe olduğu gibi sigortacılıkta da karlılığın artmasını sağlamak ve mali sürdürülebilirliği desteklemektedir. Bu şekilde daha az işgücü ve enerji ile daha kaliteli ve daha fazla miktarda hizmetin sunulması mümkün olmaktadır. Şirketler, etkinlik durumlarını ölçerek finansal sürdürülebilirliklerini ve performans göstergelerini analiz edebilmektedir.

Sigortacılık sektöründe hastalık/sağlık branşının ve özel sağlık sigortasının son derece özel ve önemli bir yeri bulunmaktadır. Sağlık hizmetleri ve sağlık ihtiyacı, talep edenler açısından ikamesi ve çoğu zaman ertelenmesi mümkün olmayan bir hizmet çeşididir. Son yıllarda sağlık teknolojisinin sürekli gelişmesi, toplumun sağlık konusunda daha bilinçli hale gelmesi ve bireylerin kaliteli ve yüksek standartlarda sağlık hizmeti temin etme arzusu sağlık sistemlerinin, sağlık finansmanının ve özellikle de özel sağlık sigortacılığının arz ettiği önemi bir kat daha arttırmıştır. Özellikle tüm Dünyayı etkisi altına alan Covid 19 Pandemisinin meydana gelmesiyle birlikte, özel sağlık sigortalarının popülerliği artmış ve bu sigortalara olan talep adeta patlama yapmıştır.

6. Sonuç

Literatür taraması ve Veri Zarflama Analizi uygulanarak hazırlanan bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren 31 sigorta şirketinin 2017, 2018 ve 2019 yıllarında sağlık/hastalık branşı etkinlik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz neticesinde, özel sağlık sigortalarının etkinlik düzeylerini arttırmayı hedefleyen öneriler ileri sürülmüştür.

Çalışmada CCR ve BBC model çıktıya yönelik etkinlik ölçümü yapılmıştır. CCR modelde 2017 yılında toplam 5, 2018’de 6 ve 2019’da ise 7 şirket etkindir. Etkinlik ortalamalarının nispeten daha yüksek olduğu teknik etkinliği ölçen BCC modelde ise etkin olan şirket sayısı 2018’de 9, 2017’de 7 ve 2019’da ise 10’dur. CCR’da etkinlik ortalamalarının 0,482 ile 0,541 aralığında olduğu görülürken, BCC’de ise 0,632 ile

0,738 arasında değişmektedir. Ayrıca 2017 yılından 2019 yılına kadar, hem CCR'da hem de BCC'de etkinlik ortalamalarının ve etkin şirket sayısının sürekli yükseldiği göze çarpmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda söz konusu şirketlerinin toplam etkinliğinin analizin yapıldığı 3 yıl içerisinde sürekli yükseliş seyri gösterdiği saptanmıştır. Çalışmada ulaşılan verilerin ve bulguların, söz konusu hususlarda bilgi edinmek isteyen sigorta şirketlerinin yönetici veya ortaklarına fayda ve katkı sağlayacağı umulmaktadır. Sigorta şirketleri bu ve benzeri çalışmalarda analiz ve ölçümler sayesinde güçlü ve zayıf yönlerini, mali açıdan yeterli ve yetersiz olduğu noktaları tespit edebilmekte; ayrıca fazla kullandıkları girdileri ve yetersiz çıktılarını hakkında bilgi ve fikir sahibi olabilmektedir. Böylece, kaynakların israf edilmesi minimize edilerek ve yönetsel stratejiler geliştirilerek sınırlı kaynakların optimal düzeyde kullanılması sağlanabilmektedir.

Özel sağlık sigortalarının etkinlik düzeylerinin artırılması için öncelikle sigortalı sayısının artması gerekmektedir. Özel sağlık sigortası yaptıran kişi sayısı çoğaldıkça sigorta şirketlerinin prim üretimleri ve teknik kar çıktıları da buna paralel olarak artış gösterecektir. Bu artışlar, şirketlerin etkinlik durumuna olumlu yansımaktadır. Sigorta şirketlerinin orta ve uzun vadede varlıklarını devam ettirmeleri ve sürdürülebilir yapıda olmaları finansal açıdan etkin şekilde faaliyet yürütmelerine bağlıdır. Çalışmada bu sebeple sigorta şirketlerinin etkinlik düzeylerini ölçmek amacıyla Veri Zarflama Yöntemi kullanılarak etkinlik analizi yapılmıştır.

Özel sağlık sigortası şirketlerinin etkinlik düzeylerini arttırmak amacıyla çeşitli faaliyet ve uygulamaları hayata geçirmesi gerekmektedir:

Sigorta şirketlerinin prim üretimi, sigortalı sayısı ve teknik kar unsurlarını arttırabilmesi için tanıtım ve bilinirlik artırıcı faaliyetlerini geliştirmesi ve yaygınlaştırması büyük önem taşımaktadır. Türkiye toplumunda sigortanın gerekliliği ve önemi konusunda yeterince bilgi ve farkındalık gelişmemiş durumdadır. Genellikle bireyler herhangi bir sağlık sorunu veya hastalık yaşamadığı sürece sigorta yaptırmaya gereği ve isteği duymamaktadır. Birçok Avrupa ülkesine kıyasla Türkiye'de sigorta bilinci halk nezdinde yeterince yerleşmemiştir. Toplumun bazı kesimlerince sigorta, bir ihtiyaç ve gereklilikten ziyade lüks olarak görülmektedir. Keskin (2019) tarafından özel sağlık sigortalarının gelişme potansiyeli üzerine tüketici görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan anket çalışmasında katılımcıların büyük çoğunluğu özel sağlık sigortaları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını ileri sürmüştü ve özel sağlık sigortası hakkında daha fazla bilgiye sahip olmak istediklerini belirtmiştir. Bu sebeplerle sigorta şirketleri topluma ve özellikle müşteri kitlesine kendilerini iyi tanıtmalı, gerekli reklam, pazarlama, tanıtım ve PR faaliyetlerine önem vermelidir. Bu doğrultuda şirketler dağıtım kanallarını, acente faaliyetlerini ve satış kadrosunu güçlendirmelidir. Şirketlerin satış ve pazarlama kadrosunda ikna kabiliyeti yüksek, alanında iyi eğitilmiş ve sigorta işlemlerini topluma doğru tanıtabilen profesyonel personeller istihdam edilmelidir. Sigorta şirketleri normal şartlarda mevcut girdileriyle daha fazla prim üretebilecek potansiyele sahiptir. Bu bakımdan, sigortalılarla birebir temas kuran acente personelinin potansiyel sigortalılarla kurdukları iletişimde dürüst, şeffaf ve güvenilir olması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca sigorta acenteleri söz konusu reklam ve tanıtım faaliyetlerini özellikle genç kitlelerin daha aktif ve yoğun olduğu sosyal medya platformlarında da tatbik etmelidir.

Sigortalı sayısı ve buna paralel olarak prim üretimlerinin arttırılabilmesi için bireylerin şahsi ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda kişiye özgü ürünler ve cazip promosyonlar hazırlanmalıdır. Hollanda, Birleşik Krallık ve Almanya'da sigortalıların kendi ihtiyaç ve taleplerine yönelik geniş veya dar kapsamlı bireysel poliçeler düzenlenmektedir. Türkiye'de de benzer şekilde, bireylerin kendi ihtiyaç ve taleplerine hitap edecek şekilde poliçelerin kişiye özgü çeşitlendirilmesi ve özelleştirilmesi özel sağlık sigortacılığının gelişimini hızlandıracaktır. Özellikle diş tedavileri, gözlük cam ve çerçeve masrafları ve sağlığa yardımcı çeşitli malzemeler gibi tıbbi mal ve hizmetlerin yer aldığı kişiye özel teminatları içeren poliçeler müşteri memnuniyetini arttırmaktadır. Bu amaçla özel sağlık sigortası yaptırmayı düşünen kişilerin talep ve

eğilimleri iyi analiz edilerek ve ürün çeşitlendirmesi yapılarak kişiye özgü zenginleştirilmiş teminatlı poliçeler sunulmalıdır. Bireysel ihtiyaçlara hitap eden ve şirketler için karlılığı yüksek olan sigorta ürünlerinin satılmasıyla prim üretimlerini artması muhtemeldir.

Türkiye’de toplumun bazı kesimlerinde sigortaya ve sigorta şirketlerine güvensizlik ve şüphe duygusu oluşabilmektedir. Özellikle sağlık sigortalarında bazı sigortalılar, sigorta şirketlerinin hasarı ödememek için çeşitli şartlar koyduğunu öne sürmektedir. Ayrıca sağlık sigortası şirketlerinin aynı ürün ve teminatlar için farklı fiyatlar talep etmesi sigorta yaptırmak isteyen kişilerde özel sağlık sigortasına karşı tereddüt ve güvensizlik duygusu oluşturabilmektedir. Bu güvensizlik algısının ve olumsuz imajın ortadan kaldırılması için sigorta şirketleri daha net ve şeffaf şekilde çalışmalarını sürdürmelidir. Bu amaçla şirketler kendilerini iyi ifade etmeli ve potansiyel müşterilerinin güvenini kazanmaya çalışmalıdır. Fiyatlandırmadaki farklılıklar minimize edilmeli ve sağlık sigortası poliçelerinin faturalandırılmasında teminatlara göre belirli bir standardizasyon getirilmelidir.

Sigorta sektörü, yapısı gereği ekonomik göstergelerdeki değişimlerden çok çabuk etkilenmektedir. Ekonomide bozulmaların yaşandığı dönemlerde sigorta şirketlerinin etkinlik düzeylerinde düşüşler yaşanmaktadır. Refah düzeyi yüksek ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye’de sigorta sektörünün yeterince gelişmemesinin en önemli sebebi ülkedeki ekonomik faktörlerdir. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler, sürekli artan döviz kurları, milli para biriminin değer kaybetmesi, enflasyonun yüksek seyretmesi ve söz konusu ekonomik istikrarsızlıklar sigorta sektörünü ve sağlık sigortacılığının gelişimini olumsuz etkilemektedir. Mevcut ekonomik koşullarda alım gücü düşen bireyler sağlık sigortası satın almakta güçlük çekmektedir. Enflasyonun yükselmesi, özellikle sağlık ve hayat sigortalarında sonraki yılların prim tutarlarını arttırmaktadır. Bunun sonucunda da sigortaya olan talep azalmaktadır.

Sigortacılık sektörünün ve özelde özel sağlık sigortacılığının gelişmesi ve büyümesi öncelikli olarak makro ve mikro düzeyde ekonomik şartların iyileştirilmesine bağlıdır. Bu bakımdan işsizlik ve enflasyon oranlarının düşürülmesi, gelir düzeyinin artırılması, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin giderilmesi ve toplumun genel refah seviyesinin yükseltilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, siyasi otoritenin ve yetkili kamu organlarının doğru ekonomi politikalarını ve faaliyetlerini hayata geçirmesi sektörün gelişimi açısından büyük önem arz etmektedir. Sigorta şirketlerinin etkinliklerinin yükselmesi büyük oranda ekonomik göstergelerin olumlu seyretmesine bağlıdır.

Özel sağlık sigortalarının ekonomideki söz konusu katkı ve avantajlarının gerçekleşebilmesi için öncelikli olarak sigorta şirketlerinin finansal açıdan etkin faaliyet göstermesi gereklidir. Şirketlerin etkin olması, en az maliyetle ve mevcut kaynaklarla maksimum çıktı üretebilme kapasitesini ifade etmektedir. Etkin durumda olmayan şirketlerin mali sürdürülebilirliği tehlikeye girmektedir. Özel sağlık sigortacılığının etkin çalışması sermayenin verimliliğini arttırmakta ve böylece ülke çapındaki tasarrufların yatırımlara ayrılan kısmını yükselterek ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Çalışmada bahsi geçen görüş ve önerilerin özel sağlık sigortası şirketlerinin etkinliğini arttırmaya katkı sağlayacağı umulmaktadır

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

Adler, N., Friedman, L. & Snuany-Stern, Z. (2002). Review of Ranking Methods in the Data Envelopment Analysis Context. *European Journal of Operational Research*, 140(2), 249-265.

- Afonso, A. & Aubyn, M. (2011). Assessing health efficiency across countries with a two-step and bootstrap analysis. *Taylor & Francis Journals*, 18(15), 1427-1430.
- Asandului, L., Roman, M. & Fatulescu, P. (2014). The efficiency of health care systems in europe: a data envelopment analysis approach. *Procedia Economic sand Finance*, 10(1), 261-268.
- Bakırcı, F. (2006). *Üretimde etkinlik ve verimlilik ölçümü* (1. bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Banker, R.D., Charnes, A. & Cooper, W.W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management Science*, 30(9), 1078-1092.
- Banker, R. D. & Thrall, R. M. (1992). Estimation of returns to scale using Data Envelopment Analysis. *European Journal of Operational Research*, 62(1), 74-84.
- Bölükbaşı, A. ve Pamukçu, B. (2008). *Sigortacılıkta risk yönetimi* (1. bs.). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Civan, A. (2010). *Türkiye’de sağlık sigortacılığı sistemi*. İstanbul: Umut Matbaacılık,
- Claxton, G. (2002). *How private insurance works: A primer*. Washington: Georgetown University Press.
- Charnes, A., Cooper, W. W., Lewin, A. Y. & Seiford, L.M. (1994). *Data Envelopment Analysis: Theory, methodology and applications*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Cooper, W.W., Seiford, L. ve Tone, K. (2000). *Data Envelopment Analysis: A comprehensive text with models, applications, references and DEA solve rsoftware*. New York: Kluwer Academic Publishers,
- Cooper, W.W., Seiford, L. M. & Zhu, J. (2011). *Data Envelopment Analysis: History, models and interpretations*. Berlin: Springer Science + Business Media.
- Coelli, T. (1998). A multi-stage methodology for the solution of orientated DEA models. *Operations Research Letters*, 23(3), 143-149.
- Çakmak, M., Öktem, M. K. ve Ömürgönülşen, U. (2009). Türk kamu hastanelerinde teknik verimlilik sorunu: Veri Zarflama Analizi Tekniği ile Sağlık Bakanlığı’na bağlı kadın doğum hastanelerinin teknik verimliliklerinin ölçülmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(1), 1-36.
- Çelik, Y. (2016). *Sağlık ekonomisi*. Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Dinçer, E.(2008). Veri Zarflama Analizi’nde Malmquist endeksiyle toplam faktör verimliliği değişiminin incelenmesi ve İMKB üzerine bir uygulama. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 825-846.
- Dizdar, T. (Kasım 2014). Tamamlayıcı sağlık sigortası. *OHSAD* Erişim Adresi: http://sasder.org/Content/DOCS/Sunumlar/3/Tamamlayici-Saglik-Sigortasi_TDizdar.pdf.
- Doğukan, M. N. Özel sağlık sigortası. *Sosyal Güvenlik Kurumu* Erişim Adresi: http://sasder.org/Content/DOCS/Sunumlar/3/Tamamlayici-Saglik-Sigortasi_MNurdan-Dogukan.pdf.
- Drechsler, D. & Jutting, P.J. (2005). Private health insurance for the poor in developing countries?. *Policy Insights*, 11(2), 1-7.
- Erkek, N. ve Erkek, F. (2012). Tamamlayıcı sağlık sigortası ve Türkiye. *Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi*, (79), 24-43.
- Ertuğrul, İ. ve Işık, A. (2008). İşletmelerin VZA ile mali tablolarına dayalı etkinlik ölçümü: Metal ana sanayiinde bir uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(1), 201-217.

- Gottret, P. & Schiber, G. (2006). *Health financing revisited – A practitioner’s guide*. Washington D.C.: The World Bank.
- Karsak, E. E. ve İşcan, F. (2000). Çimento sektöründe görel faaliyet performanslarının ağırlık kısıtlamaları ve çapraz etkinlik kullanılarak Veri Zarflama Analizi ile değerlendirilmesi. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 11(3), 2-10.
- Kaya, F. ve Kahya, M. (2017). *Sigorta ve sigortacılık* (1. bs). Ankara: Beta Yayıncılık.
- Keskin, H. Özel sağlık sigortasının gelişme potansiyeli üzerine tüketici görüşlerinin belirlenmesi: Ankara ili örneği. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılınc, F. E. (2009). Türk sigortacılık sektörünün Veri Zarflama Analizi yöntemi ile etkinliğinin araştırılması. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Lister, J. (2008). *Sağlık politikası reformu: Yanlış yolda mı gidiyoruz?*. İstanbul: İnsev Yayınları.
- Lorcu, F. (2008). Veri Zarflama Analizi ile Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin sağlık alanındaki etkinliklerinin değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Medeiros, J. & Schwierz, C. (2015). *Efficiency estimates of healthcare systems in the EU*. Brussels: European Commission.
- Mirmirani, S. (2008). Healthcare efficiency in transition economies: An application of Data Envelopment Analysis. *International Business & Economics Research Journal*, 7(2), 47-56
- Mirmirani, S. & Lippman, M. (2003). Healthcare system efficiency analysis of G12 countries. *International Business and Economics Research Journal*, 3(5), 35-42.
- Mossialos, E. & Thomson, S. (2004). *Voluntary health insurance in the European Union*. Brussels: European Observatory on Health Systems and Policies.
- OECD, (June 2004). Proposal for a taxonomy of health insurance. Erişim Adresi: <https://www.oecd.org/health/health-systems/31916207.pdf>.
- OECD (2019), OECD Health statistics 2019: Definitions, resources and methods – Private health insurance. Erişim Adresi: <http://stats.oecd.org/wbos/fileview2.aspx?IDFile=e11b92da-6cc5-4cea-afe9-1d4cce02e5a4>.
- Özer, Ö., Gözlü, M., Karsavuran, S. Ve Gözlü, K. (2014). Türkiye sağlık finansmanında yeni bir alternatif: Tamamlayıcı sağlık sigortası. *Akademik Bakış Dergisi*, (42), 10-11.
- Orhaner, E. (2006). Türkiye’de sağlık hizmetleri finansmanı ve Genel Sağlık Sigortası. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 22-41.
- Orhaner, E. ve Ekinci, N. (2019). Ankara’da yaşayan kişilerin özel sağlık sigortalarına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 6(1), 34-42.
- Özbolat, M. (2014). *Temel sigortacılık* (6. bs). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Su, M. (2004). Özel sağlık sigortası sistemine giren kişilerin sayısında önemli düşüş olacaktır. *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Dergisi*, 2(1), 1-23.
- Tajika, E. ve Kikuchi, J. (2012), The Roles of Public and Private Insurance for the healthcare Reform of Japan. Policy Research Institute, 8(2), 125-137.
- Tarım, A. (2001). *Veri Zarflama Analizi: Matematiksel programlama tabanlı görel etkinlik ölçüm yaklaşımı: İnceleme* (1. bs.). Ankara: T.C. Sayıştay Başkanlığı.

- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Sigorta Denetleme Kurulu. (2019). Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor 2018. Ankara.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Sigorta Denetleme Kurulu. (2020). Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor 2019. Ankara.
- Tetik, S. (2003). İşletme performansını belirlemede Veri Zarflama Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 10(2), 221-229.
- Türkiye Sigorta Birliği. (2021). Resmi İstatistikler, Sağlık Analizleri 2010 – 2020. Erişim Adresi:<https://www.tsb.org.tr/resmi-istatistikler.aspx?pageID=909>.
- Tütek, H., Gümüőođlu, Ő. ve Özdemir, A. (2012). *Sayısal yöntemler yönetsel yaklaşım*. (6. bs.). İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Yıldız, U. (2012). Özel sağlık sigortacılığı sektöründe faaliyet gösteren Şirketlerin Veri Zarflama Analizi ile etkinliğinin ölçülmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaőa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Yolalan, R. (1993). *İşletmeler arası göreli etkinlik ölçümü* (1. bs.). Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.

Büyük Frederik Döneminin Stratejik Yönetim Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Frederich the Great Period in Terms of Strategic Management

UĞUR KESKİN¹

Ö Z

Bu makalede, 1740-1786 yılları arasında Prusya hükümdarlığı yapan Büyük Frederik'in yönetim anlayışı, teorik açıdan değerlendirilmektedir. Makalenin önermesiyle araştırma sorusundan yola çıkılarak literatür incelemesi yürütülmüştür. Stratejik yönetim kapsamına giren anlatımlara yer veren kaynaklara odaklanılarak, belirli çıkarımlar yapılmıştır. Hem stratejik yönetim hem de Büyük Frederik dönemini ele alan kaynaklara bağlı olarak gerçekleştirilen incelemeler ekseninde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Büyük Frederik'in yönetsel deneyimlerine konu olan hususların sistemli bir biçimde betimlenmesine çalışılmıştır. Nitel araştırma kapsamında yer verilen yorumlayıcı fenomenoloji olarak ifade edilen anlayış benimsenerek Büyük Frederik'in yönetsel faaliyetleri, stratejik yönetim kavram ve teorileri esas alınarak değerlendirilmiştir. Uzun vadeli düşünme biçimini, kendi yönetsel anlayışına uyarladığı ve mekanik nitelikteki birtakım uygulamaları, kişisel yönetim yaklaşımına uyarladığına ilişkin bulgular analiz edilmiştir. Gelecek çalışma önerisi olarak ise yönetim biliminin farklı alt alanları ile Büyük Frederik'in yönetsel faaliyetlerini ilişkilendirilebilecek hususlara değinilmiştir.

Jel Sınıflaması: M10, M12, M19.

Anahtar Kelimeler: Büyük Frederik, Strateji, Stratejik Yönetim.

ABSTRACT

In this article, the management understanding of Friedrich the Great, who ruled Prussia between 1740-1786, is evaluated theoretically. Based on the proposal of the article, a literature review was conducted based on the research question. Certain inferences have been made by focusing on the sources that include the narratives within the scope of strategic management. Evaluations were offered on the basis of the investigations carried out depending on the sources dealing with both strategic management and the period of Friedrich the Great. The issues that are subject to the managerial experiences of the Friedrich the Great have been tried to be described in a systematic way. By adopting the understanding expressed as interpretive phenomenology included in the qualitative research, the managerial activities of Friedrich the Great were evaluated on the basis of strategic management concepts and theories. The findings that he adapted his long-term thinking style to his own managerial understanding and some mechanical applications to his personal management approach were analyzed. As a future study proposal, the issues that can be associated with the different sub-fields of management science and the managerial activities of Friedrich the Great are mentioned.

Jel Classification: M10, M12, M19.

Keywords: Friedrich the Great, Strategy, Strategic Management.

DOI: 10.47934/tife.10.02.02

1. Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Eskişehir, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2740-4120

SORUMLU YAZAR / CORRESPONDING AUTHOR

Uğur Keskin,
Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Eskişehir, Türkiye.
E-mail: ugurkeskin@anadolu.edu.tr

BAŞVURU / SUBMITTED: 09.05.2021
**REVİZYON TALEBİ /
REVISION REQUESTED:** -
**SON REVİZYON /
LAST REVISION:** -
KABUL / ACCEPTED: 31.08.2021

Atf / Citation: Keskin, U. (2021). Büyük Frederik Döneminin Stratejik Yönetim Açısından Değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, 10(2), 86-97, <https://doi.org/10.47934/tife.10.02.02>

1. Giriş

Dilsel/anlamsal sanatlar, etkinliğin sonunda fiziksel bir nesne ortaya çıkaran diğer sanat türlerinden ayrılmaktadır. Sanatsal yetkinlik ürünü olan ve en erken dönem müzik yazımı kabul edilen besteler, doğrudan bir şiirin sözleri üzerine yazılan notalardan meydana getirilmiştir (Lacoste, 1986, s. 19, Aktaran Bozkurt, 2014, s. 19). Bu nedenle şiir, müzik ve hitabet/söylev sanatları, antik Yunan dönemi ile tarihlenebilecek hem yakınlaşma hem de rekabete dayalı bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir (Gören, 2017: 15). Antik dönemlerden günümüze, sanat dalları arasındaki yakınlaşma ve geçişkenlik, çok daha yaygınlık kazanmıştır. Bu durum, şiirin diğer sanat dalları bağlamında üstlendiği işlevlerde kendini daha belirgin bir biçimde hissettirmeye başlamıştır. Örneğin okuyucularca beğeni kazanan şiirlerin, müzikal eserlerin sözleri olarak kullanılması sıklıkla karşılaşılan bir durum hâline gelmiştir. Bir diğer söyleyişle, “anlatı” kavramıyla ifadesini bulan söylemsel uğraşlar; şiir ve edebiyatın türlerini, hatta müziği de kapsayacak bir biçime dönüşmüş bulunmaktadır. Düşünce düzleminde gerçekleşen bu tür ilerlemeler, farklı niteliklere sahip alanlar arasındaki yakınlaşmaları mümkün kılmaktadır. Söz konusu durum ise benzerliklere dayalı olguları bilimsel çalışma alanlarına taşıyabilmenin yolunu açmaktadır. Bu sayede de tarih sahnesinde (bu makale özelinde Büyük Frederik döneminde) yürürlüğe konulmuş çeşitli yönetim uygulamaları, günümüz bilimsel yönetim alanlarıyla (bu makale özelinde stratejik yönetim alanıyla) ilişkilendirilebilmektedir.

1980’li yıllardan itibaren özellikle piyasa rekabetinin giderek artmaya başlaması, işletmelerin adeta birbirleriyle savaş meydanındaki gibi rekabet etmelerine yol açmıştır. Bu süreçte işletmeler; fiyat, tanıtım, araştırma-geliştirme, pazar elde etme, patent, lisans ve birçok konuda birbirlerine karşı rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için stratejiler geliştirmek durumunda kalmışlardır (Kılıç, 2019: 101). Stratejik yönetim anlayışının gelişme kaydettiği bu yıllarda, piyasa koşullarındaki rekabet ortamı “savaş”, harp tekniklerinin uygulanmasını ise “strateji” gibi metaforlarla işletme literatürüne uyarlanmaya başlamıştır. Zira metafora dayalı yaklaşım, gerçekliği belirli ölçülerde yansıtılabilir olanağı sağlamaktadır. Stratejik yönetimin kurucularından olan Porter’ın, özünde endüstriyel iktisatçı olmasını, bu durumun çarpıcı bir örneği olarak kabul etmek gerekmektedir. Nitekim Porter, iktisatçılar arasında yıllardır bilinen ve uygulanmakta olan ülkeler arasındaki karşılaştırmaya dayalı analizleri işletmelere uyarlamıştır. Uyarlamasının sonucunda ise kendisinin bile beklemediği dünya çapındaki bir ilgiyle karşılaşmıştır. Netice itibarıyla stratejik yönetimin öncü teorisyeni olan Porter da metafor ve analogilerden hareketle kendi kavramsal ve kuramsal yaklaşımını ortaya koymuştur.

Yukarıda ifade edilen Porter’ın uyarlamaya dayalı yaklaşımından yola çıkılarak, tarihsel kişiliklerin gerçekleştirmiş olduğu yönetim uygulamalarının, günümüz literatüründeki kavram ve kuramlarla izah edilebileceği ve metaforik anlatım ile gerçeklik arasında belirgin bir yakınsama sağlayabileceği kanaatine ulaşılabilmektedir. Edinilen söz konusu kanaat, bu makalenin amacına ulaşması bakımından yol gösterici bir yön taşımaktadır. Zira bu makale, Prusya hükümdarı Büyük Frederik’in benimsediği yönetim anlayışını, günümüzün kapsamlı bir literatürü haline gelmiş bulunan stratejik yönetim yaklaşımı bağlamında ele almayı amaçlanmaktadır.

Anlatıya dayalı her türlü eylem, kendi metaforik kullanımına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla da olguları, çok anlamlı bir metaforlar ve simgeler çokluğu içerisinden gösterebilmektedir (Özlem, 2019: 17). Benzetmeye dayalı olması, metafor kullanımının öne çıkan bir niteliğini ifade etmektedir. Öte yandan, *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor* adlı kitabın yazarı Morgan (1998: 14), “metafor” kavramını, “dünyayı kavrayışımıza sinen bir düşünme biçimi ve bir görme biçimi” şeklinde tanımlamaktadır. Bu yönüyle metafor, bilgi ve benzetmeye dayalı olarak belirli bir unsuru, başka bir unsura isnat ederek anlamlandırmaya dayanan bir akıl yürütmeyi ifade etmektedir. Analoji kullanımında ise belirli benzerliklerden yola çıkılarak çıkarsamalarda bulunmaya çalışılmaktadır. Örneğin mekanik hareket konusunda elde edilen ilkelerin analogik olarak optik alanına uyarlanması, antik çağda Heron

tarafından gerçekleştirilmiştir (Topdemir, 2008: 67). Bütün bu anlatımlardan yola çıkılarak, metaforik ve analogik yaklaşım aracılığıyla, tarihsel kişiliklerin yönetsel uygulamalarının, çağdaş bilimsel literatür ekseninde incelemeye konu edilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, benzetmeye dayalı anlatımın sağladığı anlam zenginliğinden de yararlanmak suretiyle, tarihsel kişiliklerin icraatlarının (anakronizm hatasına düşmekten kaçınılması şartıyla), günümüz bakış açısıyla izah edilebilmesi mümkün hâle gelmektedir. Nitekim çıkarsamaya bağlı olarak edinilen kanaatler konusunda Büyük Frederik (2016: 81); benzerlik, mecaz ya da karşılaştırmanın “ispat” anlamına gelmediğini bizzat kendisi de ifade etmektedir.

Bütün yazınsal çalışmalar, dünyevi ve anlamsal (ideal, zihinsel, kavramsal) bir bileşim içermektedir (Glendinning, 2014: 70). İfade edilen bu genelleme, makaleye uyarlandığında, dünyevi olarak yönetsel faaliyetler yürüten Büyük Frederik’in söz konusu faaliyetlerinin anlamsal (ideal, zihinsel, kavramsal) karşılıklarının ortaya çıkarılabilmesi mümkün gözükmektedir. Dolayısıyla makale çalışması kapsamında erişilen kaynakların, Büyük Frederik dönemini, gerçeklik ile örtüşen bir nitelikte yansıttıkları varsayımını da kabul etmek gerekliliği kendiliğinde ortaya çıkmaktadır.

Stratejik yönetim yazınında Sun Tzu, dikkat çekici bir biçimde ön plana çıkmaktadır. “Batı felsefesi Platon’a düşülmüş dipnotlardan ibarettir” diyen Whitehead, strateji düşüncesinin ise Sun Tzu’ya dipnot olduğu çıkarsamasında bulunmaktadır (Akad, 2003: 133). Yirminci yüzyılın strateji yazarlarının, Clausewitz ve Napolyon gibi uygulayıcı rolü öne çıkanlardan kısıtlı düzeyde alıntı yapmalarına karşın, bunun çok daha fazlasının Sun Tzu’dan yapılıyor olması, bu çıkarsamanın ana kaynağını teşkil etmektedir. Oysa bu makalede, stratejik yönetim söz konusu edildiğinde, Sun Tzu ve Clausewitz gibi öncüller ile sınırlı yaklaşımların doğru olmadığı anlayışı benimsenmektedir. Büyük Frederik gibi kapsamlı icraatlar ortaya koyan şahsiyetlere de odaklanılabileceği görüşü öne sürülmektedir. Büyük Frederik’in yönetime konu olan icraatlarını özellikle de mekanik anlayışa dayalı düzenlemelerinin, stratejik yönetim kapsamında ele alınabilmesi olası gözükmektedir.

Stratejik yönetim alanındaki çalışmaların çoğunlukla işletme yönetimi bağlamındaki içsel ve dışsal süreçlere dönük olarak yürütülmekte olduğu, bilinen bir gerçekliktir. Güncel içerikli teorik ve uygulamalı bu tür çalışmaların yanı sıra, stratejik yönetim anlayışının düşünsel kökenine ilişkin ve çoğunlukla Sun Tzu (Karabulut ve Değer, 2015; Wei, 2017; Waldron ve Huang, 2018; Wilson, 2018) ve Clausewitz (King, 1977; Oetinger ve diğ., 2002; Karaosmanoğlu, 2007; Gülboy, 2015) gibi öncül düşünürlerin ele alındığı, kuşkuyla yer vermeyecek biçimde açıkça görülebilmektedir. Oysa Büyük Frederik gibi uygulayıcıları, stratejik yönetim yönüyle ele alan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülebilmektedir. Çünkü Büyük Frederik ile ilgili çalışmaların çoğunlukla biyografi (Schieder, 2000), siyasi tarih (Dorn, 1931; Ritter, 1974; Carlyle, 1990), yürüttüğü savaşlar (Duffy, 1985; Showalter, 1996) gibi konularda kaleme alındığı, stratejik yönetim alanının ise dolaylı da olsa çalışmalara konu edilmediği görülebilmektedir. Özellikle Türkçe kaynaklarda, ilgili anahtar kelimelerle yapılan taramalarda, geçmiş dönemli çalışmalara rastlanamamaktadır. Stratejik yönetim literatürünün, pozisyon ekolü ve kaynaklara dayalı ekol gibi işletme yönetimi kapsamındaki görüşleri daha fazla bir biçimde ele alıyor olma durumu ise, bu makale ve benzer türden çalışmaların, ana akım çalışmalar içinde yer almasını güçleştiren bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

2. Çalışmanın Yöntemi

Üzerinde genel bir mutabakat bulunan tarihsel kaynakların; olguları, gerçeklik ile çelişmeyen biçimde ortaya koyduğu varsayımına dayanarak aşağıdaki önermeyi ileri sürmek mümkün olabilmektedir: “Temsil ve benzerliklerden yararlandığı ve günümüz bilimsel teorilerine dayanıldığı takdirde, geçmiş yüzyıllardaki yönetsel uygulamalara ilişkin gerçekliklerin anlaşılması sağlanabilmektedir.”

Yukarıdaki önermeye göre, stratejik yönetim yazınındaki kavramsal ve teorik izahlar, benzerlikler ya da metaforlar sayesinde anlaşılabilir kılınabilmektedir. Özellikle üst yönetim kademelerinde yer alan kişilerin yönetsel çalışmaları, geçmiş dönemin gerçekliklerini günümüze yansıtabilmektedir. Ortaya

koydukları geliştirici çabalar sayesinde isimlerini yüzyıllar sonrasına taşıyabilen bu (örnek düzeyde uygulama örnekleri ortaya koyan) yöneticiler (hükümdar ya da devlet adamları), kendi toplumlarına ve gelecek nesillere değerli katkılar sağlamışlardır.

Makalenin önermesinden yola çıkılarak şu araştırma sorusu yanıtlanmaya çalışılmaktadır: “Büyük Frederik’in gerçekleştirdiği yönetsel faaliyetler, zamanının ötesine geçerek çağdaş yönetim alanına anlamlı katkılar sağlayabilecek uygulamaları barındırmakta mıdır?”

Makalede, kaynak taraması üzerinde teorik tartışma yaklaşımı benimsenmiştir. Benimsenen bu yaklaşım, yönetim uygulamalarının ne tür bir payandaya dayanılarak yürütüldüğünün belirlenmesini (stratejik yönetimin hangi açıklayıcı mekanizması ile açıklanabileceğinin tespit edilmesini) sağlayabilmektedir.

Yukarıda ifade edilen varsayım, önerme ve araştırma sorusuna dayanarak çeşitli yorum ve değerlendirmelere yer verilen bu makale, fenomenolojik bir nitelik taşımaktadır. *Ahlak Metafiziğini Temellendirme* başlıklı eserinde Kant (2015: 301), nedensellik donatılmış bir düşünce varlığı (aktör) konumundaki insanın, fenomen (gerçekten olduğu gibi) olarak algılanabileceğini çünkü söz konusu niteliği sayesinde, belirleyici nedenlerle ilişki içine girebildiğini vurgulamaktadır. Kant’ın ifadelerine göre her bir bireyi fenomen olarak kabul edebilmek olası görünmekle birlikte, Creswell’e (2016: 77) göre fenomenolojik çalışma, üzerinde durulan kişi veya grubun, belirli bir fenomen ya da kavrama dair deneyimlenen yaşantılar neticesinde meydana gelen anlamı ifade etmektedir. Makale, yukarıda ifade edilen hususlar dikkate alınarak, yorumlayıcı fenomenoloji türüne uygun olarak desenlenmiştir.

3. Kavramsal Çerçeve

Strateji, kelime kökeni olarak Eski Yunanca “stratos” (ordu) ve “ago” (yönetmek, yön vermek) kelimelerinin birleştirilmesinden oluşmaktadır (Yılmaz, 2009: 161). Generallik veya askerlik sanatı anlamına karşılık gelecek şekilde kullanılan bu kavrama, özellikle son yıllarda ilave ve farklı anlamlar da yüklenmeye başlanmıştır.

Stratejik yönetim kavramına bakıldığında, klasik anlamdaki “yönetim” tanımında ihmal edilen “uzun dönem” perspektifinin, bu tanıma eklenilerek anlamlı bir katkı sağlandığı görülebilmektedir. Uzun vadeli düşünürken, yakın vade içinde gerçekleşecek olan ya da örgütün hâlihazırda yürümekte olan işleyişinden de uzaklaşılması gerektiği vurgulanmaktadır. Dünyanın ilk filozofu olarak kabul edilen ve aynı zamanda astronom olan Thales’in, gök cisimlerini incelerken, önündeki çukuru göremeyip yere düşmesi, etrafındaki insanların kinayeli sözlerine neden olmuştur. Thales’e ilişkin anlatıdan hareketle, uzun vadeli stratejik yönetim anlayışı benimsenirken, yakın vadeli işleyişin de aksatılmaması gerektiği çıkarılmasına ulaşılmaktadır. Stratejik yönetim anlayışında, örgütsel süreçler, iç ve dış şartlara uygun olarak, ulaşılmak istenilen hedeflerin gerekli bazı durumlarda revize edilerek düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Bir diğer deyişle, örgütün içinde bulunduğu gerçeklikler ile çelişmeyecek şekilde uyumlu davranma zarureti hiçbir zaman ortadan kalkmamaktadır. Nitekim Büyük Frederik (2016: 113), bu hususta “İki Yüzlü Janus” örneğini vererek dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bilindiği üzere Roma mitolojisindeki kapı tanrısı olan Janus, biri öne biri arkaya bakan iki farklı yüze sahip bulunmaktadır. Genç yüzü ileriye (geleceğe), yaşlı yüzü ise geriye (geçmişe) bakmaktadır. Dolayısıyla bu benzetme, olguların iki farklı yönünü temsil etmekte, uzak geleceğe yönelmenin, geçmiş ya da yakın gelecek açısından zafiyete yol açmaması gereğini vurgulamaktadır.

Stratejik yönetim, 1975 yılı sonrasında bilimsel literatürde yer edinmeye başlamış olmasına karşın, düşünsel temel olarak Sun Tzu (1996) tarafından milattan önce beşinci yüzyılda yazılan *Savaş Sanatı* adlı esere dayanmaktadır. On altıncı yüzyıl Japon düşünürü Miyamoto Musashi’nin (2015) *Beş Çember Kitabı* ve on dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinden Carl von Clausewitz’in (1999) *Savaş Üzerine* adlı eserleri de strateji düşüncesinin gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu eserler kadar kapsamlı olmasa da tarih

sürecinde pek çok filozof, strateji düşüncesi açısından değer ifade eden görüş öne sürmüştür. Fakat yukarıda sıralanan düşünürler kadar kapsamlı görüş ortaya koyan olmamıştır. Örneğin üçüncü yüzyıl filozofu Plotinos (2021: 69); ufki bakış, gelecek yönelimli olma, uzun erimli düşünme bağlamında görüşler ortaya koymakla birlikte bunu kapsamlı bir biçimde ele almamıştır.

Günümüzün çağdaş stratejik yönetim literatürü, yönetim bilimi konuları içinde kendi rüştünü ispat etmiş ve kendine has kavramları ile teorik zeminini oluşturmuştur. Kavramsal düzeyde ilk olarak 1975'te Ansoff tarafından kullanılan stratejik yönetim, takip eden yıllarda sürekli bir biçimde gelişim göstererek müstakil bir çalışma alanı niteliği kazanmaya başlamıştır. Ansoff öncesinde, askeri alanda ve savaşlarda kullanılan strateji kavramı, özellikle 1980'li yıllardan itibaren Porter öncülüğündeki "Pozisyon Ekolü" anlayışı doğrultusunda gelişim kaydetmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren ise Hamel ve Prahalad öncülüğündeki "Kaynaklara Dayalı Ekol" kapsamındaki çalışmalar belirlemeye başlamıştır. Stratejik yönetim literatürü elbette ki bu iki ekol ile sınırlı kalmamış, pek çok kavram, analiz ve izah biçiminin geliştirildiği bir alan olarak gelişimini günümüze kadar sürdürmeye devam etmiştir. Pozisyon Ekolü, iradeci bir anlayışı temsil etmektedir. Bu ekole göre yöneticilerin, sahip oldukları dönüştürücü nitelikler sayesinde, örgütsel sınırların dışında yer alan piyasa koşullarının (örgütün etki ve ilgi alanına giren tüm alanları) da etkinlikle yönetebilmesi mümkündür. Kaynaklara Dayalı Ekol ise asıl dikkatin, örgütün içsel süreçlerine yöneltilmesi gerektiğini öne sürmekte ve bu süreçleri geliştirici yöntemler üzerine yoğunlaşmaktadır.

4. İnceleme: Büyük Frederik Dönemi Yönetimsel Uygulamalarının Stratejik Yönetim Açısından Değerlendirilmesi

Hegel'den (2011a: 37-38) yapılan aşağıdaki alıntı, Büyük Frederik'in yönetimsel anlayışının, bu makale kapsamında ele alınmasının nedenini anlaşılır bir biçimde açıklamaktadır:

Bunlar tarihteki büyük insanlardır ki... onlara kahramanlar denir... ereklerini ve görevlerini iç tinden türetmişlerdir ki, dış dünyaya bir kabuk gibi vurarak onu kırar... ve eylemleri öyle bir durum ve dünya yaratmıştır ki, yalnızca onların davası ve onların işi olarak görünür... zorunlu olanın ve zamanı gelenin bir iç görüsünü taşımışlardır. Davaları bu evrenseli, dünyalarının bir sonraki zorunlu aşamasını bilmek, bunu erekleri yapmak ve enerjilerini ona yöneltmek olmuştur... eylemleri ve söylemleri zamanın en iyisidir... durumu en iyi anlayan onlar olmuştur; aslında başka herkes onlardan öğrenmiş, yaptıklarını iyi ya da en azından uygun bulmuşlardır.

Fenomenolojik çalışma aracılığıyla, odak noktasına alınan fenomene ilişkin çıkarımların, genel geçer bir izah biçimine kavuşturulması hedeflenmektedir. Aşağıdaki aktarım, hem fenomenolojik yöntemi açıklarken, aynı zamanda Büyük Frederik'i de örnek göstermesi bakımından dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır.

Maddenin bir düşünce ile kavranmasına herkes ulaşabilir. Ama karmaşık insan tiplerini, bir Wallenstein'i, bir Richelieu'yü, bir Büyük Frederik'i anlamak çok azlarına vergidir. Sıradan ruhsal kategorilerle düşünmeye alışmış olanlar, onlara yaklaşamaz; hatta büyük bir tarihçinin önceden düşünmüş olduğu bir yerde bile. Fenomenolojik yöntemle dayanan bilim, anlamaya dayanan "geist" bilimlerden daha yüksek ölçüde aristokrat yapıdadır... Fenomenolojik yöntemdeki bu aristokrat nitelik, onun kullanılmasının güç olması anlamına gelir, ama onun doğruluğuna karşı bir kuşkuya neden olmaz (Geiger, 2015: 124).

Aşağıdaki alt başlıklar; yan olaylara, gölge olaylara gitmeden doğrudan fenomeni, bir değer deyişle asıl olguyu (Büyük Frederik'e ilişkin temel izlekleri) belirgin kılacak şekilde oluşturulmuştur (Rifat, 2020: 83). Dolayısıyla, aşağıdaki alt başlıktan itibaren, Büyük Frederik'in, yönetimsel faaliyetlerinin stratejik yönetim ekseninde değerlendirildiği aktarım, anlatım ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Büyük Frederik'i ve onun yürüttüğü faaliyetleri nakleden kaynak eserlerdeki anlatımların, uçlara kayma eğilimi göstermediği ve aşırı yorum içermediği varsayılarak söz konusu incelemeler yürütülmüştür.

4.1. Uzun Vadeli Düşünmenin Yönetim Anlayışına Uyarlanması

Hegel'in yukarıdaki anlatımları, "Stratejik Yönetim" kavramının (doğal olarak) anılmadığı fakat bu anlayışın ayırt edici nitelikleri arasında yer alan uzun vadeli bakış açısını etraflı bir biçimde ele almaktadır. Hegel'in yukarıda aktarılan ifadeleri ile uyum içindeki tarihsel bir şahsiyet olarak Büyük Frederik, stratejik yönetim literatüründeki diğer birçok kavram ile de örtüşen yönetsel faaliyetler yürütmüştür.

Hegel'e (2011a: 10) göre Almanya'da "parlak kafalar" olarak nitelendirilebilecek ustalar seyrek görülmektedir. Büyük Frederik ise bu bakımdan ünlü bir kuraldışıdır. "Böyle insanlar, hiç kuşkusuz yükseklerde duruyor olmalıdırlar. Ancak yukarıda durulduğu zaman olgular doğru olarak gözlenebilir ve her şey görünebilir, aşağıda küçük bir delikten dışarıyı seyrederken değil."

Yüksek katlı bir apartmanın en üst alt katındaki kişinin, alt katlarda yer alan diğerlerine göre çok daha geniş bir bakış açısına sahip olduğu genellemesini yapabilmek mümkündür. Hegel'in, "parlak kafalar" olarak nitelendirdiği insanlar da buldukları üst seviyeye bağlı olarak geniş/engin bakış açılarına, ileriye görme ufkuna, yine benzer bir anlama gelen gelecek projeksiyonuna sahip olmaktadır. Bu tür nitelikler, stratejik yönetimdeki uzun vadeye yönelimlilik ve ufki bakışa sahip olma şeklinde de ifade edilebilecek yönler barındırmaktadır.

Büyük Frederik, edimsel devlet çıkarlarına evrenselliklerini ve en yüksek aklanmalarını kazandıran yeni çağın onunla edimsellik kazandığı egemen olarak adlandırılabilir. Büyük Frederik özellikle devletin evrensel ereğini düşünce yoluyla kavramış olmakla ve egemenler arasında devletin evrenseline sıkı sıkıya sarılan ve tikeli, eğer devletin evrenseli karşı ise bundan böyle geçerli saymayan ilk egemen olmakla öne çıkar... Nasıl bir aile babası evdekilerin ve ona bağlı olanların iyiliği için çalışıp çabalayarak onlara bakar ve onları yönetirse, Frederik de öyle yaptı ve bunun benzersiz bir örneğini verdi (Hegel, 2011b: 108).

Hegel tarafından ifade edilen Büyük Frederik'e ilişkin yukarıdaki aktarım, olaylara bütüncül ve kapsamlı bir biçimde yaklaşma anlayışına işaret etmektedir. Büyük Frederik, kısa vadeli amaçlara yönelmeyip, devletin evrensel nitelikli ve uzun vadede çok daha kazanım sağlayıcı faaliyetlere öncelik vermiştir. Tümel (külli, geneli ilgilendiren) hususları, tikel (kısmi) hususlara her zaman üstün tutarak, yönetmiş olduğu devletin evrenseline sıkı bir biçimde bağlılık göstermiş, bu anlayışından, uzun süren hükümdarlığı süresince ödün vermemiş, tutarlılık sergilemiştir.

Alman filozof Dilthey, *Alman Ruh Tarihine Dair Tetkikler* adlı kitabında Büyük Frederik'e özel bir değer atfetmektedir. Kitabın "Büyük Frederik ve Aman Tenvir Hareketi" başlıklı bölümünde Alman aydınlanmasına Büyük Frederik'in katkıları ele alınmaktadır. Dilthey'e (2004: 89) göre Büyük Frederik; pozitif felsefeye, ahlaki şuuru tercih etmektedir. Bunu da şu sözleriyle dile getirmektedir: "Ben ahlakı çok tercih ederim. İyi ahlak, cemiyet için, Newton'un bütün hesaplarından daha yüksek bir kıymeti haizdir." Ayrıca Büyük Frederik, İngiliz ve Fransız fikirlerinin Alman felsefesine girmesini mümkün kılan kişi olmuştur. Din ve kültür felsefesinde hoşgörüyü, hükümdarlığı süresince gerçekleştirmeye çalışmıştır (Störig, 2013: 360-361). Nitekim Kant (2015: 318), Büyük Frederik'in bu yöndeki çabalarının hakkını teslim etmiş ve içinde yaşadığı çağı "Frederik'in yüzyılı" olarak nitelendirmiştir. Sıralanan bütün bu yaklaşımları göz önünde bulundurulduğunda Büyük Frederik'in önemli bazı konularda değer temelli bir anlayış oryaya koyarak, kaynaklara dayalı ekol görüşüne yakınsamakta olduğu görülebilmektedir. Bir diğer deyişle, ağırlıklı olarak mekanik anlayışa dayalı görünmesine karşın, değer eksenli anlayışı tümüyle yok saydığını ifade etmek tam anlamıyla doğru olmamaktadır.

Büyük Frederik, yurt içinde devlet şuurunu tesis etmeye çalışırken, geniş topraklara sahip, tüm dünyada hürmet gören bir devlet inşa etme emeli gütmüştür. Bu amacı gerçekleştirmeyi, bir krallık vazifesi olarak kabul etmiştir (Dilthey, 2004: 81). Sıkı bir tutumlulukla ve sürekli bir çabayla topraklarını yalnız savunmaya değil, aynı zamanda genişlemeyi sağlayacak güçlü bir teşkilatlanma yapısı oluşturmuştur. Nitekim öldüğünde, arkasında Avrupa'nın büyük güçlerinden birini bırakmıştır (McNeill, 2005: 558). Büyük

Frederik'in, kapsamlı görüşlere ve vizyona sahip olması, bunu da uzun vadeli amacından vazgeçmeksizin uygulama çabası içinde bulunması, stratejik yönetimin temel anlayışıyla belirgin bir koşutluk ortaya koymaktadır.

Savaş alanlarının görkemli kumandanı olan Büyük Frederik, sivil yönetimleri güçlendirmeye çalışmıştır. İmmanuel Kant'ı destekleyen Büyük Frederik, Prusya ruhunun ve kimliğinin en önde gelen örneğini teşkil etmektedir (Tuğcu, 2011: 16). Büyük Frederik, yaşadığı dönemin bilimsel olarak en ileri anlayışlarına sahip Endülüs ve Sicilya'daki Arap egemenliğinin nimetlerinden yararlanmıştı. Eğitimini de kuşkusuz bu etkilere borçluydu. Hatta o zamana kadar işitilmemiş bir girişimde bulunarak, Arap sultanıyla barışçı bir ilişki kurmuştur. Gerek bu davranışı, gerekse kiliseye aykırı düşünme ve yaşama tarzı onu dar görüşlü çağdaşları arasında olumsuz bir üne kavuşturmuş, sonunda Papa'nın lanetine bile uğramıştır (Bebel, 2019: 87). Büyük Frederik'in; zamanının ilerisinde düşünme gücü, uzak erimli olma gibi nitelikleri, hem bu paragraftaki anlatımlarda hem de benzer hususlara değinilen aşağıdaki paragrafta da açıkça görülebilmektedir.

Büyük Frederik, sanata ve düşünceye önem vermiş, döneminin önde gelen filozof ve sanatçılara yakın bir ilgi göstermiştir. Kendisine benzer bir anlayışa sahip olan Milattan Önce beşinci yüzyıl Antik Yunan devlet adamı Perikles'e ilişkin şunları dile getirmektedir (Büyük Frederik, 2016: 125): "Perikles'in dönemi, Atinalıların girdikleri muharebelerden ziyade o dönemde Atina'da yaşayan büyük sanatçılardan dolayı bu kadar bilinmektedir". Büyük Frederik'in bu ifadelerini "Kişi kendinden bilir işi" söylemi ile açıklayabilmek mümkündür. Zira Büyük Frederik'in genel yaklaşımı, Perikles ile belirgin bir biçimde örtüşmektedir. Nitekim her iki devlet adamı da sanatçılara yüksek statü tanımış ve çok sayıda sanatçıyı desteklemiştir. Bu sayede de sanatçıların kalıcı eserler bırakmalarına imkân sağlamışlardır. Büyük Frederik'in kalıcılığa katkı sağlayan bu anlayışı da, uzak görüşlü ve gelecek yönelimli oluşunu destekleri nitelikler ortaya koymaktadır. Bilim, sanat ve edebiyat uğraşlarını faydasız gören ve saygıyla karşılamayan, orduyu üretici olmadığı gibi, üretkenlerin üzerinde de apaçık bir yük olarak kabul eden William Morris (Bkz. 2016: 16-17) gibi (üstelik kendisi on dokuzuncu yüzyılın tanınmış romancı ve sanat yazarıdır) düşünenlerin çoğunlukta olduğu bir dönemde Büyük Frederik'in sanata ve düşünceye verdiği değer, onun engin görüşlülüğünü net bir biçimde yansıtmaktadır.

4.2. Mekanistik Yaklaşımın Yönetim Anlayışına Uyarlanması

Büyük Frederik'ten çok önceleri Descartes (2019: 120-122), evreni ve özellikle canlı varlıkların mekanik bir işleyişe tabi olduklarını görüşünü savunmuştur. Spinoza ve Leibniz de Descartes'ın mekanistik düşüncelerini takip etmiştir (Akarsu, 1994: 21-23). Büyük Frederik'in çağdaşı olan Voltaire'in (2018: 177), *Mikromegas* adlı hikâyesinde; uzmanlık gücü, deneysel çalışmaların zarureti, teknik alet ve makineler geliştirmenin önemini ifade etmekte, bilim ve tekniğin değeri vurgulanmaktadır. Voltaire, bu hikâyesini Büyük Frederik'e göndermiş ve onun beğenisini kazanmıştır. Büyük Frederik'in hikâyeyi beğenmesi, elbette ki kendi mekanistik anlayışına yakın bir görüşün ortaya konmasından ileri gelmektedir. Hatta insan fizyolojisine ilişkin mekanistik görüşü en uç noktalara taşıyan Fransız düşünür Mettrie'nin (1985: 7-13) *İnsan Bir Makina* adlı kitabına "Julien Offray de la Mettrie Üzerine" başlıklı yazı ile birebir destekleyen yine Büyük Frederik olmuştur.

Descartes ile başlayan mekanistik dünya görüşünü, yönetim bilimi için özgün kılan husus, bu düşüncenin, Spinoza, Leibniz, Mettrie, Voltaire ve Büyük Frederik gibi filozof ve uygulayıcıları değil, Taylor ve onun takipçilerini de etkilemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Yönetim bilimi açısından klasik yönetim anlayışına temel teşkil eden bu görüş, epistemolojik açıdan, stratejik yönetimdeki pozisyon okulunun görüşüne tekabül etmektedir. Zira yönetim bilimindeki mekanik okul ile insan ilişkileri okulunun materyalist-idealist felsefe ayrımı bağlamındaki karşılığı, stratejik yönetimde pozisyon ekolü ile kaynaklara dayalı ekol ekseninde biçimlenmektedir. Netice itibarıyla Büyük Frederik, düşünce yapısı ve uygulamaları bakımından stratejik yönetim açısından ağırlıklı olarak pozisyon ekolü safına yakın durmaktadır.

“Friedrich der Grosse” (Büyük Frederik) lakaplı Frederik II zamanında Prusya, en zengin dönemini yaşamış ve görkemli zaferler kazanmıştır. Büyük Frederik, aydınlanmanın tüm değer ve ilkelerini Prusya’da yaşama geçirmeye çalışmış ve belirgin oranda başarılı olmuştur. Prusya ruhunun en temel nitelikleri şunlardır: Rasyonel bir yaşama biçimi ve Tanrı’dan sonra en yüce değere, “devlet”e mutlak boyun eğiş (Tuğcu, 2011: 16-17). Büyük Fredrik’in burada açıklanan yönü, askeri disiplindeki “mutlak itaat” anlayışını desteklemekte, mekanistik dünya görüşünü belirgin bir biçimde yansıtmaktadır. Büyük Frederik’i askeri bir deha olarak nitelendiren Guillaume (2011: 11), despotluk derecesine varan aşırı disiplinli tavrını öne çıkarmakta, yöneticilerin ancak yürütme organını tümüyle kontrol altında tutmaları durumunda görevlerini aksatmadan yerine getirebileceği inancına vurgu yapmaktadır.

McNeill (2005: 557-558) ise Büyük Frederik’i Prusya militarizminin etkin bir uygulayıcısı olarak ifade etmektedir. Büyük Frederik, umut vermeyen kumlu topraklarını ve sınırlı maden kaynaklarını geliştirmekte başarılı olmuş, Prusya’ya egemen olan bir kışla havası oluşturmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Büyük Frederik, stratejik yönetimdeki pozisyon ekolünün görüşüne yakınsamakta, hem örgütün hem de piyasanın ancak ve ancak baskın yönetsel bir karakterle etkin bir biçimde kontrol altında tutulabileceği görüşüne dayanmaktadır. Bu bakımdan Büyük Frederik’in, örgüt içinde otoriter, örgüt dışında ise “görünen el” olma anlayışını benimsediği anlaşılabilmektedir.

Orduya talim kavramının getirilmesi, daha sonraki yıllarda Sanayi Devrimi’nin fabrikalarındaki düzenli ve disiplinli işgücü gereksinimini karşılamaya katkıda bulunmuştur. Bu gelişmeler, toplum üzerinde daha kapsamlı bir kontrolü içinde barındırmaya başlamıştır. Bunlar; yeni yargı sistemleri, yeni düzenlemeler ve kamu hayatının pek çok yönünün tertip edilme girişimleri şeklinde kendini göstermiştir (Strathern, 2016: 88-89). Büyük Frederik’in askeri disiplin anlayışındaki düzen, disiplin ve mutlak itaat anlayışı, kendisinden kısa bir süre sonra başlayan Sanayi Devrimi için gerekli işçi ordusunun ön talim işlevi görmüştür. İşlerin en küçük parçasına ayrılması anlayışı, makine gibi işleyen bir askeri düzeni çağrıştırmaktadır. Rus yazar Gorki (2020: 13), Büyük Frederik’in bu yönünü ifade eden şu sözünü nakletmektedir: “Dilediğini düşün ama buyruklara uy.” Taylor ve Ford yirminci yüzyılın başında çalışma içeriklerini olabildiğince küçük ve iddiasız tutmayı ve böylece olabildiğince yüksek iş hızları elde etmeyi savunuyorlardı. Zira düşünce ile davranışın birbirinden bu ayrışmasının sonuçları, çok daha önceleri kanıtlanmıştı (Mesnaric, 2011: 31). Büyük Frederik, düşünce özgürlüğünün değil, kurallara uymamanın asıl toplumsal zararı ortaya çıkardığı görüşünü ortaya koymuştur. İnsanların, düşünce ufkunun gelişmesinden yana olan bir yaklaşım sergilemiştir. Taylorist ve Fordist anlayış da bu düşünsel ve toplumsal altyapıdan alabildiğince istifade etmeyi amaçlamıştır. Büyük Frederik, yalnızca mekanistik görüşü benimseyerek tektipleştirici modernizm anlayışa hizmet etmemiştir. Tek yönlü bir uygulayıcıdan ibaret olmayan Büyük Frederik, zamanının çok ilerisindeki görüşleri sayesinde modernizm sonrası (postmodern) anlayışlara da hitap edecek görüşler ileri sürmüştür. Nitekim stratejik yönetim anlayışı da postmodern yönetim yaklaşımları arasında yer almaktadır.

Büyük Frederik, her işe koşmayı ve canla başla çalışmayı hükümdarlığı boyunca sürdürmüştür. Prusya mutlak yönetimini bütünüyle askeri bir yönetim şeklinde tasarlamıştır. Modern Almanya’nın temel niteliklerinden birini teşkil eden düzen ve disiplin anlayışının kaynağı, Prusya’nın düzenli ve disiplinli yönetiminden gelmektedir (Timuçin, 1997: 391). Günümüz literatüründe “Örgütsel vatandaşlık” olarak ifade edilen bu davranış biçimi, köken olarak “iyi asker sendromu” kavramına dayanmaktadır. İyi asker sendromu, verilen görevleri zamanında tamamlamayı, diğerlerine yardım etmeyi ve gönüllü olmayı ifade etmektedir. Kant (2015: 337), Büyük Frederik’in bu yönünü şu sözlerle ifade etmektedir: “Kendisinin hiç olmazsa devletin yalnızca en büyük hizmetkârı olduğunu söylemesi bu anlayışın ifadesidir.” Kamu yönetiminin kurucusu Wilson (2018: 55) da sert ve buyurgan hâkimiyetine rağmen Büyük Frederik’in, samimiyetle kendisini devletin bir numaralı hizmetkârı sayması ve yüksek makamına kamunun bir emaneti gözüyle bakmasından övgüyle bahsetmektedir.

Büyük Frederik'e göre insanoğlu, sanıldığından çok daha fazla makine olmaya elverişlidir. Bu mümkün olduğu ölçüde, düşüncenin yerine alışkanlığı koymak gerekmektedir (Bouthoul, 1997: 117). Büyük Frederik'in yapılandığı ordu, mekanik örgütlenme açısından tam bir prototip olarak ortaya çıkmıştır. Karşılaşılan böylesi bir yeni yapılanma, yönetim alanında çok öğretici olmuştur. Roma birliklerinden esinlenerek gerçekleştirilen reformlarda, yenilenmiş Avrupa ordularının deneyiminden de faydalanılmıştır. Büyük Frederik, yalnızca taklide dayanan bir reform gerçekleştirilmemiş, aynı zamanda kendi buluşu olan yenilikleri de hayata geçirmiştir. Söz konusu yeniliklerde elbette ki yaşadığı dönemin mekanik icatlarından faydalanmıştır (Morgan, 1998: 28). Büyük Frederik (2016: 84), stratejik yönetimde zamanlamaya dayalı strateji tipolojilerinde "öncü" ve "taklitçi" gibi zıtlıklarla ifade edilen hususu kendi açısından şu şekilde ifade etmektedir: "Eski olan ille de iyi değildir, bilhassa abartıldığında. Büyük insanlar, kabul ediyorum hataları ve zaafı vardı. Gelin, onları yaptıkları küçük şeylerde değil, büyük işlerde taklit edelim."

Etkin bir makine düzeni içinde yer alan bireylerden oluşan bir yapı öngören ve bu doğrultuda çalışmalar yürüten Büyük Frederik, söz konusu yönüyle övgülerin yanı sıra eleştirilerden de nasibini almıştır. Nitekim Nietzsche (2020: 50-54), makine düzeni gibi işleyen Alman toplum yapısını olumlu karşılamamaktadır. Çünkü Nietzsche'ye göre, Büyük Frederik'ten başlayıp devam eden süreçte Almanlar, ortalama bireyler haline gelmiştir. Nietzsche'nin benimsemiş olduğu "üstün insan" anlayışı ile uyuşmadığı için, böylesi bir mekanik toplum düzeninde yer alan bireyleri "ortalama" nitelendirmesiyle, kendine göre bir nevi olumsuz eleştiri getirmektedir. Oysa Nietzsche'nin "üstün insan" görüşü, başlı başına birçok olumsuzluğu içinde barındırdığı için, böylesi bir olumsuz görüşten hareketle getirilen eleştiri de yeterince sağlıklı sonuçlar ortaya koymamaktadır. Konuya Alman (Prusya) toplumu dışından bakıldığında daha isabetli çıkarımlarda bulunabilmek mümkün görünmektedir. Örneğin, düzene kavuşan Prusya'nın güç ve etkinliğini (komşu ülkelere, özellikle de Fransa'ya karşı) sürekli bir biçimde artırması, Fransız yazar Daudet'nin (1998) eserlerinde çok net bir biçimde varlığını hissettirmektedir.

Bilimsel yönetimin kurucusu Taylor'un klasik yönetim anlayışı, işyerlerinde olağanüstü etkiler meydana getirmiştir. Taylorist anlayışla birlikte vasıflı zanaatkarların, yerlerini vasıfsız işçilere bırakma süreci hızlanmıştır. Buna karşın, üretkenlik, belirgin ölçülerde artış göstermiştir. Çok yerilmesine rağmen bu süreç çok büyük etkiler doğurmuştur. Üretkenlikteki artışlar, Taylor'dan yaklaşık bir buçuk asır önce Büyük Frederik'in askeri birimlerinde gerçekleştirdiği ordu reformlarına benzer biçimde birtakım insani bedeller ödenerek sağlanabilmiş, çok sayıdaki işçi robota dönüştürülmüştür (Morgan, 1998: 36-37). Dolayısıyla Büyük Frederik'in merkeze aldığı dünya görüşünü yalnızca makineleşme, otomasyon ve yapay zekâ uygulaması şeklindeki sürecin başlangıç tohumlarını atan ve insanlığa salt olumlu kazanımlar sağlaması şeklinde izah etmeye çalışmak çok da doğru görünmemektedir. Bir görüş ne yoğun kesif biçimde ifade ediliyorsa, karşıt görüşün de aynı yoğunlukta dile getirilebileceği, evrensel bir gerçeklik olarak bilinmektedir. Dolayısıyla bu makalede salt Büyük Frederik'i "övündüklerimiz" tablosu içinde ele almak amaçlanmamaktadır. Zira (bu makalenin odak konusu olmamasına rağmen) Büyük Frederik'in "dövündüklerimiz" tablosu içinde yer alan yönlerinin de bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir. Nitekim yukarıdaki anlatımda Morgan, "ödenen insani bedeller" konusuna kısaca değinmiştir. Bunun çok daha fazlası, mekanikleşen toplum yapısının olumsuz etkilerini bizzat hisseden ve endişelenen filozoflar tarafından dile getirilmiştir (Chaix-Ruy, 2001: 184). Benzer türden endişeler, çok sayıdaki sosyalist ve diğer farklı görüşlere sahip düşünür ve yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Bütün bu düşünür ve yazarların öncülüğünü ise Fransız Ansiklopedistler olan Diderot ve D'alembert yapmıştır. Ansiklopedistlerin sonrasında Beckmann, Voltaire, Simon, Fourier, Proudhon, Butler, Zamyatin, Bellamy ve Wells gibi düşünür ve yazarlar, mekanik örgüt yapısıyla ön plana çıkan teknokratik ütopyalar/distopyalar kaleme alarak, mekanistik bakış açısına kapsamlı eleştiriler yöneltmişlerdir.

5. Sonuç

Fransız düşünür d'Alambert'e (2016: 18) göre, farklı bakış açıları, bazı konuları aydınlatan bir ışık gibi işlev üstlenmektedir. Bu makalede, tarihte özgün bir yere sahip bulunan Büyük Frederik'in yönetsel faaliyetlerine, stratejik yönetim bakış açısıyla odaklanıldığı için, d'Alambert'in vurguladığı türden bir aydınlatıcı rol üstlenilmeye çalışılmıştır. Literatür incelemesinde öncül çalışmalara rastlanmamış olması nedeniyle de bu makalede, keşifsel bir düzeyin ötesine geçilememiştir. Bir başka Fransız düşünür olan Sartre (2017: 72), belirli bireylerin olumlu kazanım olarak ortaya koyduklarından faydalanarak, insanlığa katkı sunan edimler sağlanabileceğini ifade etmektedir. Bu makalede, Büyük Frederik'in yönetsel faaliyetlerine dönük çalışma yürütülmesinin temel nedeni, Sartre tarafından dile getirilen husus ile belirgin bir uyum sergilemektedir.

Makalenin araştırma sorusu, "Büyük Frederik'in gerçekleştirdiği yönetsel faaliyetler, zamanının ötesine geçerek çağdaş yönetim alanına anlamlı katkılar sağlayabilecek uygulamaları barındırmakta mıdır?" şeklinde ifade edilmiştir. Birçok geçmiş dönem yöneticisi, arkasında herhangi kayda değer bir yönetsel anlayış ya da uygulama bırakmamış, bazı istisnai yöneticiler ise bu konuda oldukça cömert davranmışlardır. Büyük Frederik, öncelikle hayata geçirdiği yönetsel uygulamalarıyla, bunun yanı sıra, sözlü ve yazılı görüşleriyle de günümüz bilimsel çalışmalarına katkı sağlayabilecek nitelikleri arkasında kapsamlı bir miras olarak bırakmıştır. Bu nedendir ki Büyük Frederik'in yaklaşık iki yüz elli yıl önceki düşünce ve uygulamalarının etkileri günümüze kadar yansıyabilmiştir. Buradan hareketle, Büyük Frederik'e ilişkin çok sayıda yazılı kaynak bulunduğu için, yönetim başta olmak üzere farklı pek çok alanda çalışma yapılabileceği sonucu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Stratejik yönetimi, üç temel bileşen şeklinde ifade edebilmek mümkündür. Bu bileşenlerden birincisi uzun vadeli örgütsel amaçlara sahip olmayı ifade etmektedir. Bileşenlerin ikincisi, söz konusu uzun vadeli örgütsel amaçlara taşıyabilecek uygun nitelikteki iş yapma biçimlerini belirlemeyi ifade etmektedir. Bileşenlerin üçüncüsü ise belirlenen eylemler için gerekli kaynakları edinmeye çalışmayı ifade etmektedir. Söz konusu üç temel unsuru dengeli bir biçimde yürütmeyi başarmış bir yönetici olan Büyük Frederik, bu makalenin yazım hacmi sınırları nedeniyle ancak belirli ölçülerde (analiz başlıkları bağlamında) ele alınabilmiştir. Büyük Frederik'in gerçekleştirmiş olduğu kapsamlı yönetsel faaliyetler göz önünde bulundurulduğunda söz konusu faaliyetlerin, stratejik yönetimin yanı sıra kamu ya da işletme yönetiminin diğer alt alanlarına (örgütsel davranış, durumsallık yaklaşımı, sistem yaklaşımı gibi) konu olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin durumsallık yaklaşımına (Büyük Fredrik: 2016: 73; 98), klasik yönetim anlayışındaki düzen, disiplin ve işbölümü gibi ilkelere (Büyük Fredrik: 2016: 74-75; 124; 129; 150) ilişkin, birincil ve ikinci kaynaklardan edinilebilecek analiz unsurlarına ulaşmak mümkün görünmektedir. Ayrıca stratejik yönetim süreci; strateji belirleme, gerekli analizlerin yapılması, yapılandırma, uygulama ve kontrol gibi alt unsurlardan oluştuğu için gelecek çalışmalarda, söz konusu süreçler kapsamındaki incelemelerin, Büyük Frederik ya da belirlenecek olan herhangi bir tarihi şahsiyete (fenomene) ilişkin olarak yürütülmesi olası görünmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

Akad, M. T. (2003). *Strateji Üzerine*. İstanbul: Kastaş Yayınları.

Akarsu, B. (1994). *Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Bebel, A. (2019). Hz. Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi. Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

- Bouthoul, G. (1997). *Politika Sanatı*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Vedat Günyol, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Büyük Frederik (2016). *Anti-Makyavel Nikola Makyavel'in "Prens" Adlı Eserine Dair Bir Eleştiri Denemesi*. Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Carlyle, T. (1990). *History of Friedrich II of Prussia, called Frederick The Great*. London: Elibron.
- Chaix-Ruy, J. (2001). *Nietzsche Yaşamı ve Felsefesi*. Çev. N. Berna Serveryan, İstanbul: Çiviyazıları Yayıncılık.
- Clausewitz, C. v. (1999). *Savaş Üzerine*. Çev. H. Fahri Çeliker, İstanbul: Özne Yayınları.
- d'Alambert, J. I. R. (2018). *Felsefenin Öğeleri ya da İnsan Bilgilerinin İlkeleri Üstüne Deneme*. Çev. Hüseyin Köse, Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Daudet, A. (1998). *Pazartesi Öyküleri I*. Çev. Sabri Esat Siyavuşgil, Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık.
- Descartes, R. (2019). *Ruhun Tutkuları*. Çev. Murat Erşen, İstanbul: Say Yayınları.
- Dilthey, W. (2004). *Alman Ruh Tarihine Dair Tetkikler*. Çev. Hasan Cemil, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- Dorn, W. L. (1931). The Prussian Bureaucracy in the Eighteenth Century, *Political Science Quarterly*, V.46, N.3, pp. 403-423.
- Duffy, C. (1985). *Frederick the Great: A Military Life*. New York: Routledge.
- Geiger, M. (2015). *Estetik Anlayış*. Çev. Tomris Mengüşoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Glendinning, S. (2014). *Derrida*. Çev. Nursu Öрге, Ankara: Dost Kitabevi.
- Gorki, M. (2020). *Tolstoy'dan Anılar*. Çev. Akşit Göktürk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gülboy, B. (2015). Redefining the First World War within the Context of Clausewitz's "Absolute War" Dystopia, *Perception*, V.XX, N.2-3, pp. 7-22.
- Hegel, G. W. F. (2011a). *Tarih Felsefesi – 1*. Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hegel, G. W. F. (2011b). *Tarih Felsefesi – 4*. Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kant, I. (2015). *Seçilmiş Yazılar*. Çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Karabulut, A. ve Değer, F. (2015). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı ve Realist Yaklaşım'a Genel Bakış, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.2.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2007). Muhteşem Ortaklık: Kant ve Clausewitz, *Uluslararası İlişkiler*, C.4, S.14, s.161-183.
- Kılıç, T. (2019). *Güncel Yönetim Paradigmaları*. İstanbul: AZ Yayıncılık.
- King, J. E. (1977). On Clausewitz: Master Theorist of War. *Naval War Collage Review*, V.30, N.2, pp. 3-36.
- McNeill, W. H. (2005). *Dünya Tarihi*. Çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi.
- Mesnaric, C. (2011). Yöneticiler İçin Aristoteles. Çev. E. Kayaoğlu, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Mettrie, J. O. d. L. (1985). *İnsan Bir Makina*. Çev. Zehra Bayramoğlu, İstanbul: Süreç Yayıncılık.
- Morgan, G. (1998). *Örgüt ve Yönetim Teorilerinde Metafor*. Çev. Gündüz Bulut, İstanbul: MESS Yayınları.
- Morris, W. (2016). *Faydalı İşler Faydasız Uğraşlar*. Çev. Murat Can Mutlu, 1984 Yayınevi, İstanbul.
- Musashi, M. (2015). *Beş Çember Kitabı*. Çev. Sibel Özbudun, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Nietzsche, F. (2020). *Putların Alacakaranlığı*. Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Oetinger, V. B., Ghyczy, V. T. ve Bassford, C. (Ed.). (2002). *Clausewitz ve Strateji*. Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları.
- Özlem, D. (2019). *Hermeneutik ve Şiir*. İstanbul: Notus Kitap Yayıncılık.
- Plotinus (2021). *Plotinus'un Eksiksiz Külliyatı*. Çev. Ahmet Ceylan, İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Rifat, M. (2020). *Sait Faik'i Yorumlayanlar Eleştirinin Eleştirisi*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Ritter, G. (1974). *Frederick the Great: A Historical Profile*, University of California Press.
- Sartre, J-P. (2017). *Varoluşçuluk*. Çev. Asım Bezirci, İstanbul: Say Yayınları.
- Schieder, T. (2000). *Frederick the Great*. Translated and edited by Sabina Berkeley and H. M. Scott. New York: Longman.
- Showalter, D. E. (1996). *The Wars of Frederick the Great*. London: Longman.
- Störig, H. J. (2013). *Vedalaradan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi*. Çev. Nilüper Epçeli, İstanbul: Say Yayınları.
- Strathern, P. (2016). 90 Dakikada Foucault. Çev. Dilara Dilmen, İstanbul: Zeplin Kitap.
- Sun Tzu. (1996). *Savaş Sanatı*. Çev. Sibel Özbudun ve Zeynep Ataman, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Timuçin, A. (1997). *Düşünce Tarihi*. İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Topdemir, H. G. (2008). *İbn El-Heysem ve Yeni Optik*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Tuğcu, T. (2001). *Immanuel Kant ve Transendental İdealizm*. Ankara: Alesta Yayınları.
- Waldron, A. ve Huang, J.H. (2018). Sun Tzu: The New Translation of the Art of War, *Naval War College Review*, Vol.47, N.4.
- Wei, Q. (2017). Chinese Culture Teaching for English Majors – A Case Study of Sun Tzu Culture, *Theory and Practice in Language Studies*, Vol.7, No.3, pp. 209-218.
- Wilson, R. (2018). Sun Tzu and the Art of Cyberwar, *Defence AT&L*, Vol.47, Is.1.
- Wilson, W. (2018). *İdarenin İncelenmesi*. Çev. Nur Şat, Ankara: Librete Yayınları.
- Voltaire, (2018). *Candide ya da İyimserlik ve Micromegas*. Çev. S. İpek Ortaer Montanari, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Yılmaz, M. L. (2009). İlk 500'de Faaliyet Gösteren Konya'daki İşletmelerin Stratejik Yönetime Bakış Açılı, Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8 (16), 159-178.

İlkel Toplumda Sosyo-Ekonomik Hayata Bir Bakış

An Overview of Socio-economic Life in Primitive Societies

AHMET YURTSEVEN¹

ÖZ

Sosyal bir varlık olan insan toplum içerisinde yaşar. Toplum ise sürekli değişme ve gelişme içerisinde olmuştur. Tarihi süreç içerisinde insanlar; ilkel toplum, köleci toplum, tarım toplumu gibi merhalelerden geçmiştir.

İlkel topluluk dönemi insanları, uzun süre küçük topluluklar halinde yaşamış, doğaya karşı da ilkel iş aletleri olan taş ve sopa ile mücadele vermiş ve yakın çevresinde ulaşabildiği yiyeceklerle hayatını sürdürmüştür. Belli bir zaman sonra en az tehlikeli olabilecek hayvanları avlamak suretiyle avcılık faaliyetine başlayan ilkel insanlar daha sonra da hayvanların evcilleştirilerek yetiştirmeleri demek olan çobanlık, bahçe tarımı ve zirai faaliyet yapmaya başlamıştır.

Avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik hayata geçmeye başlayan ilkel insanların karşılaştıkları temel problemler savunma, beslenme ve üreme olarak ortaya çıkmıştır. Bu problemler aynı zamanda ilkel insan grupları arasında iş birliğinin gelişmesini sağlamıştır.

Jel Sınıflaması: N00, Q10, Z00.

Anahtar Kelimeler: İlkel topluluk, Çoban toplulukları, Tarım toplulukları.

ABSTRACT

As a social being, man lives in society. Society has been in constant change and development. In the historical process, people have passed through stages such as primitive society, slave society, agricultural society.

The people of the primitive community period lived in small communities for a long time, struggled against nature with primitive work tools, stones and sticks, and continued their lives with the food they could reach in their immediate surroundings. Primitive people, who started hunting activities by hunting animals that could be the least dangerous after a certain period of time, then started to deal with-shepherding, horticultural and agricultural activities, which means the domestication of animals.

The main problems faced by primitive people who started to settle down from hunting and gathering emerged as defense, nutrition and reproduction. These problems also led to the development of cooperation among primitive human groups.

Jel Classification: N00, Q10, Z00.

Keywords: Hunting, Livestock, Agriculture.

DOI: [10.47934/tife.10.02.03](https://doi.org/10.47934/tife.10.02.03)

1. Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Çankırı, Türkiye.
ORCID: 0000-0001-7751-3486

SORUMLU YAZAR / CORRESPONDING AUTHOR

Ahmet Yurtseven,
Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Çankırı, Türkiye.
E-mail: ahmetyurtseven59@gmail.com

BAŞVURU / SUBMITTED: 07.06.2021

REVİZYON TALEBİ /

REVISION REQUESTED: 06.09.2021

SON REVİZYON /

LAST REVISION: -

KABUL / ACCEPTED: 15.09.2021

Atf / Citation: Yurtseven, A. (2021). İlkel Toplumda Sosyo-Ekonomik Hayata Bir Bakış. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, 10(2), 98-111, <https://doi.org/10.47934/tife.10.02.03>

1. Giriş

Günümüzde yaşamakta olan herhangi bir topluluk hakkında araştırma yapabilmek için pek çok bilgi ve belgeden faydalanma imkânı bulunmaktadır. Ancak yazının bilinmediği dönemlere ait bilgi ve belgeye ulaşmak çok zordur. İkel insanlara ait bilgiler, genelde iskeletlerden ve aletlerden oluşan arkeolojik delillerin yanı sıra modern döneme kadar yaşamış avcı-toplayıcı toplumları tasvir eden etnografik edebiyattan elde edilmektedir (Mayor, 2013: 228).

İkel toplum üzerinde araştırma yapanlar, ilkel toplumun geçirmiş olduğu sosyoekonomik değişimleri dikkate alarak insanlığın tarih-öncesi dönemini, birbirlerinden farklı kavramlarla ele almışlardır. Lewis Henry Morgan ilkel toplumun yaşadığı zaman dilimini, öce Vahşet ve Barbarlık olarak ikiye ayırmış; sonra da bunların her birini kendi içinde "Aşağı-Orta-Yukarı" merhaleler başlığı altında incelemiştir (Morgan, 1994: 71). Arkeolog Ch. Thomsen, aletlerin üretilmesinde kullanılan temel maddenin niteliğine göre, tarih öncesi dönemleri Taş Devri, Bronz Devri ve Demir Devri olarak önce üçe ayırmış; daha sonra bu devirlerin her birini kendi arasında taşın işleniş tarzına ve aletin yapılış maksadına göre eski-orta-yeni şeklinde dönemlere ve bu dönemlerin de her biri kendi arasında erken-geç diye evrelere ayırmıştır (Diakov - Kovalev, 2014: 13-14).

Tarihte ilk insanların yaşamaya başlamalarından itibaren zirai inkılâbın gerçekleşmesine kadarki süreç, bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu itibarla çalışmada tarih öncesi toplumların yaklaşık olarak M.Ö. 8000'e kadarki döneme kısa bir bakış açısı getirmek, araştırmanın konusunu ve gayesini oluşturmaktadır. Bu konuyla ilgili fazla çalışma bulunmadığı için, "İkel Toplumda Sosyoekonomik Hayata Bir Bakış" adlı bu makalenin literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

Tarih üzerine araştırma yapanlar, tarihi muhtelif dönemlere ayırarak incelemektedirler. Tarihi süreç içerisinde toplumların sosyoekonomik teşekkülleri ilkel-komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum, anamalcı toplum ve toplumcu toplum olarak sıralamak mümkündür (Hançerlioğlu, 1993: 426). Bu çalışmada, birbirlerinden dönüşerek meydana gelen söz konusu toplumların ilki olan ilkel-komünal toplumun sosyoekonomik hayatı incelenecektir.

2. İkel Toplumlarda Sosyal Hayat

Günümüzde insan dünyaya geldiği andan itibaren hayat mücadelesi verdiği gibi ilkel insanlar da sürekli olarak çevreyle etkileşmek suretiyle hayat mücadelelerini vermişler; bilgi ve tecrübeleriyle çevreyi işlemeye çalışmışlardır. İnsanların çevre karşısında ayakta kalabilme mücadelesiyle de ilkel toplum hayatının şekillenmesi sağlanmıştır. İkel toplumda verilen mücadelelerde ferdi üretim söz konusu olmadığı için fertler, toplum için üretim faaliyetinde bulunmuşlardır.

İkel insanlar, birkaç çekirdek ailenin meydana getirdiği küçük kümeler halinde iklim ve çevre şartlarını da dikkate alarak kendilerine uygun gördükleri mağaralarda, kaya atlarında kimi sığınak ve barınaklarda yaşamaya başlamışlar ve oldukça uzun bir zaman diliminde de bu şekilde hayatlarını sürdürmüşlerdir (Güven, 2016: 2). İnsanların yerleşik düzene geçebilmeleri ise ancak Neolitik Dönem'in başlangıcında görülmüştür (Öztürk - Şimşek, 2019: 17). Çamurla sıvanmış yuvarlak kulübelere şeklinde başlayan mesken inşaatları daha sonra dikdörtgen planlı gerçek evlere dönüşmüştür. İnsanın sosyoekonomik ve sosyokültürel gelişmesine paralel olarak da zamanla korunaklı ve modern mekânların yapılmasına geçilmiştir.

İnsan, tüketebilmek için üretmesi gerektiğini tecrübeleriyle idrak ederek üretim faaliyetine toplayıcılıkla başlamıştır. İkel insan çevresinde bulunduğu bir ağaç parçasını bitki toplamada kullanabileceği daha uygun bir şekle dönüştürmüş ve bulunduğu bu yöntem sayesinde de uygun yiyeceklere ulaşması ve toplaması kolaylaşmıştır (Harari, 2015: 22). Nesnelere şekil verme işlemine bu şekilde başlayan ilkel insan, toplama işlemini ağaç parçasından sonra uygun gördüğü taşın uygun kısmını sivrilterek veya keskinleştirerek söz konusu yöntemini geliştirmiştir.

Toplayıcılığın, ilkel toplumda birlikte yapılan ekonomik bir faaliyet olarak gelişmesinin sebepleri arasında şunları söyleyebiliriz. İkel toplulukta birlikte toplayıcılık faaliyetinde bulunurken, ilkel toplum üyelerinin karşılaştıkları en önemli risk, vahşi bir hayvanla karşı karşıya kalmak idi. Topluluk üyeleri toplayıcılık faaliyetlerini ferdi olarak yapmak isteseler de savunma riski oluşturmasından dolayı toplayıcılık faaliyetlerini birlikte yapıyorlardı. Sosyoekonomik birimlerin iç içe birimler şeklinde gelişmeleri, ekonomik faaliyetlerinin aynı olması, sosyoekonomik farklılaşmaların gelişmemesi, statü farklılaşmasının yok denecek seviyede olması, fertlerle toplum arasında herhangi bir çelişkinin ortaya çıkmasını da engellemekteydi. Sadece üreme ve savunma alanında menfaat gözetilmekteydi (Şenel, 1982: 46-7).

İkel toplumların avcılık ve toplayıcılıkla geçirdikleri döneme Paleolitik dönem (Eski veya Yontma Taş Devri) denilmekte ve bu dönem yaklaşık 3 milyon yıl önce ile yaklaşık 12.000 yıl öncesi arasında kapsamaktadır. İnsanın var oluşunun % 99.5'ini kapsadığı bu dönemde, insanlık tarihinin başlangıcından son buz çağındaki erimeye kadar zaman diliminin büyük kısmında değişim çok yavaş seyretmiştir. Önceleri yeni bir tekniğin gelişme süreci 100.000 yıl gibi bir zamanda tamamlanırken, ilerleyen dönemde bu gelişme süreci 10.000 yılda tamamlanmaya, daha sonraki dönemlerde ise bin yıllar ve yüzyıllar şeklinde azalan bir süreç şeklinde devam etmiştir (Wright, 2006: 29).

Değişmenin ve gelişmenin çok yavaş seyrettiği avcılık ve toplayıcılık döneminde nüfus artışı çok yavaş gerçekleşmiştir. Yaşları 50'yi bulan insan sayısının çok nadir olduğu bu dönemde doğum ve ölüm oranlarının çok yüksek gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ölüm sebepleri arasında sırasıyla katledilme şeklinde ölümler, çocuk öldürme, savaş, başkaları tarafından avlanma, hastalık ve açlık öne çıkmaktadır. Bulunan iskeletler üzerinde yapılan araştırmaya göre, 38 kişiden 22'sinin öldüğü yaşlar tahmin edilmiştir. Buna göre ölenlerin yaş dağılımına baktığımızda 15 kişi 14 yaşına gelmeden ve 3 kişi 15-29 yaş arasında, 3 kişi de 40-50 yaş arasında öldüğü anlaşılmıştır. Sadece 1 kişi ise 50 yaşından fazla yaşayabilmiştir (Cipolla, 1992: 71-73).

İkel toplumlarda nüfus artış hızının düşük seviyelerde gerçekleşmiş olmasında, yaşanmakta olan sosyoekonomik hayatında büyük etkisi bulunmaktadır. Avcılık ve toplayıcılık şartlarında ilkel insanların doğum oranlarının düşük olmasının sebepleri arasında, çocukları günlük yiyecek toplama turlarına götürme mecburiyeti, kampın sürekli olarak hareket üzere olması, göçebe kadınların birden fazla çocukla taşınmalarının zorluğu, taşınmadaki zorluk sebebiyle çocuk 3-4 yaşına gelene kadar ikinci çocuğun istenmemesi öne çıkmaktadır. Ancak zirai faaliyete geçilmesiyle birlikte zirai faaliyetin hâkim olduğu yerleşim yerlerinde ise tam tersi bir anlayış dikkati çekmektedir. Çocuk işgücü olarak düşünüldüğü için temizlenecek ve gelecekte kullanılacak arazinin büyüklüğü, çocuk sayısına göre değişmektedir. Ancak üretim yönetimindeki değişikliğe paralel olarak üreme sisteminde de değişiklik görülmektedir. Fakat gene de söz konusu dönemde nüfus artış hızının yılda % 01 olarak gerçekleşmiş olduğu düşünülmektedir (Harman, 2010: 27).

İkel toplumda üretim, toplumsal olarak yapıldığı için üretim araçları ve ürün üzerinde ferdin bir mülkiyet talebi olmamıştır. Üretilen ürünler ve üretim vasıtaları topluma aittir. Varlığını devam ettirebilmek için her bir üye çalışır; üretmek mecburiyetinde olduğu bilinciyle yaşar. Bu bakımdan ilkel toplumda, yapılacak işlerin grup içerisindeki üyelerin/insanların her birinin kabiliyetine ve kapasitesine göre bir iş taksimi şeklinde yürütülmesi esastır.

İkel topluluk döneminde insan, bağımlı olduğu doğaya karşı son derece ilkel iş aletleriyle mücadele verdiği için, temel doğa güçleri üzerinde çok yavaş egemenlik sağlamıştır. Tarihin bu karanlık döneminde ilkel insanların uzun bir süre taş ve sopadan ibaret olan ilk aletleri kullandığı anlaşılmaktadır (Yarkin, 1996: 29). Ancak avcı toplayıcılar tarafından yapılan aletlerin daha ziyade tahtadan el yordamıyla yapılmış olduğu görülmektedir (Harari, 2015: 54). Herhangi bir tehlike karşısında, insanın yakın çevresinde bulabileceği nesnelere yardımıyla kendini savunmaya başlaması yaratılış gereğidir. Tecrübeleri neticesinde insan uygun bir dal parçasından veya taş parçasından faydalanmış, zamanla bunlara şekil vermeyi

öğrenerek bir saldırıya karşı savunmada, yiyecek tedarikinde veya hayvan avında kullanmaya başlamıştır. Ağaç ve taşta şekil verilmeye başlanmasıyla da aletlerin imal edilmesi süreci ve aletlerin imal edilme süreciyle de emek başlamıştır (Yarkın, 1996: 27). O halde ilkel insanların karşılaştıkları başlıca problemler üç konuda odaklanmakta ve bunlar ise savunma, beslenme ve üreme olarak sıralanmaktadır. Birbirleriyle bağlantılı olan bu problemlerin ilkel insan gruplarında iş birliği geliştirdiği ve dayanışmayı artırdığı bilinmektedir.

İlkel topluluğu oluşturan kadın-erkek, yaşlı-genç ve çocuk hep birlikte zamanlarının büyük kısmını taneliler, meyveler, kökler ve otlardan oluşan doğal kaynaklardan yiyecek tedarikiyle geçirmişlerdir. Yiyecek tedarikinin yanı sıra savunma maksadıyla da tarihin söz konusu döneminde insanlar, 20'şer 30'ar kişilik küçük guruplar halinde yaşamışlardır (Şenel, 1982: 45). İnsanların küçük guruplar halinde yaşamaları, onları doğal güçlere karşı birlikte mücadele etmeye sevk etmiştir. Diğer taraftan ilkel insanların sürekli yemek bulmak için çalışarak ve vahşi hayvanlardan korunarak hayatlarını sürdürmeye çalışmalarını değerlendiren antropologlar, ilkel toplumların ekonomisini geçim ekonomisi olarak adlandırmışlardır (Sönmez, 2018: 11; Çıvgın, 2018: 1332).

Akrabalık bağları güçlü olan bu ilkel topluluk kümeleri içinde nüfusu 50 kişiyi geçenleri çok nadirdir (Mayor, 2013: 228). Ancak ihtiyaç görüldüğü takdirde kimi guruplarla birleşmek suretiyle 200 kişilik bir topluluğa ulaştığından da söz edilmektedir (Harman, 2010: 19). Genelde küçük guruplar halinde yaşamayı tercih eden ilk insanların zamanla kalabalıklaşan ana guruplardan ayrılarak başka yerlerde geçimini aramaya başlamalarıyla, ilk insanların dünyaya yayılma merhalelerinin ilki gerçekleşmiştir (Öztürk- Şimşek, 2019: 16). Günümüzden en geç 12.000 yıl öncesine gelindiğinde ise ilkel insanların Antarktika dışındaki bütün kıtalara dağılmış bulunduğu sanılmaktadır. Toplumlarda, Neolitik zamanda zirai faaliyete başlanmasıyla gerçekleşen önemli değişikliklerden birisi nüfus artışının yaşanmasıdır. Zirai inkişaf öncesinde dünya nüfusunun 2-10 milyon arasında olabileceği düşünülmektedir (Cipolla, 1992: 95).

İlk insanların sosyokültürel hayatlarında resim ve şekiller öne çıkmaktadır. Pek çok mağara ve kayalıklarda ilkel insanların uygun gördükleri yerlere kimi resim ve şekiller çizerek barınak/ev olarak kullandığı yerden ayrılma sebebini anlatmaya çalışmış olabileceği anlaşılmaktadır. Kimi resimlerde mızrakla vurulmuş hayvanların çizilmesi veya tuzağa yakalanmış hayvanın çizilmesi, söz konusu dönem insanların hükmetmeyi öğrendikleri vahşi hayvanları avlama yöntemleri hakkında da bilgiler vermektedir (Davis, 2009: 5).

İlkel insanların hayatlarıyla ilgili bilgiler, çeşitli yerlerde bulunan tarih öncesi çağa ait bulgular incelenerek elde edilmektedir. Son büyük buzullaşma Avrupa'nın kuzeyinde yaşayan insanlarda, diğer insanlara göre kültürel değişiklikler yavaş seyretmiştir. Fakat Neolitik gelişme süreci, kültürel gelişme sürecini de hızlandırmış (Roberts, 2015: 32), insanlar artık çevreden ulaşabildikleriyle yetinmemeye ve ferdi ihtiyaçların karşılanması ötesine geçmeye başlamıştır.

Guruplar halinde dolaşarak yiyeceklerini toplamaya çalışan ilkel insanların toplumsal yapıları oldukça basitti; küçük birimlerden oluştukları için ilkel topluluğun fertleri birbirlerini tanımaktaydılar ve birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunuyorlardı (Şenel, 1982: 91). Erkek ve kadınların eşit olarak toplandıkları genel meclis toplantılarında her topluluk, bilgi, tecrübe, cesaret, avcılık, savaşçılık, gibi ferdi nitelikler dikkate alarak, fikir birliğiyle kendi klan başkanını seçerlerdi. Ancak herhangi bir şekilde liderliğe aykırı hareket etmesi söz konusu olduğu takdirde de seçilen başkan/lider, toplum meclisi tarafından görevden uzaklaştırılır ve normal topluluk üyesi olarak hayatına devam ederdi. Her ne kadar topluluk başkanını seçse de klanın veya kabilenin bütün kamu işleri, topluluğun bütün üyelerinin katılımıyla yürütülmekteydi (Wright, 2006: 76; Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 45-6). Ayrıca her ilkel topluluk sadece savaş zamanında saygın ve tecrübeli dirayetli bir askeri şef, klan başkanı tarafından seçilip klanın askeri güçlerini teşkilatlandırarak savunma görevini yerine getiriyordu. Askeri şefin görevi sadece savaş ve saldırı dönemiyle sınırlı oluyordu. İlkel topluluklarda bu şekilde görülen, topluluğun kamu menfaatine

bütün üyeleri tarafından yönetilmesine klan demokrasisini oluşturmaktaydı (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 58).

Genellikle başına buyruk olarak yaşayan ilkel kabile toplumu, ihtiyaçlarını sıkı sıkıya bir tarzda belirlemekteydi. Aslında doğa ile iç içe yaşamaları sebebiyle avlanma, temizlik, temel ritüellere hazırlıktan oluşan temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için günde 2 veya 3 saat çalışmaları yeterliydi (Sönmez, 2018: 9). Zamanla ilkel toplulukta ortak çalışma, ortak paylaşma ilkesi geliştirildi; şahsi menfaate yer verilmedi ve haydi yapalım sözü her zaman karşılık buldu (Şenel, 1982: 95). Toplumsal dayanışma duygusuyla hareket edildiği için ilkel toplumlarda, topluluktan bir ferde yapılan davranış, yani gücünü gösterme gibi kaba yaklaşımların egemen olduğu topluluklar olduğu gibi, bu yaklaşımın olmadığı topluluklar da vardı. Bu bakımdan birkaç çekirdek ailenin bir araya gelmesiyle oluşan ilkel toplum kümelerinde her yetişkin erkek bir silahlı avcı adayıydı. Statü, öz-saygı ve yeniden üreme başarısında avcı-savaşçı kültürüne sahip olmanın etkisi fazlaydı. Komşu kümelerle herhangi bir çatışma vaki olduğu zaman yetişkin erkeklerin % 30 kadarı hayatını kaybediyordu (Mayor, 2013: 234). Buna benzer özgü yönetimler, süreklilik oluşturmadığı için siyasi yapı gerçekleştirilemiyordu (Şenel, 1982: 94).

İlkel topluluk döneminde topluluk üyeleri, besin maddelerini tedarik etmede çok zorlanıyorlardı. Ayrıca söz konusu dönemde besin maddelerine ulaşmak da oldukça maharet istiyordu. Bu bakımdan çalışma faaliyeti, basit ortak çalışmaya dayanmaktaydı. Birden fazla işgücünün bir araya gelerek aynı zamanda aynı işi görmesi demek olan ortaklaşa çalışma genelde aile üyeleri arasında gerçekleştiriliyordu. Daha sonra da elde edilen ürün grubun başında bulunan şef tarafından topluluk üyeleri arasında eşit olarak paylaştırılmaktaydı. Topluluk üyelerinden birisinin üretilen üründen fazla pay alması aynı topluluk üyelerinden bir başkasını aç kalması demek olduğu için, ortak çalışma sonunda elde edilen ürünler topluluk üyeleri arasında eşit olarak paylaştırılıyordu (Yarkın, 1996: 33).

Paleolitik dönemde keşfedilmiş olan ateşin, keşfedilmesiyle denetim altına alınması arasında ne kadar zaman geçtiği kesin olarak bilinmemektedir. İlk defa ne zaman kontrol altına alındığı tarih bilinmese de ateş, insanlar tarafından en az yarım milyon veya bunun en az iki katı zaman öncesinden beri ısınma, korunma, ormanda arazi açma, yiyeceklerin pişirilmesi, madenlerin işlenebilmesi gibi pek çok alanda kullanılmaya başlanılmıştır (Wright, 2006: 31; Şenel, 1982: 54-55). Ateşi kontrol altına almayı başaran insan temel ihtiyaçları serisini de artırmayı başarmıştır. Nitekim zamanımızdan yarım milyon yıl öncesinde kullandıkları araçlar arasında ok, yay, olta kancası, balık ağı, giyecekler, barınaklar, deniz kabuğundan yapılmış süs eşyaları vs öne çıkmaktadır. Kısacası beslenme ve giyinmeyi sağlama yönünde ihtiyaç gidermeye çalışan insanların şahsi ihtiyaçlarını dikkate alarak lüks eşyalarına merak sardığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde insanların günün belli kısmında ihtiyaçlarını karşıladıkları ve kalan zamanlarını da sosyokültürel ihtiyaçlara ayırdıkları da tahmin edilmektedir. Gezi, eğlence, özel aktiviteler gibi sosyokültürel faaliyetlere yönelmeleri ya günlük hayatın belli bir kısmında yorgunluğu giderici faaliyetler veya kanaatkârlıktan kaynaklanan bir refah süreci olarak değerlendirilmektedir (Özüşen- Yıldız, 2012: 8). Ancak zirai toplumlarda böyle bir faaliyetlere zaman ayrılması çok zordur.

Toplayıcı toplulukların arasında düzenli bir iş birliği kurulamamasının sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz (Şenel, 1982: 47):

- Her bir grubun kendi başına buyruk kapalı bir birim olarak hareket etmesi,
- Küçük guruplar halinde yaşamaları,
- Yegâne geçim kaynaklarının toplayıcılık olması ve bunun büyük grup oluşturmalarına mani olması,
- Yakın çevrede aynı yiyecekleri toplamalarının değişim ve iş bölümü ilişkilerinin kurulmasını engellemesi,

- Gezici olmaları sebebiyle başka besinlerde uzmanlaşan topluluklarla alış-veriş yaparak zamanla aralarında bir ekonomik bütünleşmenin kurulması imkânının olmaması,

- Nüfusun az olması sebebiyle, ilkel grupların seyrek olmaları aynı toplama alanı için savaştı ilişkilere yol açacak durumun olmaması.

3. İnsanların Avlanmaya Başlaması

Günümüzden 7 milyon yıl öncesinden beri insanların yeryüzünde yaşadığı tahmin edildiğine göre, ilk insanlar hayatta kalabilmek için beslenme ve barınma uğruna çok büyük sıkıntılar çekmiştir. Fosiller üzerinde yapılan araştırmalara göre, tarihi geçmişi yarım milyon yıla varan fosiller bulunmaktadır. Ancak insan fosillerinin yanında hayvan kemiklerinin bulunması, bu hayvan kemiklerinin söz konusu insanın besin ihtiyacının karşılanması için avlanmış hayvana ait olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Özüşen - Yıldız, 2012: 6). Ayrıca bu dönemle ilgili olarak insanlığın sosyoekonomik hayat tarzına ışık tutan bir de kaba taş avadanlıkları bulunmaktadır.

İlkel toplulukların sosyoekonomik yapılarında görülen değişiklik, erkeklerin toplayıcılıktan avcılığa geçmeleriyle hayata geçmiştir. Tarihte ilk defa avcılık faaliyetine, en az tehlikeli olabilecek hayvanlar tercih edilerek başlanılmıştır (Özüşen - Yıldız, 2012: 7). Mağara resimlerinde erkek figürünün elinde yayın olması ve erkek mezarlarında av avadanlıklarının bulunması erken dönemlerde avcılıkla erkeklerin meşgul olduğunu, bilgi ve maharet gerektirdiği için de erkekler arasında bir iş bölümü ile avcıların seçildiği anlaşılmaktadır (Şenel, 1982: 50). Bu bakımdan avcılık faaliyeti, günümüzde olduğu gibi genelde erkeler tarafından yapılan bir ekonomik faaliyet olarak başlamış ve gelişmiş bulunmaktadır.

Eline aldığı uygun bir dal parçasıyla avcılık faaliyetine başlayan ilkel insan, zamanla beslenme ve giyim ihtiyaçları için bu faaliyeti yegâne geçim kaynağı olarak görmüş ve avcılıkla ilgili aletleri geliştirmeye çalışmıştır. Bu yönde yapmış olduğu ilk faaliyet de sadece uygun bir sopanın ucunu sivirtmek olmuştur. Ancak insanın avcılıkta maharetini geliştirmesi ise avlanmada kullanırken, zamanla sopanın ucuna uygun bir taş bağlamasıyla gerçekleşmiştir. Daha sonra ilerleyen dönemlerde taştan bıçaklar, taştan baltalar, taştan kazmalar, taştan mızraklar yapmayı öğrenerek avcılık maharetini ileri safhalara taşımıştır (Yarkın, 1996: 30).

İlkel insanın av menüsünde bulunan hayvan, yaşanan coğrafi bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Mevsimlere göre hayvanların göç yollarını öğrenen avcılar, duruma göre doğal tuzak kurmayı da öğrenmişlerdi. Kullanılan doğal tuzaklar arasında, kimi yabani hayvanların ırmakları geçmek için kullandıkları sığılık alanlarda beklemek şekli ve sarp kayalıklarla çevrili dar vadilerin girişlerinin uygun yerlerinde çadır ve çadırlar kurmak şeklinde geliştirmiş oldukları yöntemleri öne çıkmaktaydı (Davis, 2009: 5).

Uzun bir zaman aralığında avlanmada sadece taş ve sopa kullanan ilkel insanlar, günümüzden yaklaşık olarak on iki bin yıl önce buzların erimesi ve ormanların genişlemesiyle insanların önüne yeni imkânlar açıldı; münbit ortam oluştu, bolluk ve bereketli günler yaşanmaya başlandı. Av menüsüne giren hayvanların bollaşmasıyla ilkel insanlar, geyik gibi ufak av hayvanlarını avlamaya yöneldiler. Geç Paleolitik dönemin sonlarına dek gelen bu zaman diliminde av peşinde göçebeliliğin tekrar yaşanma sürecine girilmesiyle de av aletleri geliştirilmeye çalışıldı; ok ve yay ortaya çıktı (Diakov - Kovalev, 2014: 38, 39). Ok ve yayın kullanılmaya başlanmasıyla, avcılığın gelişmesinde önemli merhale kat edilmiş oldu.

İlkel toplum kümeleri içerisinde her ailenin belli özelliklere sahip üyeleri ferdi hareket etmek suretiyle yiyecek temini için bitki kaynağını veya avı kovalamakla meşgul bulunuyorlardı. Topluluk gurubu da besin kaynaklarının az veya çokluğuna göre uygun yerlerde konaklamak mecburiyetindeydi. İlkel toplulukların sürekli hareket üzere bulunmaları, her bir üyenin taşınması zor olacak servet edinmelerine mani oluyordu. Bu bakımdan genelde her ferdin serveti mızrak, ok ve yayın yanı sıra, birkaç süs eşyası ile bir heybeden ibaretti (Harman, 2010: 22).

4. Hayvancılığın Başlaması

Avcılığın gelişmesi beraberinde kimi hayvanların evcilleştirilmesini ve ilk hayvancılık faaliyetine başlanılmasını sağlamıştır. İlkel insanın evcilleştirdiği ilk hayvanlar sırasıyla köpek, küçükbaş hayvanlar ve sığır olmuştur; M.Ö. XII-VI bin yıllarını kapsayan Mezolitik dönem boyunca da her tarafa yayılmıştır (Diakov - Kovalev, 2014: 39; Yarkin, 1996: 31). Günümüzde bile hayvancılık, insanların temel geçim ve besin kaynağı olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Ancak avcılığın başlamasıyla toplayıcılığı bırakmayan kadınlar, toplayıcılıkta devam ederek toplayıcılığın avcılığa paralel olarak oldukça uzun müddet ekonomik bir faaliyet olarak devam ettirmişlerdir. Toplayıcılığın ikinci sıraya düşmesi ise, uzman avcılığın başlamasıyla gerçekleşmiştir (Şenel, 1982: 50).

Erkeklerin savunma araçları olan mızrak ve el baltalarını saldırıda kullanabilecek seviyeye çıkarabildikleri zamandan itibaren avcılık ve toplayıcılığın başladığı tahmin edilmektedir. Avcılık ve toplayıcılık dönemiyle birlikte ilk taş endüstrisi de gelişmeye başlamış, kimi avadanlıkların üretilmesine geçilmiştir. Ayrıca erkeklerin genelde avcılığa yönelmeleri sebebiyle kadın ve erkekler arasında ilk iş bölümü kendiliğinden ekonomik anlamda ortaya çıkmış; her iki alanda da verimlilik artışı yaşanmıştır (Şenel, 1982: 51).

Üretici güçlerin gelişmesi, aynı zamanda nüfus artışını da beraberinde getirmiştir. Av ve üretim faaliyetleri, insanların nispeten kalabalık gruplar halinde toplanmasını zaruri kılmıştır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 33). Diğer taraftan avcılığın başlamasıyla savunmanın önemi artmaya başlamıştır. Çünkü avcı gruplarının bazen birbirlerini kıskanmalarına sebep olsa da aralarında bir iş birliği oluşması sağlanmıştır (Şenel, 1982: 52). İş birliği yapmaları sayesinde hemen hemen her türlü hayvanı avlamaya ve kendilerini daha iyi korumaya başlamışlardır.

Avcılık ve toplayıcılıkla hayatta kalmaya çalışan Paleolitik dönem insanları, yabani hayvanlara karşı kendilerini koruyabilmek amacıyla taşları yontarak savunma ve avlanma amacıyla kullanabileceği bazı aletleri üretmeye başlamışlardır. Bu bakımdan söz konusu dönemin insanları avcılık ve toplayıcılıkla vakitlerini geçirdiklerinden tüketici oldukları kesindir (Güven, 2016: 2). Avcı-toplayıcı toplumların temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz (Mayor, 2013: 228-229):

-Akrabalık bağlarıyla birbirine bağlı az sayıda çekirdek aileden oluşan kümeler ilkel toplumun temel birimleridir. Bu kümelerin elli kişiyi geçmesi çok nadirdir.

-İlkel toplum kümeleri geniş bölgelerde yaygın olarak yaşamaktaydı ve nüfus ise çok azdı. Nüfus yoğunluğu 5-50 mil kareye bir insan ancak düşmekteydi. Kimi tahminlere göre, yirmibin yıl öncesine kadar Avrupa'nın nüfusu yüzbin kadardı.

-Oluşmuş bir hukuki yapıları ve devletleri yoktu. Her bir ilkel topluluk kümesinde genelde saygı duyulan bir baş adam olarak gösterilebilecek bir adam bulunurdu; ancak olağanüstü dönemlerde bir de askeri önder seçilirdi.

-Yiyecek genel olarak toplanır veya avlanırdı. Bahçecilik çok sınırlıydı.

-Genelde yiyecekler dayanıksızdı; biriktirilmesi çok sınırlıydı. Küme bir yerden diğerine taşındığı zaman dahi yiyecek haricindeki çoğu maddeler terk edilirdi.

-Kimi malların mübadelesi hediye verme sistemine göre yapılırdı.

-Cinsin kendi içerisinde bir iş bölümü söz edilemezse de, kümeye mensup cinsler arasında genel bir iş bölümü olurdu.

-İlkel insanların kullandığı doğal kaynaklardan herkes faydalanırdı, yani mülkiyet söz konusu değildi.

-Hukuki düzenleme ve emniyet teşkilatı olmamasına rağmen küme içi mücadele pek görülmezdi, fakat bazen kümeler arası mücadele önemli hale gelirdi.

Avcılık ve toplayıcılık döneminde erkeklerin topluluğu savunmayı vazife kabul etmeleri, zamanla bununla ilişkili olarak da savunma silahlarını yapmakta uzmanlaşmalarına yol açarak ilk önemli toplumsal ürününü vermişti. Bu gelişmeler erkeklere savunma silahları yapmaktan saldırı silahları yapmaya böylece toplayıcılıktan avcılığa geçme imkânlarını sağlamıştır (Şenel, 1982: 50). Avcılığın başlamasından sonra avdan dönenlerin avlarını, toplayıcıların da topladıklarını paylaşmak üzere bir yere getirmeleri geçici kampların kurulmasına ve bu yaklaşım da yerleşik hayata geçilme fikrinin oluşmasına yol açmıştır (Şenel, 1982: 54). Ayrıca gerek avcılarının ve gerekse toplayıcıların ellerinin ürünlerini paylaşmak için getirme alışkanlıkları sosyoekonomik yapının gelişmesine katkı sağlamıştır.

İnsanların hayat tarzını temelden değiştiren köklü sürecin başlaması: Avcılıktan çobanlığa geçiş sürecinin başlaması zamanımızdan 10.000 yıl öncesine kadar gitmektedir. Ava çıkan insanlar, bakmakla yükümlü oldukları insanlara yetecek kadar bir veya iki avla yetinmekteydiler. Ancak zamanla ihtiyaçları karşılanacak insanların sayılarındaki artışların olmasıyla veya bazen kıtlıkların çekilmesi karşısında ilkel insanların, yeni yöntemlere başvurmak mecburiyetinde kaldıkları bilinmektedir. Mesela rastlanılan yabancı koyun sürüsü takip edilerek ihtiyaç hâsıl oldukça avlanmaya çıktılar. Yaşanılan tecrübelerden hareketle zaman zaman rastlanılan sürülerden avlanılmadığı veya kıtlık çekildiği zamanlarda istifade edebilmek için bir vadiyi keşfettiler. Böyle bir sürüye rastlanıldığı zaman, sürü takip edilerek veya sürü yönlendirilerek söz konusu vadiye girmeleri sağlanarak veya uygun vadiye yönlendirilerek ve vadinin açık ucuna çadırlar kurularak belli bir süre orada yaşamaya başladılar. Bu nevi uygulamalar neticesinde avcılıktan çobanlığa geçilir. Koyunları gütmeye yardımcı olacak köpekleri de eğiten çobanlar daha sonra ağıllar oluşturarak evcilleştireceği hayvanların türlerini artırdılar. Hayvanların etlerinden, sütlerinden ve süt ürünlerinden de faydalanmayı öğrendiler (Davis, 2009: 11). Ayrıca hayvanların derilerini de çeşitli şekillerde değerlendirdiler (Özüşen - Yıldız, 2012: 11).

İlkel topluluk insanları hayatlarının belli bir döneminde meyve ve bitki kökleri toplarken, toprağa karışan tohumların filizlendiğini müşahade ettiler. Neticede bitki yetiştirmeyi öğrendiler. Uygun topraklarda basit bir sopa yardımıyla başlanılan zirai faaliyet, ilkel insan için çok önemli bir gelişme olur, kendi yiyeceklerini yetiştirmeye başlarlar ve çok geçmeden sabanın icat edilmesiyle teknolojiye tanışırlar. Bilhassa hayvanlardan çekim gücü olarak istifade etmeye ve metallere uygun aletler yapmaya başlanmasıyla da yavaş yavaş yerleşik hayata geçilmesine ortam hazırlanmıştır (Yarkın, 1996: 31). Ancak tarihin uzun dönemini avcılık ve toplayıcılıkla geçiren ilkel insan topluluklarının çiftçilik ve çobanlığa başladığı tarih kesin olarak bilinmemektedir (McNeill, 2002: 49).

Mezolitik Dönem ya da Orta Taş Devri insanları her şeyi denediler: İnsanların hayatlarında bilinçsizce yapılan tecrübeler nadiren de olsa küçük değişiklikleri beraberinde getiriyordu. Ekseriyetini kadınların ve çocukların oluşturduğu toplayıcılar, gıda ihtiyacını karşılayabilecek bitki ve meyveleri tanıma hususunda uzmanlaştıkları gibi bunları bulabilecekleri alanları da çok iyi biliyorlardı. Kimi bitkilerin köklerini ve tohumlarını bulabilmek için yabancı otların yetiştiği alanlar toplayıcı insanları cezbediyordu. Nehir ağzları ve sulak alanlar insanların daha fazla hayatlarını geçirmeye başladıkları alanlar oldu; buralarda kaldıkları süreler uzamaya ve zamanla da yerleşmeye başladılar. Netice de yerleşilen yerlerde çiftçi toplulukları iş birliği yaparak köyler oluşturdular ve sosyoekonomik yapı içerisinde yaşamaya başladılar. Toplayıcılar, ağaçlardan düşen meyvelerin toprağa karışmasıyla ve tesadüfen saçılan tohumların ertesi yıl bitki olarak yeşermeye başladıklarını müşahade ettiler. Sonra bu işlemleri insanlar deneyerek daha fazla ürüne kavuştular. İnsanlar artık ekip biçmeyi öğreniyordu. Bu nevi bilgi ve tecrübelerin artmasıyla insanlar, yabancı av ve balık tüketimi yanında daha fazla bitki örtüsü tüketmeye de başlıyordu (Wright, 2006: 68). Kimi bitkilerin hasat edilmeye başlanmasıyla sürekli hale gelmesiyle bahçivanlık hayatı geliyordu.

Zirai faaliyet için bir yıla kadar bir süre söz konusu yerlerde kalınırken, küçük insan toplulukları çok geçmeden tamamen yerleşmeye başladılar; kendileri ve hayvanları için korunaklı uygun barınaklar inşa ettiler. Yaşanılan bu tür faaliyetler sonucunda tarım ve köy hayatına geçiş yaptılar (Davis, 2009: 11). Zirai faaliyette yaşanan gelişmelerle birlikte hayvan yetiştiriciliğinde de önemli mesafe alınıyordu. M.Ö. VI. ilâ V. bin yıllarında, Anadolu'da, Asya'nın Türkistan coğrafyasında, Hindistan'da, Çin'de, Mısır'da ve Avrupa'da evcil hayvanlardan bazıları faydalanılmak üzere yetiştiriliyordu (Özüşen - Yıldız, 2012: 11; Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 44). Evcilleştirilen söz konusu hayvanların avcılıktan daha çok ürün vermeleri ve daha üretken bir faaliyet olmaları ilkel insanları sürü hayvanları yetiştirmeye itiyordu. Bu nevi faaliyetler de kimi avcı kabilelerini çoban kabileler haline getiriyordu. Kabilelerin hayvan yetiştiricileri ve çiftçiler olarak iki önemli sınıfa ayrılmaya başlamalarıyla da ilkel topluluklarda ilk toplumsal iş bölümü gerçekleşiyordu. Daha sonra da üretici güçlerin ilerlemesiyle insanlar, üretimin muhtelif alanlarında uzmanlaşmaya başlıyor ve emeğin üretkenliğinde belli bir artış seviyesinin yakalanmasıyla da, ikinci toplumsal iş bölümüne yolu açıyordu. Üretici güçlerin gelişmesi, dolaysız tüketim mallarının üretimine, topluluğun bütün üyelerinin ihtiyaçlarının karşılanabilmesine geçilmesiyle, ikinci toplumsal iş bölümü gerçekleşiyordu (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1979: 55).

Çiftçiler önceleri toprağı sürme işleminde çapa icat edilene kadar toplamada kullanılan sivri sopaları kullandılar. Gerek ilkel zirai faaliyet ve gerekse bitki yetiştirme faaliyetleri insanların ufuklarının genişlemesine yol açtığı bilinmektedir. Toplayıcılık ve avcılığa göre çiftçiliği tercih eden insanlar, ekime uygun toprakları zevkle işlemeye çalıştılar. Çok geçmeden bu maksatla, ormanlara el attılar. Çalılıkları ve koruları taş baltayla keserek ve kesemediklerini de kurutup yakarak yeni araziler açtılar (Diakov - Kovalev, 2014: 43). Böylelikle ilk orman katliamı da gerçekleştirilmiştir.

Bahçecilik-çapa tarımı olarak adlandırılan zirai faaliyetin ilk şekliyle insanlar, diğerlerine göre daha verimli olan belirli bitkileri ve tahılları yetiştirmeye yöneldiler; düzenli olarak hasat yapmaya başladılar, ihtiyacı kadar küçükbaş ve büyükbaş hayvanları besleyerek et, süt ve süt ürünleri tedarik etmeyi öğrendiler (Harman, 2010: 25). Savunma, tarlada çift sürme, avcılık, balıkçılık, kulübelerin inşası ve onarılması, silahların ve iş avadanlıklarının imali gibi işler erkeklerin yapacağı işler arasında görülürken, giyeceklerin hazırlanması, yetiştirilen bitkilerin toplanması, yemeğin pişirilmesi, toprak kapların imali, meyve ve köklerin toplanması, ev işlerinin yürütülmesi ve diğer işlerin ifası kadınların çalışma alanının kapsamını oluşturuyordu. Kısaca ilkel topluluk insanların temel faaliyet alanları, avcılık, balıkçılık, meyve toplama ve ziraat olarak sıralanırken aynı zamanda göçebe kalabalıklar halinde yaşamaktan aile düzenine geçiş de başlıyordu (Wright, 2006: 67; Yarkin, 1996: 34).

Madenciliğin başlangıcında tarım ve hayvancılığın gelişmesiyle klanlar düzeni dağılmaya başlarken, diğer taraftan toplum da sınıflara bölünmeler başlıyordu. Ancak kimi yerlerde tarım ve hayvancılık, Geç Neolitik dönemden itibaren ortaya çıkmış ve Bakır Devriyle de yayılmaya başlamıştı. Bakırın işlenmesi, Yakın Doğu'da M.Ö. IV. bine doğru gerçekleşmiş, fakat Avrupa'da ise bakırın işlenmesine III. binde başlanacaktı (Diakov - Kovalev, 2014: 64).

Demir Devrinin başlamasıyla birlikte madenden yapılmış aletleri kullanan dülgerler yetişmiş, bu dülgerlerin sayesinde en azından iki bölümden oluşan ağaç karasaban IV. binde Yakın Doğu'da kullanılmaya başlıyordu. İlk keşfedilen sabanlarla sadece yumuşak topraklarda zirai faaliyet yapılabilirdi (Güran, 2009: 10). Çünkü söz konusu sabanların ucu ağaçtandı. Yine Demir Devrinin başlarında sabanların ucuna takılan demir aksamın icat edilmesiyle de tarlaların daha derinden sürülmesinin yanı sıra sert topraklar da zirai üretime açılıyordu (Diakov - Kovalev, 2014: 69). Bu nevi gelişmelerle de verimlilikte büyük artışlar sağlanıyordu. Yetiştirilen ürün fazlası, ağaçtan yaptıkları ambarlarda veya müsait çukurlarda saklanıyordu. Ayrıca gelişen hayvancılık sayesinde sürülerden gıda olarak et, süt; giyinmek için yün ve deri; mesken yapımı için keçe; ısınmak için de kuru gübre elde ediliyordu (Diakov - Kovalev, 2014: 69). Kısaca çiftçilik ve hayvancılık, av ve balıkçılığın önüne geçiyor, bu da insanın sosyoekonomik gelişme hızına ivme

kazandırıyor. O halde bu dönemde toprağın sabanla işlenmesinden başka verimlilik artışında etkili olanlar arasında sulanabilir arazilerde kazmayla yapılan tarla ve meyve tarımı, hayvancılığın gelişmesi bulunmaktaydı.

Dünyanın en münbit arazilerini kapsayan Filistin, Ürdün, Suriye, Türkiye'nin Güneydoğusu, Mezopotamya (Irak) topraklarını kapsayan bölgede (Bereketli Hilal Bölgesi) yaşayan insanlar, buğday, çavdar ve arpa yetiştirerek, keçi, koyun, inek, at ve deve besleyerek çiftçilik faaliyetine M.Ö. 8500-7000 dolaylarında başladılar. Akdeniz'in sahillerinden Anadolu'ya ve Irak'ın büyük kısmını kapsayan bu bölgeden tahıl ziraatının diğer coğrafi bölgelere göçler ve benimsemeler yoluyla gerçekleşmiş olduğu bilinmektedir (McNeill, 2002: 19; Aşçı, 2013: 43). Zirai faaliyetin başlamasından yaklaşık olarak 1000 yıl sonra, kerpiç kullanılarak yapılmış yuvarlak kulübelere oluşan kalabalık bir köyde refah içerisinde yaşayan iki-üç bin kişilik nüfusa kavuştular. Söz konusu dönemin insanların kendilerini avcı haydutlardan koruyabilmek için köylerinin etrafını duvarlarla çevreledikleri ve 9 metre yüksekliğinde de bir gözetleme kulesi inşa ettikleri bilinmektedir (Davis, 2009: 13).

Günümüzde ağırlık kazanan görüşlere göre dünyada zirai faaliyetin eş zamanlı olarak fakat birbirinden bağımsız olarak gerçekleşmiş olduğu bilinmektedir (Güran, 2009: 10). Bereketli Hilal Bölgesinin yanı sıra, Uzakdoğu, Orta Amerika ve Kuzey Çin veya Güney Amerika'nın And Dağları bölgesi ziraatın birbirinden bağımsız olarak gerçekleştiği dört büyük bölge olarak sıralanmaktadır. Sıralanan söz konusu bölgelerde ise 8000 yıl öncesine 10.000 yıl öncesi zaman diliminde tahılların ehlileştirilmesi sağlanarak insanlığın hizmetine sunulduğu bilinmektedir (Wright, 2006: 69-70).

Tablo 1: Dünyada Tarımın Birbirinden Bağımsız Olarak Geliştiği Alanlar

Bölgeler	Başlıca ürünleri
Ortadoğu	Buğday, arpa
Uzakdoğu	Pirinç ve darı
Orta Amerika	Mısır, fasulye, balkabağı, horozibiği ve domates
And Dağları bölgesi (Güney Amerika)	Birçok patates türü, başka yumru köklü bitki türleri, balkabağı, pamuk, fıstık ve quinoa gibi yüksek proteinli tahıllar

Kaynak: Ronald Wright, İlerlemenin Kısa Tarihi, (Çev. Ebru Kılıç), Aylak Kitap, İstanbul, 2006, s. 69-70.

Ziraat ve hayvancılık, beraberinde pek çok faydayı da getirmiştir. Yerleşik hayata geçiş, beslenmeye destek, nüfus artışı, yiyeceklerin saklanması, lifli bitkiler ve hayvan yünlerinden çeşitli şekillerde faydalanma sağlanması gibi. Ayrıca yazının icadı, çömlekçiliğin gelişmesi ve diğerleri şeklinde söz konusu faydalar devam eder (Özüşen - Yıldız, 2012: 12).

İnsanların hayatta kalabilmeleri için bütün ürünlerin birlikte elde edildiği ve yine birlikte tüketildiği ilkel topluluklarda, zamanla çoban kabileler hayvancılıkta önemli başarılar elde etmeleri et, yün, süt üretimine verimlilik artışı olarak yansımıştır. Diğer taraftan çiftçilikle uğraşan topluluklar da zirai ürünlerin üretiminde başarı çizgilerini yükselterek ihtiyaç fazlası zirai ürün elde etmişlerdir. Neticede her iki üretici kesimin, üretmedikleri ürünlere ihtiyaç duymaya başlamalarıyla birlikte değiş tokuşun önü açılmıştır (Yarkın, 1996: 37). Zamanla kimi gens toplumunun temsilcileri konumlarından faydalanarak sürüleri kendi sürüleriymiş gibi kabullenmeye ve ileriki süreçte de sürüler üzerinde tasarruf hakkını elde etmeleriyle, özel mülkiyet gündeme gelmeye başlamıştır. Böylelikle sürülerle başlayan özel mülkiyet

üretim aletlerinin mülkiyetiyle gelişme sürecine girmiş; meskenler ve arazilerle devam etmiştir (Yarkin, 1996: 39).

M.Ö. V. ilâ VI. bin yıllarında bakır madenini bulan ilkel toplum bu madeni işleyerek baltaları, saldırmaları, ok ve mızrak başlarını üretmeye başladılar. Böylece emeğin daha üretken hale gelmesiyle, üretim ilişkilerindeki değişiklikler sosyoekonomik hayata yansır. Bakır madenini müteakiben tunç ve daha sonra da demir madenini kullanan insan, işleme sanatını daha da geliştirir; ağaca, kemiğe, boynuza ve taşta çok değişik şekiller vermeye ve işlemeye başlar. Tarımda kullanacak aletlerin, mutfak eşyalarının ve ihtiyaç duyulan diğer eşyaların üretimine geçilmesiyle birlikte hayat kolaylaşmıştır. Ayrıca icat edilen çömlekçi tornası ve ilkel dokuma tezgâhı ile insan emeğinin üretkenliğinde de artışlar sağlanmıştır (Zubritski, Mitropolski, Kerov, 1980: 51).

İlkel toplumlarda toprak ortaklaşa olarak üç merhalede işlenmekteydi. İşlenecek toprak önce erkekler tarafından sivri sopalarla kabartılıyor, ikinci merhale olarak erkeklerin arkasından ilkel bel kullanan kadınlar toprağı işliyor ve arkadan gelen çocuklar da toprak keseklerini ufalıyorlar ve taşları temizliyorlardı. Toprağın sürülmesi ve temizlenmesinden sonraki ekim, çapalama, örtme, parazitlere, kuşlara ve kemirgenlere karşı koruyuculuk ve hasat çalışmaları ise kadınlar tarafından ortaklaşa yürütülüyordu (Diakov - Kovalev, 2014: 50). Ayrıca araziden başka av alanları, av araçları, sürüler ve meskenler de klan tarafından ortaklaşa kullanıldığı için ortak mülk kabul ediliyordu. Fakat mülkiyeti kullanan şahıslara ait araçlar da vardı. Mesela, kazmalar, baltalar, yay ve oklar gibi (Diakov - Kovalev, 2014: 51).

Tarihi süreç içerisinde, avcılık ve toplayıcılıktan yiyecek üretimine geçişlerin yaşandığı, M.Ö. 8500 yıllarında fazla üretimin gerçekleşmesiyle insanlığı ilgilendiren kimi yenilikler de başlamıştır. Çiftçiliğin yapılması hakkında yeterli bilgilerinin bulunmamasına rağmen Bereketli Hilal Bölgesinde yaşayan insanların ilk defa yiyecek üretmeye başlamaları oldukça önemli bir hadisedir. Ancak Neolitik dönemin bu zaman diliminde ilkel topluluklarının hepsi zirai üretime geçemedikleri bilinmektedir (Özüşen - Yıldız, 2012: 11). İnsanların üzerindeki yükün hafifleyeceğinin sanılmasına rağmen, zirai faaliyete geçilmesiyle birlikte kimi insanların işgücü yüklerinin artmaya başlamalarının yanı sıra, aşırı çalışma, iyi beslenememe, kötü davranma ve erken ölümler gibi olumsuzluklar da yaşanmaya başlamıştır. Yiyecek üretiminin ortaya çıkmasına katkı yapan sebepler arasında şunları sayabiliriz (Özüşen - Yıldız, 2012: 10):

- Yiyecek kaynakların azalmaya başlaması, ustalaşan avcılarının hayvan kıtlığına sebep olması,
- Bitkilerin evcilleştirilmesi,
- Yiyecek toplama, işlemden geçirme ve saklama teknolojilerinin gelişmesi,
- Nüfus artışı,
- Yiyecek üretimine geçen topluluklardaki, fazla nüfus yoğunluğunun diğerlerini yok etmesi.

Kimileri, ilkel topluluklar ile ziraat ve sanayi toplumlarındaki insanların hayatlarını kazanmada çektikleri zorluklar bakımından mukayese yaparak, pek farklılık görmemekte; hatta ilkel toplumları ilk refah toplumu olarak nitelemektedirler (Harman, 2010: 20). Kısaca insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerçekleştirmiş oldukları ilk üretim şekli ziraattir. Zirai faaliyete geçişle birlikte insan toplulukları, sadece beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilmek için değil, ürün fazlası elde edebilmek için de üretmeye çalışmışlardır (Hançerlioğlu, 1993: 395). Tükettiklerinden fazla ürün üretmeye yani artı-ürün elde etmeye başlayan insanoğlu gelişme sürecine girmiştir. Tarım toplumlarının gelişme sürecine girmelerinde her halde önemli pay, zirai faaliyeti tercih eden kabileler tarafından toprağın müşterek mülk kabul edilmiş olmasına rağmen her ailenin kendisine ait ayrıca işleyeceği bir toprak parçasının bulunması olmuştur.

İlkel topluluğun üretim öncesinde görülen asalak ekonomisinin en önemli darboğazları arasında üretimin bilinmemesi gelmektedir. İlkel toplumlarda uzun süre yiyecek üretimi başlatılmadığı için, ilkel toplulukların ürettikleri kimi basit araçların ekonomiye katkıları fazla olmamıştır. Ekonomileri hayvan sürülerine, iklime ve çevreye bağlı olduğu için bunlarda yaşanan bir olumsuzluğun ekonomiyi menfi yönde etkileyeceği açıktır. Mesela çevre şartları nüfusu etkilemektedir; yerine göre kıtlığa da sebep olabilmektedir. Kullanılan araçların geliştirilememesi, yeterli nüfusun olmaması, yerleşik hayata geçilemeyerek göçebeliliğin devam etmesi, üretim öncesi bir ekonomik yapıda toplumsal artının sağlanamaması, aynı bölgede yaşayan toplulukların aynı besin maddeleriyle hayatlarını sürdürmeleri yani değişimin olmayışı, ilkel ekonominin diğer darboğazlarını oluşturmaktadır (Şenel, 1982: 85- 87).

İlkel ekonomi, karşılaşmış olduğu darboğazlar sebebiyle geçimlik ekonominin yanı sıra asalak ekonomi ve durağan bir ekonomi olmuştur. Bununla beraber ilkel ekonomi, karşılaştığı darboğazlar karşısında bu topluluklarda oluşan ortak paylaşma geleneğiyle uzun süre devam edebilmiştir. Ortak paylaşmanın öne çıktığı bir ekonomide ise mülkiyetin gelişmesine imkân yoktur. Dayanışma ve sorumluk bilinci, ilkel topluluklar arasındaki davranışları etkilediği bilinmektedir (Şenel, 1982: 89).

Zirai Faaliyete Geçmenin Sağladığı Kimi Faydalar: Uzun tecrübeleri sonunda zirai faaliyeti öğrenen ilkel insanların hayat şartlarında önemli değişiklikler görülmeye başlamıştır. Ekimle hasat arasında arazinin bakımı, ürünlerin sulanması ve korunması, hasadı gibi faaliyetlerin yapılmasının yanı sıra çocukların yetiştirilmesi gibi hususlar, sürekli meşguliyeti gerektirdiği için insanları yaşadığı yerlere bağımlı kılmıştır (Harman, 2010: 25). Günümüzdeki toprağa bağlı köylülerin hayat tarzları da buna benzemektedir.

Kısaca yiyecek üretimi diyebileceğimiz zirai faaliyete geçişle birlikte insanlar, vahşi hayvan avlama zahmetinden kurtulmuş; daha kolay ve istikrarlı besin temin etmeye başlamışlardır. Ayrıca yerleşik hayata geçişin başlamasıyla birlikte insanlar, kendilerine uygun meskenler yaparak daha düzenli bir hayat içerisinde yaşamaya kavuşmuşlardır. Böylece şehirlerin nüvesi olan köyler ortaya çıkmıştır (Roberts, 2015: 32). İnsanların kolay besin temin etmeleri de nüfus artışı yaşanmasının önündeki en önemli engeli ortadan kaldırmıştır. Bununla beraber ilkel toplumda pazarın yokluğu, ilkel toplumda sayının yokluğu, ilkel toplumda yazının yokluğu ve ilkel toplumda devletin yokluğu (Düvenci, 2018: 76-77), ilkel toplumun eksiklikleri olarak sıralanabilir.

5. Sonuç

Üretim ve tüketim faaliyetleri tüm canlılar için önemlidir; fakat insanlar için daha da önemlidir ve ekonomik faaliyetin de temelidir. Ekonomik faaliyet ise insanın yaratılışıyla başlamakta ve gelişerek devam etmektedir. Tarihin ilk dönemlerinde avcılığın önemini artıran hususları ilkel silahlarla yapılması, tecrübe, kabiliyet ve şansa bağlı olması olarak sıralayabiliriz.

İnsanlar hayatı kolaylaştıracak nesnelere imaline şekillendirilmesi kolay olan ağaçla başlamış ve daha sonra da taş ve topraktan olanlarla sürdürmüştür; kaya altı sığınakları ve mağaralarla başladığı barınma serüvenini de sazdan ve ağaçtan kulübelere devam ettirmiştir. Mağara ve kayalık alanların uygun zeminlerini barınak yeri olarak seçen ilk insanlar, yabancı besinleri tüketerek ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlar ve belli bir tarihi süreçten sonra da avcılık yapmaya başlamışlardır. Tarihin söz konusu döneminde hayatta kalabilmek için beslenme ve barınma uğruna çok büyük sıkıntılar çekmiş olan insanlar, zirai üretim faaliyetine geçerek arpa, buğday, bezelye, nohut, mercimek, pamuk, keten bitkisi, balkabağı ve misk kavunu gibi ürünlerin üretimini gerçekleştirmişlerdir.

İnsanlar tarihin başlangıcından itibaren yaşadığı her dönemin çevre şartlarına uyarak yaşamaya çalışmıştır. Sürekli öğrenme çabası içerisinde olarak bir sonraki dönemin altyapısını oluşturmaya başlamıştır. Yani çevreyle etkileşim içerisinde olan insan bilgisini geliştirerek üretim faaliyetlerini çeşitlendirmiş ve yeni üretim tarzları oluşturmayı öğrenmiştir. İnsanlar ürettikleri bilgiler sayesinde

problemlerine çözüm bulabilmiş ve tarihi gelişme merhalelerini bir bir geçmeyi başarmıştır. Tarih insanların bilgiye erişme mücadeleleriyle başlamış ve devam etmiştir.

Tarımı keşfetmeleriyle insanların hayat tarzları öncesine göre hızlı değişmeye başlamıştır. İnsanların tarlayı çapalamayı öğrenmesi, daha sonra sabanı icat ederek sabanla tarlayı sürerek zirai faaliyet yapması, ileriki bir dönemde sabanın ucuna demir aksamı takmayı öğrenerek tarlasını daha derin sürerek verim artışı sağlaması ve sonunda demir pulluğu icat ederek verimini daha da artırması oldukça uzun bir süreyi almıştır.

Cilâlı taş devrinde ilkel insanların toprağı sivri uçlu sopalarla kazarak başlattıkları zirai faaliyet, büyük bir ekonomik inkılâp olup ilk defa doğal zenginliklere sahip, ehlileştirmeye uygun bitkileri ve hayvanları oldukça bol olan Bereketli Hilal Bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Bu nevi gelişmeler, ilk defa bu bölgede kurulacak medeniyetlerin alt yapısına zemin oluşturmuştur. İlk köy, ilk şehir, ilk şehir devleti gibi.

Toplumlar ilk olarak yerleşik düzene Neolitik Dönem’de başlamış, ilk mimari plan olarak çatısı kamışlar ve dallarla örtülü çamurla sıvalı yuvarlak kulübeler yapılmaya başlanılmasıyla ortaya Neolitik köyler çıkmıştır. Neolitik köylerle birlikte hayvancılık ve çiftçiliğe ek olarak insan guruplarının, belirli bir uzmanlık ve iş bölümü anlayışı ile çalışmaları sonucunda değişik sanat ve meslekler gelişmeye başlamıştır. Yiyeceklerini, bilgilerini ve tecrübelerini paylaşarak bir hayat tarzı oluşturmaya çalışmış olan ilkel dönem insanları, zirai inkılâpla başlayan bu süreçte, çiftçilik ve çobanlık faaliyetlerinin yanı sıra, kamusal alanlar, sanatkâr, asker, öğretmen, yönetici gibi günümüzün çeşitli mesleklerine kapı aralamıştır.

İlkel toplumların değişmeye ve gelişmeye başlamalarıyla birlikte yeni hayat şartlarının şekillenmesiyle ortaya yeni endüstriler çıkmaya başlamıştır. Çeşitli mikrolitler gibi. Belli bir zaman sonra da insanlar üretim faaliyetine geçiş yapmış, fakat bu her yerde aynı anda gerçekleşmemiştir. Arkeolojik çalışmaların da ortaya koyduğu gibi, Neolitik dönemle birlikte şehirler ve medeniyet, Anadolu ve Ön Asya’da doğmuş ve ilk yerleşik insan topluluklarından merkezi devlet sistemine giden süreç başlamıştır.

Kısaca insanlık tarihinin ilk dönemlerinde bir merhaleden diğerine geçişleri sağlayan buluşlar, son derece önemlidir. Çünkü bunların her biri insanların sosyoekonomik hayatlarında önemli kolaylıklar ve hayat tarzlarında değişikliklere sebep olmaya başlamıştır. Bilhassa demirin bulunuşuyla insanların sosyoekonomik hayatlarında önemli kazanımlar elde etmenin yolu açılmıştır. Nitekim kullanacakları silahları, kap-kaçakları ve sabanının ucuna taktıkları demir aksamına kadar pek çok ürünü demirden üretmeye başlamışlardır. Böylece ilkel insanların söz konusu aletleri kullanmaya başlamalarıyla önemli prodüktivite artışı sağlamışlardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Aşçı, B. (2013). “Medeniyetler İçin Coğrafyanın Önemi ve Bereketli Hilal”, 21. Yüzyıl Dergisi, Haziran 13, Sayı: 54
- Cipolla. (1992). Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi. (Çev. Mehmet Sırrı Gezgin), Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Çıvgın, İ. (2018). “Bereketli Hilal’de Hayvan Evcilleştirme Sürecinin Evrimi Ve Kültürlerarası Karşılaşmalar (Mö. 10000 – 7000)”, Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal), Vol:4 Issue:16
- Davis, J. C. (2009). Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikâyesi. (Çev. Barış Bıçakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Diakov, V. - Kovalev, S. (2014). İlkçağ Tarihi – 1, (Çev. Özdemir İnce), V Yayınları, Ankara.
- Düvenci, S. (2018). “Devletin Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmenler: Çeşitli Uygarlıklar ve Topuluklar Üzerinden Bir Değerlendirme”, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, Yıl: 2018, Cilt: 1, Sayı: 2.
- Güran, T. (2009). İktisat Tarihi, Der Yayınları, İstanbul.
- Güven, İ. (2016) “Tarih Öncesi Devirler Ve Tarih Devirleri”, Uygarlık Tarihi, Pegem Akademi Yay. Ankara (Editör: Hüseyin Gazi Topdemir - Seda Özsoy).
- Hançerlioğlu, O. (1993). Ekonomi Terimleri ve Ekonomi ile ilgili Ticaret ve Hukuk Terimleri, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Harari, Y. N. (2015). Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi, (Çev. Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul.
- Harman, C. (2010). Halkların Dünya Tarihi Taş Çağından Yeni Binyıla, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), Yordam Kitap, İstanbul.
- Mayor, T. (2013). Avcı-Toplayıcılar: Orijinal Liberteryenler, (Çev. Atilla Yayla), liberal düşünce, Yıl 18, Sayı 71, s. 227 – 246.
- McNeill, W. H. (2002). Dünya Tarihi, (Çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Morgan, L. H. (1994). Eski Toplum Ya Da İnsanlığın Barbarlık Döneminden Geçerek Yabanılıktan Uygarlığa Yükselmesi Üzerine Araştırmalar, (Çev. Ünsal Oskay), Payel Yayınevi, İstanbul.
- Öztürk, Z. K. - Şimşek, A. (2019). “Tarih Öncesi Dönemdeki İlk Barınma Alanları ile Anadolu’daki Körtik Tepe, Hallan Çemi, Nevali Çori ve Aşıklı Höyük Yerleşimlerinde, İnanç ve Kültürün Etkisinin İncelenmesi”, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt:1 Sayı:3. s.14-22.
- Özüşen, B.- Yıldız, Z. (2012). “Buzul Çağı’ndan İlk Çağ’a Tüketimin Tarihi”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, C.4, S.7. s.1-16.
- Roberts, J.M. (2015). Avrupa Tarihi, "Tek cilde sığdırılan en iyi Avrupa tarihi kitabı", (Çev. Fethi Aytuna), İnkılâp Kitabevi Yayını, İstanbul.
- Sönmez, F. C. (2018). “İlkel Toplumlarda Siyasi Örgütlenme Ve Yaygın Ekonomik Model”, Pivolka, Temmuz, Cilt: 8, Sayı: 28.
- Şenel, A. (1982). İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Fikri Yapıların Etkileşimi, Ank. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları: 504, Ankara.
- Wright, R. (2006). İlerlemenin Kısa Tarihi, (Çev. Ebru Kılıç), Aylak Kitap, İstanbul.
- Yarkın, İ. (1996). Politik Ekonomi Ders Kitabı Cilt: I, SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, (Almanca Baskı 1955) İnter yayınları, İstanbul.
- Zubritski, Mitropolski, Kerov (1979). İlkel Topluluk Köleci Toplum, Feodal Toplum Kapitalist-Öncesi Biçimler, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara.

45 Yaş ve Üzeri Kişilerin Yaşlılık Tutumlarının ve Yaşam Kalitesi Algılarının Sosyodemografik Özelliklere Göre İncelenmesi

The Examination of 45-Year-Old and Older People's Attitudes Toward Old Age and Quality of Life in Terms of Sociodemographic Characteristics

HANİFE GÖKTAŞ¹ , ERDEM ÖZKAN² , ABDULLAH OKUMUŞ³

Ö Z

Bu çalışmanın amacı, 45 yaş üstü kişilerin yaşlılık dönemine ilişkin tutumlarındaki ve yaşam kalitelerindeki farklılaşmaların sosyodemografik özellikler çerçevesinde değişimini incelemektir. Çalışmada sosyodemografik özellikler olarak cinsiyet, yaşam evresi, yaş grubu, eğitim düzeyi, medeni durum, çocuk sahibi olma, gelir durumu, meslek, genel sağlık durumu, kronik hastalığa sahip olma durumu, yaşam memnuniyeti ve geleceğe/yaşlılığa yönelik yatırım planı olma durumu değişkenleri belirlenmiştir. Ankara'da gerçekleştirilen çalışmalarda yüz yüze anket yöntemi kullanılarak 408 kişiden veri toplanmıştır. Verilerin analizinde Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, kişilerin yaşlılığa ilişkin tutumlarının cinsiyet ve çocuk sahip olma değişkenleri haricindeki diğer sosyodemografik özelliklere göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Öte yandan, kişilerin yaşam kalitelerinin ise çocuk sahibi olma değişkeni haricindeki diğer sosyodemografik özelliklere göre farklılaştığı tespit edilmiştir.

Jel Sınıflaması: M30, J19.

Anahtar Kelimeler: Aktif Yaşlanma, Yaşlılık Tutumu, Yaşam Kalitesi.

ABSTRACT

This study aims to investigate the changes in attitudes toward old age and the quality of life of people aged 45 and older within the framework of sociodemographic factors. In the study, gender, life stage, age group, education level, marital status, having a child, income status, occupation, general health status, having a chronic disease, life satisfaction, and having an investment plan for the future/old age were determined as sociodemographic factors. During the research carried out in Ankara, the data were collected from 408 people using a face-to-face survey method. Mann Whitney U and Kruskal Wallis H tests were used for data analysis. In conclusion, attitudes toward old age differs according to other sociodemographic characteristics, except for the variables of gender and having children. On the other hand, the quality of life differs according to other sociodemographic characteristics, except for having children.

Jel Classification: M30, J19.

Keywords: Active Ageing, Attitude toward Old Age, Quality of Life.

DOI: 10.47934/tife.10.02.04

*Bu çalışma, Hanife Göktaş tarafından hazırlanan “Ankara ilinde yaşayan 45 yaş ve üzeri kişilerin yaşlılık beklenti ve algılarının sosyo-demografik özellikler itibariyle incelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. Bilim Uzmanı, İstanbul, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-3362-7443

2. Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İstanbul, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1648-3732

3. Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İstanbul, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7556-384X

SORUMLU YAZAR / CORRESPONDING AUTHOR

Erdem Özkan,
Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İstanbul, Türkiye.
E-mail: erdem.ozkan@istanbul.edu.tr

BAŞVURU / SUBMITTED: 12.08.2021

**REVİZYON TALEBİ /
REVISION REQUESTED:** 20.10.2021

**SON REVİZYON /
LAST REVISION:** -

KABUL / ACCEPTED: 02.11.2021

Atf / Citation: Göktaş, H., Özkan, E., Okumuş, A. (2021). 45 Yaş ve Üzeri Kişilerin Yaşlılık Tutumlarının ve Yaşam Kalitesi Algılarının Sosyodemografik Özelliklere Göre İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, 10(2), 112-129, <https://doi.org/10.47934/tife.10.02.04>

1. Giriş

Gençlik ve ilk yetişkinlik dönemlerinde ileriye dönük tasavvurlar/hayaller içerisinde pek yer almayan yaşlılık, orta yaş ve özellikle orta yaşın sonlarına doğru çok da uzak olmayan bir dönem olarak algılanıp gelecek kaygılarına basamak olmaya başlar. Günümüzde pek çok yaşlı, kendisini gençliğinde düşündüğü ve düşlediği koşullardan çok daha farklı bir konumda bulabilmektedir (Hablemitoğlu ve Özmete 2010). "Yaşlılık" en genel tanımıyla yaşam süresinde gelişme ve olgunlaşmayı takip eden, genetik yapı ve çevre arasındaki etkileşimin en üst düzeyde görüldüğü fizyolojik ve ruhsal değişimlerin ortaya çıktığı bir dönem olarak ifade edilebilir (Akçay, 2013). İnsan hayatının son dönemi olan bu dönem, özellikle, içinde yaşadığımız yüzyılda önemli bir problem olarak ele alınmaya başlamıştır. Daha önceki dönemlerde edebiyat ve sanatın konusu olan yaşlılık, günümüzde sağlıktan ekonomiye, sosyolojiden teknolojiye kadar birçok alanın üzerinde çalıştığı bir konu haline gelmiştir.

Yaşlılık çoğu zaman kronolojik yaş temelinde ele alınmaktadır. Bu durum yaşlılığın başlangıcı ve yaşlılık tanımına dair tartışmalara neden olmuştur. Yaşlılık başlangıç yaşının farklılığı hala devam eden bir karmaşadır. Birleşmiş Milletler raporlarında (UN, 2015; 2017) 65 yaş ve üstü grubundaki bireyler "yaşlı" kategorisinde değerlendirilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün raporlarında (WHO, 2015) ise 60 yaş ve üzeri grubun "yaşlı" olarak değerlendirildiği görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün gelişmiş ülkelere ilişkin analizlerinde ise "65 yaş" kullanıyor olması dikkati çekmektedir. Yaşlılık başlangıç yaşında bu şekilde farklılar olmasının nedeni dünya üzerinde her bölgede aynı yaşam koşullarının olmaması dolayısıyla bölgesel yaşam beklentisi sürelerinin farklılaşması ve aynı kronolojik yaşın farklı anlamlar ihtiva etmesi olarak görülebilir. Kişinin yaşadığı toplumun refah düzeyi ve çevresel şartları, kişinin getirdiği kalıtsal özellikler, bireyin şimdiye kadar ki yaşam deneyimleri (olumlu, olumsuz), etnik kökeni, cinsiyeti, ekonomik şartları vs. bu farklılığın nedenleri arasında sayılabilir. Örneğin Afrika ülkelerinde yaşam beklentisi süresi çok daha düşük olup, 60 yaş yaşamın son dönemlerini ifade etmektedir. Avrupa ülkelerinde ise 60 yaşın anlamı orta yaşın son dönemleri olarak anlaşılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün bu noktada genellenebilir kullanıma uygun olarak 60 yaş baz aldığı düşünülebilir. Bu çalışmada ise, TÜİK verileri göz önünde bulundurularak 45 yaş ile 64 yaş arası dönem orta yaş ve yaşlılık başlangıç yaşına ise 65 olarak alınmıştır (TÜİK, 2018).

Yaşlılık algısı, bireyin çocukluk, gençlik, yetişkinlik dönemlerini yaşama biçimine, içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak değişkenlik göstermekle beraber son dönemlerde "yaşam kalitesi" kavramı bu algı ile birlikte ele alınmaktadır. "Yaşam kalitesi" kavramı, kişinin yaşamının kalitesine ilişkin değerlendirmeleri içermektedir ve bu değerlendirmeler kişinin geliri, sağlık durumu, aile hayatı, sosyal hayatı, yaşadığı çevre gibi birçok unsurun etkileşimi ile ortaya çıkmaktadır (Gill ve Feinstein 1994; OECD, 2016). Yaşam kalitesi, en basit biçimde bireyin yaşamının tümüyle iyi gittiğine ilişkin hissettiği öznel duyguların toplamı olarak ifade edilmektedir (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010). Eser, Saatli Gerçeklioğlu, Eser, Fidaner, Baysan, Pala ve Dündar (2011) yaşlıların yaşlılıkla ilgili olumlu algılarının ömürlerini uzattığı yönünde çeşitli çalışmalarda bulguların yer aldığını belirtmektedir. Bu çalışmalarda (Levy, Ashman ve Dror, 2000; Levy, Hausdorff, Hencke ve Wei, 2000; Levy, Slade, Kunkel ve Kasl, 2002) olumlu yaşlılık algısının yaşam süresi üzerinde cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, yalnızlık ve işlevsel sağlık durumu değişkelerinden daha etkili bir değişken olduğu gösterilmiştir. Bu etki olumlu sağlığı geliştirme davranışları (sağlıklı beslenme, spor yapma, sigara kullanmama gibi) ile görünür hale gelmektedir (Eser vd., 2011). Her anlamda sağlıklı bir yaşlanmanın öncülü sayılan "yaşam kalitesi algısı" ve bu algı ile şekillenen "tutumlar", bireyleri yaşlanma sürecine hazırlayan unsurlardır.

Yaşam dönemleri açısından iki demografik grubun (orta yaşlı ve yaşlı), yaşlılık ile ilgili değerlendirmelerinin alt yaş gruplarından farklılık göstermesi muhtemel bir durumdur. Örneğin yapılan araştırmalarda 44 yaş ve altındaki bireylerin, yaşam kalitesi ve sağlık açısından, üst yaş grubundaki

bireylere kıyasla çok daha farklı değerlendirmelerde bulduklarını göstermiştir (Eser, Fidaner, Fidaner, Eser, Elbi ve Göker, 1999). 44 yaş ve altındaki bireyler ile üst yaş grubu bireyler arasındaki farklılık kırılma noktası olarak yaşın kritik önemine işaret etmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada yaşam dönemlerine göre orta yaş ve yaşlı kategorilerinde ele alınabilecek bireylerin yaşlılık tutumları ve yaşam kalitelerine odaklanılmıştır.

Kamu kurumları başta olmak üzere yaşlı bireylere hizmet sağlayan tüm taraflar, geliştireceği plan ve programlarda hangi hususlara odaklanacağını doğru belirlemek durumundadır. Bu sayede yaşlıların yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik daha etkili politikalar geliştirebilmeleri ve hizmet sağlayabilmeleri mümkün olabilecektir. Bu düşünceyle bu çalışmada, bireylerin yaşlılık tutumlarını ve yaşam kalitelerini etkileyen unsurları belirleyerek söz konusu ihtiyacın karşılanmasına yönelik katkı sağlanabileceği değerlendirilmiştir. Bu bağlamda bu çalışma, her bireyin temel özelliklerinden olan sosyodemografik özelliklerin bireylerin yaşlılık tutumlarını ve yaşam kalitelerini etkileyen unsurlar arasında yer alıp almadığı sorusundan yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada, 45 yaş üzeri bireylerin yaşlılık tutumu ve yaşam kalitesi temelinde yaşlılık algı ve beklentilerinin sosyodemografik özelliklere göre değişkenlik gösterip göstermediğini ortaya koymak amaçlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde bireylerin yaşlılık süreçleri ve yaşlılığa ilişkin algı ve beklentileri yaşlanma kavramı temelinde ele alınmıştır. Bu bağlamda literatürde bu çalışmanın konusu ve amacı ile ilintili olarak yaşlanma kavramı, yaşlılık dönemleri ve yaşlanma ile ilişkisi, aktif yaşlanma ve yaşam kalitesi kavramları açıklanmıştır.

2.1. Yaşlanma ve Yaşlılık

Yaklaşım ve anlayış farklılıkları nedeniyle yaşlanmanın üzerinde herkesin tümüyle ittifak ettiği tek bir tanım bulunmamaktadır. Yaşlanmayı, “biyolojik olarak döllemenin meydana geldiği andan yaşamın sona erdiği ana kadar devam eden çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinin tümünü kapsayan biyo-psiko-sosyal bir değişim ve gelişim süreci” olarak özetleyen Danış (2004), psikososyal özelliklerin, sağlık durumlarının, yaşam tecrübelerinin ve içinde bulunulan koşulların bireyin yaşlanma sürecinin seyri ile direkt ilintili olduğuna dikkati çekmektedir. Akçay (2013) yaşlanma olgusunu, kronolojik, biyolojik, psikolojik ve toplumsal olmak üzere dört ayrı açıdan ele almanın, kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlayacağına değinerek, insanların yaşadıkları toplumdaki yaşlanma ve yaşlılık ile ilgili değerlerden etkilenmelerini toplumsal yaşlanma biçiminde değerlendirmesi gerektiğine dikkati çekmektedir. Arslan (2015)’a göre de yaşlanma, canlı bir organizmadaki eskimenin, ölüme gidiş sürecinin, yaşlılığı dışa vuran olguların tümünü ifade etmektedir. Ona göre tabii ve kaçınılmaz yaşlanma süreci, kişinin kalıtsal özellikleri, beslenmesi, yaşadığı çevre koşulları, sosyal ve kültürel edinimlerine göre, az veya çok sorunlu, erken veya geç sorunlu olarak yaşanır. İnsan yaşamının iki bölümden oluştuğunu ifade eden Arslan (2015); doğum, büyüme ve gelişme evrelerini içeren kısmı “gençlik”, hücrelerin fonksiyonlarının gerilediği kısmı da “yaşlılık” olarak niteler.

Yaşlanma kavramı ile yaşlılık kavramı genellikle birbirine karıştırılabilmektedir. Yaşlanma, yaşam boyu devam eden hem gelişmeyi hem de gerilemeyi içinde barındıran bir süreçtir. Canatan (2008), “yaşlanma bir süreç iken, yaşlılık bir dönemi ifade eder” şeklinde özetlemiştir. Tufan (2015) ise “yaşlanma ve yaşlılık arasında ayırım yapan gerontoloji, yaşlanmayı bir süreç, yaşlılığı bu sürecin doğurduğu sonuç olarak kabul eder” sözleri ile Canatan (2008)’in bu ifadelerini desteklemiştir. Yaşlılık kavramı, yaşlanma kavramına kıyasla göreceli biçimde de olsa daha dar kapsamlıdır. Yaşlanma ile yaşlılık arasında süreç bakımından, yani meydana geliş zamanları açısından da birtakım farklılıklar vardır. Yaşlanma süreci,

yaşlılıktan daha önce başlayan bir süreçtir. Ayrıca yaşlanma kavramı, fiziksel ve zihinsel yeterliliklerin kaybindan öte bu alanlardaki gelişmeleri de kapsamaktadır (Akçay, 2013).

Genelde durağan bir yapıda olan yaşlılık süreci, fizyolojik, psikolojik ve toplumsal yaşamdaki birtakım edinimlerinin yitilmesi ve yaşamın pek çok alanında kayıplarla karşılaşılması olağan bulunan bir niteliğe sahiptir (İçli, 2016). Bu kayıplar, kişinin bir yakını kaybetmesinden işini, fiziksel gücünü yitirmesine kadar uzanan geniş bir yelpaze teşkil etmektedir. Yaşlılık kendi başına bir dönemden çok kendinden önceki dönemlerle bağlantısı olan ve canlı vücudu için değişimin devam ettiği bir dönemdir. Bu dönemde meydana gelen değişimler genellikle olumsuz bir nitelik taşımaktadır. İnsan vücudundaki yetilerin zayıflaması, bellek ve algılamada sorunlar yaşama, sosyal yaşamdan kopma ve izole olmalar genellikle yaşlılık dönemindeki bireylerin karşılaştığı ve onlara olumsuz etki eden problemler olarak nitelendirilmektedir. Kayıp ve bazı gerileme belirtileri ortaya çıktığı, ölüme daha yaklaşıldığı bir dönem olarak algılanan yaşlılıkta, aslında bireylerin gelişimleri de devam etmektedir. Birbiriyle zıt özelliklere sahip olan bu sürecin sağlıklı bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesi, yaşlı bireylerin hem fizyolojik hem de psikolojik sağlıklarına olumlu etki edecektir (Koç, 2002). Bireylerin, yaşlanmanın psikolojik boyutlarını göz önünde bulundurarak, yaşlanma sürecinde elde edebileceği tıbbi, ekonomik ve sosyal olanaklar çerçevesinde daha sağlıklı bir yaşlılık dönemi geçirebilmesi mümkündür (Yoğurtçu, 2019).

2.2. Yaşlanma ve Orta yaş

Yaşlılığın bir öncesini teşkil eden orta yaş döneminin nerede başlayıp nerede bittiği hususunda araştırmacılar arasında tam bir ittifak yoktur. Orta yaşlar, çoğu toplumda kişilerin kişisel ve sosyoekonomik yönden en üst seviyeye eriştikleri yaşlardan başlayıp iş veya görevlerini nihayete erdirip emekli oldukları yaşlara kadar uzanmaktadır. Onur (1986), orta yaşları insanın yaşamında bağımsızlığını elde ettiği 35 yaş civarından başlatarak birçok bakımdan kayıplar yaşadığı ve de gerilemelerin başladığı 65 yaşına kadar uzadığı görüşündedir (Onur, 1986). Uysal (2006) ise farklı çalışmalarda orta yaş döneminin 30-55 yaş arası, 40-60 arası gibi farklı şekillerde ele alındığını belirtmektedir (Uysal, 2006). Bu çalışmada ise TÜİK (2018) ve Dünya Sağlık Örgütü raporları (WHO, 2015) paralelinde 45-64 yaş arası orta yaş olarak ele alınmaktadır.

Onur (1986)'a göre orta yaş için belirlenen yaş aralıkları, neticede yapay bir sınırlamadır. Nitekim, söz konusu sınırlar dahilinde yer alan, ancak hem kişilik hem de ekonomik açıdan bir ergen kadar bunalımlı olan birçok bireyin mevcudiyeti, orta yaş sınırlarının belirsizliğini artırmaktadır. İlhan (2013), orta yaşın sınırlarının nerde başlayıp nerde bittiğini biyolojik saatimizin değil, toplumsal saatimizin belirlediğini vurgulamaktadır. Ona göre, orta yaşın sınırları da, sosyal kurallar içinde tanımlanan "yaşa uygun" davranışlarda gizlidir (İlhan, 2013). Bu dönemde iş, insan hayatında merkezi öneme sahiptir. Bu çağ, kişinin aynı zamanda hayatın anlamını da sorgulanmaya başladığı bir dönemdir (Santrock, 2017).

Orta yaş grubu insanı, toplum içinde karar verme yetisi bakımından, diğer yaş gruplarından daha avantajlı, daha üstün konumdadır. Bu grup sosyal yaşamın her alanında "hakim sınıf" rolünü oynamaktadır (Kılıç, 2013). Genel özellikleri dikkate alınırsa orta yaş döneminin bireyler için düşüşe geçişin ilk izlerini taşıdığı görülmektedir. Ergenlik dönemiyle beraber vücutta meydana gelen ilerlemeler ve gelişmeler yerini yavaş yavaş çeşitli fonksiyonlarda kayıplara bırakacaktır. Biyolojik olarak bir gerileme söz konusu olsa da bireylerin sosyal yaşamlarının zirvede olduğu görülmektedir. Mesleki anlamda tepe noktasında bulunan bireyler aile yaşamlarında da hareketli zamanları yaşamaktadır (Onur, 1986).

2.3. Yaşlanma Türleri ve Aktif Yaşlanma

Her canlı için kaçınılmaz bir süreç olan yaşlanma, kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Yaşlanma süreci yalnızca biyolojik faktörlerden değil çevresel, kültürel, sosyal faktörlerden de etkilenebilmektedir. Bu etkilenme bireylerin cinsiyetlerine göre farklılık gösterebildiği gibi tek bir bireyin kendi vücudundaki organlarının arasında da değişim farklılıklarının bulunması mümkündür (Akın, Gültekin

ve Koca, 2002). Yaşlanma kavramının farklı boyutlarını dikkate alarak yapılan tanımlamalardan hareketle, yaşlanma çeşitlerini biyolojik yaşlanma (Akçay, 2013), psikolojik yaşlanma (Akçay, 2013), kronolojik yaşlanma (Şentürk, 2018), ekonomik yaşlanma (Yıldız, Ömeroğlu ve Terim, 2017), sosyal yaşlanma (Karataş, 1990; Şentürk, 2018) şeklinde sıralamak mümkündür.

Yaşlanma çeşitleri ile ilintili önemli bir üst bir başlık olarak öne çıkan aktif yaşlanmayı ayrı ele almakta yarar bulunmaktadır. Aktif yaşlanma; bir başka deyişle sağlıklı yaşlanma, başarılı yaşlanma ve üretken yaşlanma şeklinde kullanılabilir. Aktif yaşlanma, salt faal ve sağlıklı olarak değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal, kültürel, manevi ve bireysel ilişkiler gibi toplumsal dinamiklere de katılmayı ifade etmektedir (Gündoğan, 2001).

Dünya Sağlık Örgütü aktif yaşlanmayı, insanların yaşlanma yolculuklarında; yaşam kalitesini artırmak için, sağlık, güvenlik ve topluma katılım fırsatlarının en üst seviyede sağlanma süreci şeklinde betimlemiş ve bunu tüm yaş grubu bireyler için bir hak olarak ifade etmiştir (WHO, 2002; Hablemitoğlu ve Özmete 2010). Aktif yaşlanmanın çıkış noktası sayılan ve ABD menşeli olan başarılı yaşlanma kavramı, orta yaşlılık dönemindeki faaliyetlerin yaşlılık döneminde de devam ettirilmesi olarak değerlendirilmiştir. (Çağlar, 2015).

Aktif yaşlanma süreci içerisinde değerlendirilen unsurlar fiziksel aktiflik, sosyal aktiflik, kültürel aktiflik, ekonomik aktiflik, manevi aktiflik ve yerel aktiflik olarak ifade edilebilir (WHO, 2002). Aktif yaşlanmada temel nitelik, bireylerin yalnızca fiziki açıdan iyilik halini değil aynı zamanda sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan toplumsal süreçlere katılımını da ifade etmektedir. Gursoy-Cuhadar (2020), aktif yaşlanma yaklaşımının bireye ve devlete katkılarının mikro ve makro açıdan ayrı ayrı ele alınabileceğini de belirtmektedir. Buna göre aktif yaşlanma yaklaşımı bir yandan bireylerin kendilerini daha sağlıklı ve mutlu hissetmesini sağlarken, bir yandan da sosyal güvenlik açısından devlete yük olmamayı hedeflemektedir (Gursoy-Cuhadar, 2020). Aktif yaşlanma sürecinde, bu kapsamda değerlendirilen bireylerin psikolojik, fizyolojik ve sosyal açıdan iyiliklerinin temini ile istek ve ihtiyaçlarına yönelik bakım hizmetlerinin yapılması da desteklenmektedir (Çolak ve Özer 2015).

2.4. Yaşam Kalitesi

Aktif yaşlanmada önemli bir kavram olarak öne çıkan yaşam kalitesi kavramı, genel olarak bireylerin sağlık durumları başta olmak üzere yaşamının bütün alanlarına ilişkin algı ve tepkileri ifade etmektedir (Gill ve Feinstein, 1994). Dünya Sağlık Örgütü ise yaşam kalitesini bir bireyin yaşadığı kültür ve değer sistemleri bağlamında ve amaçlarına, beklentilerine, standartlarına ve kaygılarına bağlı olarak yaşamdaki konumlarına ilişkin algıları olarak tanımlamıştır (WHO, 1997). Bu tanım dışında yaşam kalitesi ile ilgili farklı tanımlamalarda literatürde yer almaktadır. Yaşam kalitesi ile ilgili yapılan farklı tanımlamalar olsa da bu tanımların bir takım ortak yönlerinin olduğu görülmektedir. Bu ortak özellikler (Cummins, 2005):

- Yaşam kalitesinin bir bütün olarak değerlendirilmesi,
- Yaşam kalitesinin kültürel ve evrensel değerlerden etkilenmesi,
- Değişkenlik gösterip ve zaman içerisinde değişebilmesi,
- Tek boyutlu olmayıp çok boyutlu olması,
- Bireysel faktörlerden olduğu kadar bireyin dışında gelişen faktörlerden de etkilenmesi,
- Değerlendirilmesinde nesnel ve öznel süreçlere ihtiyaç duyulması,
- Bireyin kendisine yetebilmesi, hayatının amacı ve aidiyet duygusu gibi unsurlardan doğrudan etkilenmesidir.

Yaşam kalitesinin birtakım göstergeleri bulunmaktadır. Bu göstergeler yaşam kalitesinin değerlendirilmesi ve belirlenmesi için önemli görülmektedir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından yapılan araştırmada yaşam kalitesinin göstergeleri konut, gelir, iş ve çalışma hayatı, topluluk, eğitim durumları, çevre, sivil katılım, sağlık, yaşam memnuniyeti, güvenlik, çalışma ve yaşam dengesi başlıklarında ele alınmıştır (OECD, 2016). Belirtilen bu konu alanları ülkelerin yaşam kalitesinin belirlenmesinde ve ülkelerarası karşılaştırmaların yapılmasında önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla yaşam kalitesi bireyler açısından ölçülü değerlendirildiği kadar ülkelerin genel profili açısından da yaşam kalitesinin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Buna bağlı olarak OECD tarafından düzenli olarak yapılan yaşam kalitesi araştırmasında (OECD, 2017) ülkelerin yaşam kalitesi düzeyleri belirlenmiş olup, araştırma yapılan ülkelerin genel yaşam kalitesi ortalamasının 6,2 olarak gerçekleştiği bulunmuştur. Bununla birlikte ülke sıralamalarında 38 ülke içerisinde yaşam kalitesi en yüksek olan ülkeler Norveç, Danimarka ve Avusturya iken, yaşam kalitesi sıralamasında son 3 ülke ise Türkiye, Meksika ve Güney Afrika'dır. Türkiye, yapılan araştırmaya göre 38 ülke sıralamasında 36. sırayı temsil etmektedir. Bu durum yaşam kalitesi açısından Türkiye'nin önemli geliştirmeler göstermesi gerektiğini de ortaya koymaktadır (OECD, 2017).

Yaşlılarda yaşam kalitesinin artması yaşamdan duyulan memnuniyeti arttırmaktadır (Şahin, Özer ve Yanardağ, 2019). Bu açıdan bireylerin yaşam kalitesi algılamalarını şekillendiren hususların açığa çıkarılması önem taşımaktadır. Bireylerin yaşam kalitesi algılamalarının değerlendirilmesi ise bireyin hayattan beklentilerinin karşılaştırmalı değerlendirmesine ve şu anda içinde bulunduğu durumun gerçekliğine bağlı olduğu için çok karmaşık bir süreçtir (Saha, Basu ve Pand, 2020). Yaşam kalitesinin değerlendirilmesinde yalnızca yaşamın bir bölümüne değil bütün alanlarına bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir. Bununla birlikte yaşamın iyileştirilmesine katkı sağlayan faktörler birlikte değerlendirilmelidir (Veenhoven, 2013).

Yaşam kalitesini etkileyen sağlık, barınma, yaş, sosyal ekonomik faktörler, benlik algısı, fiziksel aktiviteler, duygusal durum, yaşam memnuniyeti ve yaşam deneyimleri gibi birçok faktör bulunmaktadır. Yaşam kalitesini etkileyen çok sayıda faktör olmasına rağmen bunların herkes tarafından kabul edilen ortak bir sınıflandırması yapılamamıştır. Bunda yaşam kalitesinin bireylere, bireysel özelliklere, bölgesel ve ulusal özelliklere göre de farklılıklar göstermesi etkili olmaktadır. Bununla birlikte yaşam kalitesini etkileyen cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi, medeni durum gibi bazı sosyodemografik özellikler öne çıkmaktadır (Altıparmak ve Eser, 2007; Bingefors ve Isacson, 2004; Boylu ve Paçacıoğlu, 2016; Dumuid vd., 2017; Karadamar, Yiğit ve Sungur, 2014; Miller ve Dishon, 2006; Sözen, Çolak ve Ersoy, 2020; Top, Eriş ve Kabalcıoğlu, 2012). Bu değişkenler yaşam kalitesinin hem belirlenmesinde hem de yaşam kalitesinin farklı gruplar açısından karşılaştırılmasında kullanılan önemli ölçütlerden bazılarıdır. Dolayısıyla bu değişkenler yaşam kalitesinde temel faktörleri ifade etmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışmada, yaşlılık tutumu ve yaşam kalitesi çerçevesinde 45 yaş üstü bireylerin yaşlılığa dair algılarının ve beklentilerinin ortaya konulması ve sosyodemografik özelliklere göre farklılıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Yaşlılığa ilişkin algı ve beklenti durumlarını temsilen "yaşlılık tutumu" ve "yaşam kalitesi" değişkenleri araştırma kapsamına eklenmiştir. Sosyodemografik özellikleri temsilen ise araştırmanın amacına uygun olacak şekilde; "cinsiyet", "yaşam evresi", "yaş grubu", "eğitim düzeyi", "medeni durum", "çocuk sahibi olma", "gelir durumu", "meslek", "genel sağlık durumu", "kronik hastalığa sahip olma durumu", "yaşam memnuniyeti" ve "geleceğe/yaşlılığa yönelik yatırım planı olma durumu" değişkenleri araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda araştırmanın ana hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir.

- *Hipotez 1:* 45 yaş üstü bireylerin yaşlılık tutumları sosyodemografik özelliklere göre farklılık göstermektedir.

- *Hipotez 2: 45 yaş üstü bireylerin yaşam kaliteleri sosyodemografik özelliklere göre farklılık göstermektedir.*

Araştırma ana hipotezlerinin değerlendirilmesi sürecinde, araştırma kapsamında belirlenen sosyodemografik özelliklerin her biri için ayrı ayrı alt hipotezler oluşturulmuş ve bu alt hipotezlerin uygunluğu test edilmiştir.

Araştırmada yaşlılık tutumu değişkenini ölçmek için Eser vd. (2011) tarafından Türkiye koşullarına uyarlanan "Avrupa Yaşlanma Tutumu Anketi (AYTA-TR)" kullanılmıştır. Bu ölçek beşli likert tipi 24 ifade ve 3 alt boyuttan (*psikososyal kayıp, bedensel değişim, psikososyal gelişim*) oluşmaktadır (Eser vd., 2011). Yaşam kalitesi değişkenini ölçmek için ise Türkiye'deki çalışmaları Eser, Saatli, Eser, Baydur ve Fidaner (2010) tarafından geliştirilen "Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Formu (WHOQOL-OLD)" kullanılmıştır. Bu ölçek beşli likert tipi 24 ifade ve 6 alt boyuttan (*duyusal işlevler, özerklik, geçmiş, bugün, gelecek faaliyetleri, sosyal katılım, ölüm ve ölmek, yakınlık*) oluşmaktadır (Eser vd., 2010).

Araştırmanın ana kütesini Ankara'da yaşayan 45 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın Ankara ile sınırlandırılmasında, bu ilde yaşayanların genel Türkiye profilini temsil edebilecek çeşitlilikte sosyodemografik özelliklere sahip bireyler olması durumu etkili olmuştur. Bu kapsamda araştırma Ankara'da, ilçe nüfuslarının oransal dağılımına göre belirlenen örneklem ile yürütülmüştür. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde maksimum varyanslı bir dağılım gözetilmiş, hata duyarlılığı %5 olarak dikkate alınarak %95 güven seviyesinde değerlendirme yapılmış ve asgari örneklem büyüklüğü 384 olarak hesaplanmıştır (Kurtuluş, 2010). Bu doğrultuda, Ankara ilinde nüfusu 100 bin üstü 10 ilçede minimum 384 kişiye ulaşılması hedeflenmiş ve Ankara'nın yaş dağılımı dikkate alınarak kotalı bir örneklem hazırlanmıştır. Kotalama dışında hiçbir sistematizasyon gözetilmemiştir. Kota uygulamasına örneklem ana kütle temsil gücünü artırması ve genellemelere imkan verebilmesi için başvurulmuştur.

Yüz yüze anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen veri toplama süreci sonunda 410 kişiye ulaşılmıştır. Yapılan kontroller sonrasında iki anket elenerek 408 anket analize tabi tutulmuştur. Araştırma katılımcılarının kişisel bilgileri Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Araştırma Katılımcılarının Sosyodemografik Özellikleri (n=408)

<i>Değişken</i>	<i>Düzyey</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	176	43,1
	Erkek	232	56,9
Yaş Grubu	45 - 54 yaş	187	45,8
	55 - 64 yaş	120	29,4
	65 - 74 yaş	65	15,9
	75 yaş ve üstü	36	8,9
Medeni Durum	Evli	334	81,9
	Bekar	8	1,9
	Dul	52	12,8
	Boşanmış	14	3,4
Çocuk Sahipliği	Var	391	95,8
	Yok	12	2,9
	Cevap vermeyen	5	1,3
Eğitim Düzeyi	Mezun değil	19	4,7
	İlkokul mezunu	155	38,0
	Ortaokul mezunu	45	11,0

	Lise mezunu	95	23,3
	Üniversite mezunu	86	21,1
	Lisansüstü mezunu	8	1,9
Meslek / Çalışma Durumu	Emekli	143	35,0
	Ev hanımı	99	24,3
	Serbest meslek	59	14,5
	İşçi	46	11,3
	Memur	44	10,8
	İşsiz	11	2,7
	Cevap vermeyen	6	1,4
Gelir Seviyesi	1000 TL ve altı	21	5,1
	1001-2000 TL	152	37,3
	2001-3000 TL	80	19,6
	3001-4000 TL	65	15,9
	4001-5000 TL	38	9,3
	5001 TL ve üzeri	52	12,8
Yararlandığı Sosyal Güvenlik Kurumu	SSK (4A)	214	52,5
	Bağ-Kur (4B)	44	10,8
	Emekli sandığı (4C)	130	31,9
	Özel sigorta/sandık	8	1,9
	Hiçbiri	12	2,9
Genel Sağlık Durumu	Çok kötü	11	2,7
	Kötü	29	7,1
	Orta derecede	136	33,4
	İyi	187	45,8
	Çok iyi	45	11,0
Kronik Hastalığa Sahip Olma Durumu	Evet	191	46,8
	Hayır	217	53,2
Genel Olarak Yaşam Memnuniyeti	Çok mutluyum	74	18,1
	Mutluyum	220	53,9
	Ne mutluyum ne de mutsuzum	77	18,9
	Mutsuzum	23	5,7
	Çok mutsuzum	14	3,4
Geleceğe/Yaşlılığa Yönelik Yatırım Planı Olma Durumu	Evet	84	20,6
	Hayır	324	79,4
<i>Toplam</i>		<i>408</i>	<i>100,0</i>

Araştırmanın hipotez testlerinde değerlendirilen “yaşam evresi” değişkeni, çalışmanın kavramsal çerçevesindeki açıklamalardan hareketle bireyin bulunduğu yaş grubu temelinde oluşturulmuştur. Buna göre yaş grubu 45-64 arasında olanlar “orta yaş”, 65 ve üzerinde olanlar ise “yaşlı” grubunda ele alınmıştır.

4. Bulgular

Araştırmanın hipotezlerinin testi öncesinde araştırma değişkenlerinden yaşlılık tutumu ve yaşam kalitesi değişkenlerinin ölçümünde kullanılan ölçeklerin güvenilirlikleri ve geçerlikleri değerlendirilmiştir. Araştırma ölçeklerinin güvenilirlikleri içsel tutarlılık yöntemlerinden Cronbach Alpha ile değerlendirilmiştir.

Güvenirlilik analizinde, "Alpha" katsayısı (0,70 ve üzeri) düzeyde kabul edilebilir olmaktadır (Kurtuluş, 2010). Araştırmada ilk olarak yaşlılık tutumu ölçeğinin güvenirliliğini açıklamak üzere iç tutarlılık analizine tabi tutulmuştur. Ölçek içerisinde olumlu ve olumsuz ifadeler bir arada yer alması nedeniyle; A3, A6, A9, A12, A15, A17, A20 ve A22 kodlu olumsuz tutum belirten ifadeler olumlu hale çevrilerek güvenirlilik analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Cronbach Alfa değeri $\alpha=0,723$ olarak hesaplanmıştır. Ancak yapılan değerlendirmede, A6 kodlu ifade silindiğinde ölçek güvenirlilik değerinde anlamlı artış olacağı değerlendirilmiş ve bu ifade silinerek güvenirlilik analizi yeniden gerçekleştirilmiştir. 23 ifadeli yeni durumda Cronbach Alfa değeri $\alpha=0,767$ olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak sonraki analizlerde ölçeğin 23 ifadeli hali kullanılmıştır. Araştırmada ikinci olarak yaşam kalitesi ölçeği güvenirlilik analizine tabi tutulmuştur. Ölçek içerisinde olumlu ve olumsuz ifadeler bir arada yer alması nedeniyle; B1, B2, B6, B7, B8, B9 ve B10 kodlu olumsuz durum belirten ifadeler olumlu hale çevrilerek güvenirlilik analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Cronbach's Alfa değeri $\alpha=0,844$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer ölçeğin çok iyi düzeyde güvenilir olduğuna gösterge sunmaktadır.

Araştırmada "yaşlılık tutumu" değişkenini ölçmek amacıyla kullanılan ölçeğin geçerliğini değerlendirmek için uygulanan keşfedici faktör analizi gerçekleştirilirken güvenirlilik analizi sonucunda elde edilen 23 ifadeli yapı dikkate alınmıştır. Yaşlılık tutumu ölçeği için Barlett testi $p=0,000<0,05$, KMO=0,769 olarak bulunmuştur. Yapılan ilk keşfedici faktör analizi sonucunda altı faktör elde edilmiş ve bu faktörlerin toplam varyansın %52,097'sini açıkladığı görülmüştür. Ancak elde edilen faktörler ve faktörler altındaki ifadeler değerlendirildiğinde, orijinal ölçek yapısındaki durumları bozan dağılımlar olduğu, bazı ifadelerin birden fazla faktörle yüksek seviyede ilişki gösterdiği, bazı ifadelerin ise düşük faktör yüküne sahip olduğu gözlenmiştir. Buna istinaden ölçek içerisinde yer alan A4, A8, A9, A10, A12, A15, A16 ve A19 kodlu ifadeler sırasıyla analiz dışı bırakılmış ve her seferinde keşfedici faktör analizi yinelenmiştir. Sonuç olarak 15 ifadeden oluşan yaşlılık tutumu ölçeği için dört alt faktörden oluşan bir yapının geçerli olduğu değerlendirilmiştir. Bu yapının toplam varyans açıklama oranının %52,512 olduğu hesaplanmıştır. Elde edilen alt boyutların orijinal ölçek yapısı ve ifadelerin bir aradaki durumları dikkate alınarak "bedensel değişim", "psikososyal kayıp", "örnek olma" ve "kişisel memnuniyet" şeklinde isimlendirilmesine karar verilmiştir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2: Yaşlılık Tutumu Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Kod	Soru/İfade	Faktör Yüğü
Bedensel değişim	A14	Yaşımdan beklediğimden daha fazla enerjim var.	0,751
	A24	Egzersiz yaparak kendimi mümkün olduğu kadar dinç ve canlı tutuyorum.	0,663
	A13	Kimliğimi sahip olduğum yaş belirlemez.	0,615
	A11	Kendimi yaşlı hissetmiyorum.	0,605
	A23	Sağlığım bu yaşımda beklediğimden daha iyi.	0,591
	A7	Her yaşta egzersiz yapmak (hareket etmek, spor yapmak) önemlidir.	0,520
Psikososyal kayıp	A22	Yaşım nedeniyle kendimi bazı şeylerden dışlanmış hissediyorum.	0,741
	A20	Yaşlı olduğum için şimdi kendimi toplumun içinde hissetmiyorum.	0,712
	A17	Yaşlanınca yeni arkadaşlar bulmak daha zor oldu.	0,597
	A3	Yaşlılık yalnızlık zamanıdır.	0,518

Örnek olma	A18	Tecrübelerimle kazandıklarımı gençlere aktarmak çok önemlidir.	0,860
	A21	Gençlere iyi örnek olmak istiyorum.	0,837
Kişisel memnuniyet	A2	Yaşlanmak bir ayrıcalıktır.	0,740
	A1	İnsanlar yaşlandıkça yaşamla daha iyi başa çıkabilir.	0,642
	A5	Yaşlanıyor olmakla ilgili pek çok hoş giden (güzel) şey vardır.	0,630
<i>Toplam Açıklanan Varyans: %52,512; KMO: 0,723; Barlett testi p=0,000<0,05</i>			

Araştırmada "yaşam kalitesi" değişkenini ölçmek amacıyla kullanılan ölçek için uygulanan ilk keşfedici faktör analizinde Barlett testi $p=0,000<0,05$, $KMO=0,829$ olarak bulunmuştur. Yapılan ilk keşfedici faktör analizi sonucunda beş faktör elde edilmiş ve bu faktörlerin toplam varyansın %58,351'ini açıkladığı görülmüştür. Ancak elde edilen faktörler ve faktörler altındaki ifadeler değerlendirildiğinde, orijinal ölçek yapısındaki durumları bozan dağılımlar olduğu, bazı ifadelerin birden fazla faktörle yüksek seviyede ilişki gösterdiği, bazı ifadelerin ise düşük faktör yüküne sahip olduğu gözlenmiştir. Buna istinaden ölçek içerisinde yer alan B10, B12, B13, B15 ve B19 kodlu ifadeler sırasıyla analiz dışı bırakılmış ve her seferinde keşfedici faktör analizi yinelenmiştir. Sonuç olarak 19 ifadeden oluşan yaşam kalitesi ölçeği için beş alt faktörden oluşan bir yapının geçerli olduğu değerlendirilmiştir. Bu yapının toplam varyans açıklama oranının %62,518 olduğu hesaplanmıştır. Elde edilen alt boyutların orijinal ölçek yapısı ve ifadelerin bir aradaki durumları dikkate alınarak "duyusal işlevler", "özerklik", "sosyal katılım", "ölüm ve ölmek" ve "yakınlık" şeklinde isimlendirilmesine karar verilmiştir (bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Yaşam Kalitesi Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Kod	Soru/İfade	Faktör Yüğü
Ölüm ve ölmek	B7	Ölümünüzü kontrol etme şansınızın bulunmaması sizi ne kadar korkutuyor?	0,897
	B8	Ölmekten ne kadar korkuyorsunuz?	0,873
	B6	Nasıl öleceğiniz konusunda ne kadar kaygılısınız?	0,824
	B9	Ölmeden önce acı çekmekten ne kadar korkarsınız?	0,746
Yakınlık	B24	İnsanlar tarafından sevilme imkanınız ne kadar oluyor?	0,806
	B22	Hayatınızda sevgiyi ne derece yaşıyor ve hissedebiliyorsunuz?	0,800
	B23	İnsanları sevebilme imkanınız ne kadar oluyor?	0,800
	B21	Yaşamınızdaki dostluk ve arkadaşlık duygusunu ne kadar yaşıyorsunuz?	0,715
Duyusal işlevler	B1	Duyularınızdaki (işitme, görme, tat alma, koklama, dokunma) bozulma günlük yaşamınızı ne ölçüde etkilemektedir?	0,890
	B2	İşitme, görme, tat alma, koklama ve dokunma duyularınızdaki kayıplar sizin günlük faaliyetlere katılabilmenizi ne ölçüde etkilemektedir?	0,887
	B20*	Duyularınızla ilgili işlevleriniz (işitme, görme, tat alma, koklama, dokunma gibi) sizce nasıldır?	0,735
Sosyal katılım	B17	Yaptığınız faaliyetlerin miktarından ne kadar hoşnutsunuz?	0,780
	B16	Zamanınızı kullanma biçiminizden ne kadar hoşnutsunuz?	0,686
	B18	Toplumsal faaliyetlere katılma imkanlarınızdan ne kadar hoşnutsunuz?	0,626

	B14	Ne ölçüde, her gün yeterince yapacak işinizin olduğunu düşünüyorsunuz?	0,592
Özerklik	B11	Yapmak istediklerinizi ne ölçüde yapabildiğiniz inancındasınız?	0,678
	B4	Geleceğinizi ne ölçüde kontrol ettiğiniz inancındasınız?	0,656
	B3	Kendi kararlarınızı kendinizin vermesi konusunda ne kadar özgürsünüz?	0,648
	B5	Çevrenizdeki kişilerin sizin özgürlüğünüze saygı gösterdiği kanısında mısınız?	0,590
Toplam Açıklanan Varyans: %62,518; KMO: 0,773; Barlett testi $p=0,000<0,05$			

* işaretli ifade ters kodlanmıştır.

Keşfedici faktör analizleri sonucunda elde edilen faktörleri oluşturan ifadelerin ortalaması alınarak, bu faktörleri temsil eden değişkenler elde edilmiştir. Araştırmanın hipotezlerini test etmek için uygulanan analizlerde yaşlılık tutumu ve yaşam kalitesi ana değişkenleri yerine, keşfedici faktör analizleri sonucunda elde edilen alt değişkenler kullanılmıştır. Söz konusu değişkenler açısından ise araştırmanın hipotezlerinin her biri için ayrı ayrı alt hipotezler oluşturulmuş ve analizlerde bu alt hipotezler sınanmıştır.

Araştırma hipotezleri sınanmadan önce keşfedici faktör analizleri sonucunda elde edilen değişkenlerin dağılımının normal dağılıma uyup uymadığı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri kullanılmıştır (bkz. Tablo 4). Her iki test sonucunda da araştırma değişkenlerinin tümünün normal dağılıma uymadığına kanaat getirilmiştir ($p<0,05$). Buna istinaden araştırma hipotezlerinin testi için parametrik olmayan analizlerden yararlanılmıştır.

Tablo 4: Normallik Testi Sonuçları

Değişkenler	Ort.	S.S.	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
			<i>KS</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>	<i>S-W</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
<i>Bedensel değişim</i>	3,504	0,752	0,072	408	0,000	0,987	408	0,001
<i>Psikososyal kayıp</i>	2,540	0,798	0,088	408	0,000	0,979	408	0,000
<i>Örnek olma</i>	4,526	0,767	0,325	408	0,000	0,666	408	0,000
<i>Kişisel memnuniyet</i>	3,020	0,803	0,109	408	0,000	0,977	408	0,000
<i>Duyusal işlevler</i>	2,114	0,988	0,158	408	0,000	0,905	408	0,000
<i>Özerklik</i>	3,593	0,706	0,115	408	0,000	0,958	408	0,000
<i>Sosyal katılım</i>	3,176	0,795	0,109	408	0,000	0,976	408	0,000
<i>Ölüm ve ölmek</i>	2,123	1,070	0,161	408	0,000	0,882	408	0,000
<i>Yakınlık</i>	3,853	0,769	0,148	408	0,000	0,936	408	0,000

* Ort: Aritmetik ortalama; S.S: Standart sapma

Araştırma hipotezlerinin testi amacıyla Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Grup sayısı iki olan cinsiyet, yaşam evresi, çocuk sahibi olma, kronik hastalığa sahip olma durumu ve geleceğe/yaşlılığa yönelik yatırım planı olma durumu değişkenleri için Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Grup sayısı ikiden fazla olan yaş grubu, eğitim düzeyi, medeni durum, gelir durumu, meslek, genel sağlık durumu ve yaşam memnuniyeti değişkenleri için ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Bu test sonucunda anlamlı farklılık ($p<0,05$) bulunması durumunda ise her bir grup için ikili karşılaştırmalar yapılmış ve bunun için Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Söz konusu analiz sonuçlarında elde edilen bulgular özet halde Tablo 5 ve Tablo 6'da raporlanmıştır.

Tablo 5: Yaşlılık Tutumu Puanlarına İlişkin Farklılık Testi Sonuçları (p değerleri)

<i>Sosyodemografik Değişkenler</i>	<i>Yaşlılık Tutumu</i>			
	<i>Bedensel değişim</i>	<i>Psikososyal kayıp</i>	<i>Örnek olma</i>	<i>Kişisel memnuniyet</i>
<i>Cinsiyet</i>	0,527	0,278	0,054	0,696
<i>Yaşam Evresi</i>	0,018*	0,024*	0,251	0,629
<i>Yaş Grubu</i>	0,187	0,117	0,030*	0,037*
<i>Eğitim Düzeyi</i>	0,000*	0,006*	0,868	0,293
<i>Medeni Durum</i>	0,021*	0,057	0,199	0,817
<i>Çocuk Sahibi Olma</i>	0,587	0,528	0,710	0,356
<i>Gelir Durumu</i>	0,000*	0,001*	0,227	0,051
<i>Meslek</i>	0,003*	0,012*	0,002*	0,319
<i>Genel Sağlık Durumu</i>	0,000*	0,000*	0,010*	0,000*
<i>Kronik Hastalığa Sahip Olma Durumu</i>	0,000*	0,017*	0,690	0,040*
<i>Yaşam Memnuniyeti</i>	0,002*	0,000*	0,003*	0,000*
<i>Geleceğe/Yaşlılığa Yönelik Yatırım Planı Olma Durumu</i>	0,000*	0,009*	0,174	0,039*

* $p < 0,05$

Tablo 5 incelendiğinde analiz sonuçları; yaşlılık tutumu alt boyutlarında cinsiyet ve çocuk sahibi olma değişkenleri hariç diğer sosyodemografik değişkenlere göre anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Söz konusu farklılıkların değerlendirilmesi çalışmanın sonuç kısmında yapılmıştır.

Tablo 6: Yaşam Kalitesi Puanlarına İlişkin Farklılık Testi Sonuçları (p değerleri)

<i>Sosyodemografik Değişkenler</i>	<i>Yaşam Kalitesi</i>				
	<i>Duyusal işlevler</i>	<i>Özerklik</i>	<i>Sosyal katılım</i>	<i>Ölüm ve ölmek</i>	<i>Yakınlık</i>
<i>Cinsiyet</i>	0,208	0,018*	0,417	0,000*	0,037*
<i>Yaşam Evresi</i>	0,023*	0,004*	0,199	0,852	0,035*
<i>Yaş Grubu</i>	0,013*	0,013*	0,719	0,194	0,246
<i>Eğitim Düzeyi</i>	0,420	0,193	0,000*	0,747	0,498
<i>Medeni Durum</i>	0,047*	0,797	0,093	0,267	0,001*
<i>Çocuk Sahibi Olma</i>	0,198	0,921	0,727	0,664	0,631
<i>Gelir Durumu</i>	0,442	0,004*	0,000*	0,277	0,019*
<i>Meslek</i>	0,640	0,000*	0,000*	0,017*	0,237
<i>Genel Sağlık Durumu</i>	0,000*	0,000*	0,000*	0,207	0,000*
<i>Kronik Hastalığa Sahip Olma Durumu</i>	0,048*	0,392	0,121	0,481	0,548
<i>Yaşam Memnuniyeti</i>	0,011*	0,000*	0,000*	0,554	0,000*
<i>Geleceğe/Yaşlılığa Yönelik Yatırım Planı Olma Durumu</i>	0,600	0,001*	0,000*	0,192	0,102

* $p < 0,05$

Tablo 6 incelendiğinde analiz sonuçları; yaşam kalitesi alt boyutlarında çocuk sahibi olma değişkeni hariç diğer sosyodemografik değişkenlere göre anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Söz konusu farklılıkların değerlendirilmesi çalışmanın sonuç kısmında yapılmıştır.

5. Sonuç

Araştırmanın hipotez testi sonuçları incelendiğinde yaşlılık tutumunun cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür. Yaşam kalitesi algılamaları açısından ise duyuşal işlevler ve sosyal katılım alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı farklılaşma gözlenmezken; özerklik alt boyutunda kadınların sıra ortalamalarının erkeklere kıyasla daha düşük olduğu, ölüm ve ölmek ile yakınlık alt boyutlarında ise daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgular Top vd. (2012) ile Sözen vd. (2020) çalışmasındaki bulgularla çoğunlukla benzerlik göstermektedir. Top vd. (2012) yaşlılık tutumunun cinsiyete göre farklılaşmadığını bulmuştur. Sözen vd. (2020) ise yaşlılık tutumunun bedensel değişim boyutunda farklılık olduğunu ve diğer boyutlarda farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra Sözen vd. (2020) cinsiyete göre yaşam kalitesinin özerklik, sosyal katılım ve ölüm-ölmek boyutlarının farklılaştığını, yaşam kalitesinin diğer boyutlarında ise farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Ortak bulgular göz önünde bulundurularak, cinsiyetin yaşlıların özerklik ve ölüm-ölmek ile ilgili algılamalarını etkileyen bir etmen olduğu, yaşlılığa ilişkin tutumları ise farklılaştırmadığı değerlendirilmiştir.

İçinde bulunulan yaşam evresine göre yaşlıların yaşlılık tutumlarında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığına bakıldığında örnek olma ve kişisel memnuniyet açısından istatistiki bir farklılaşma gözlenmezken; bedensel değişimin orta yaş grubunda daha yüksek olması psikososyal kaybın ise yaşlı grupta daha yüksek olması dikkat çekmektedir. Yaşam kalitesi açısından değerlendirildiğinde ise orta yaş grubu ile yaşlı bireyler arasında duyuşal işlevler, özerklik ve yakınlık alt boyutlarında anlamlı farklılaşmalar olduğu görülmüştür. Duyusal işlevlerin, özerkliğin ve yakın ilişkilerin yaşlılarda orta yaşlı bireylere kıyasla daha düşük skorlarla değerlendirildiği görülmektedir. Eğitim düzeyine göre bakıldığında yaşlılık tutumunun ve yaşam kalitesine ilişkin değerlendirmelerin mezun olmayanlarla, üniversite ve üzeri eğitim kurumlarından mezun olanlar arasında önemli farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Ölçeklerin bedensel değişim, psikososyal kayıp ve sosyal katılım boyutlarında eğitim düzeyinin yükselmesi ile daha olumlu değerlendirmeler yapılmıştır. Medeni duruma göre yaşlılık tutumunun bedensel değişim boyutunda evli olanların dul olanlara kıyasla daha yüksek puana sahip olduğu, yaşam kalitesi açısından ise duyuşal işlevler ve yakınlık boyutunda farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Çocuk sahibi olmanın ise bireylerin yaşlılık tutumu ve yaşam kalitesi ile ilgili değerlendirmelerinde farklılaşma oluşturmadığı saptanmıştır. Katılımcıların gelir durumu ile ilgili değerlendirmelerinin yaşlılık tutumu ile ilgili olarak bedensel değişim ve psikososyal kayıp boyutlarında farklılaşma oluşturduğu görülmüştür. Yaşam kalitesi açısından ise otonomi, sosyal katılım ve yakınlık boyutlarında farklılaşma yarattığı gözlemlenmiştir. Kişilerin mesleklerine göre yaşlılık tutumunun bedensel değişim, psikososyal kayıp ve örnek olma boyutlarında farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Yaşam kalitesi ile ilgili değerlendirmelerin özerklik, sosyal katılım ve ölüm-ölmek alt boyutlarında mesleğe bağlı olarak farklılaşma gösterdiği görülmüştür. Daha önce yapılan çalışmalardan Top vd. (2012), yaşlılık tutumunun okur-yazarlık durumuna ve yaşa göre farklılaştığını, medeni duruma göre farklılık göstermediğini bulmuştur. Sözen vd. (2020) ise yaşlılık tutumunun yaş, medeni durum, eğitim ve çalışma durumuna göre farklılık gösterdiğini; yaşam kalitesinin ise medeni durum, eğitim ve çalışma durumuna göre farklılık gösterdiğini, yaşa göre ise farklılık göstermediğini belirlemiştir. Sonuç olarak bu çalışmada yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, gelir durumu ve meslek özelliklerinin yaşlıların yaşam kalitesini ve yaşlılık tutumlarını farklılaştırıcı etmenler olduğu ve elde edilen bulguların yaş ve medeni durum açısından bazı farklılıklar olmakla birlikte Top vd. (2012) ve Sözen vd. (2020)'nin bulgularıyla çoğunlukla uyumlu olduğu değerlendirilmiştir.

Genel sağlık durumu ile ilgili değerlendirmelerin yaşlılık tutumunda önemli ölçüde belirleyici olduğu belirlenmiştir. Yaşlılık tutumunun tüm boyutlarında bir farklılaşma tespit edilmiştir. Farklılaşmaların sağlığını "çok iyi" olarak değerlendirenlerle diğer gruplar arasında olması dikkat çekmektedir. Yaşam kalitesi açısından da genel sağlık durumunun önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Duyusal işlevler, özerklik, sosyal katılım ve yakınlık alt boyutlarında tespit edilen farklılaşmaların sağlığını

"çok iyi" ve "iyi" olarak değerlendirenlerle diğer gruplar arasında olduğu görülmüştür. Genel sağlık durumu kadar kronik rahatsızlığa sahip olmanın da yaşlılık tutumunda farklılaşmaya sebep olduğu görülmüştür. Özellikle bedensel değişim, psikososyal kayıp ve kişisel memnuniyet boyutlarındaki farklılaşmalar dikkat çekmektedir. Yaşam kalitesi açısından ise duyuşal işlevlerde meydana gelen değişimler kronik rahatsızlığı olanların daha olumsuz değerlendirmelerde bulunmalarına yol açmıştır. Bu bulgularla uyumlu olarak Sözen vd. (2020) de yaşlılarda ilaç kullanım durumunun ve eşlik eden hastalık olması durumunun yaşlılık tutumlarını ve yaşam kalitesi algılamalarını farklılaştırdığını ortaya koymuştur. Yaşamdan mutlu olmanın da yaşlılık tutumunu belirleyen bir faktör olduğu araştırma sonuçlarında gözlemlenmiştir. Yaşlılık tutumunun tüm boyutlarında "çok mutlu" olduğunu belirten bireylerin diğer gruplardan ayrıştığı gözlemlenmiştir. Yaşam kalitesi açısından da yaşamdan mutlu olmanın sonuçları duyuşal işlevler, özerklik, sosyal katılım ve yakınlık alt boyutlarında anlamlı farklılaşmalar gösterdiği tespit edilmiştir. Geleceğe/yaşlılığa ait yatırım planı olmasının yaşlılık tutumunda farklılaşmaya sebep olduğu görülmüştür. Araştırmada bedensel değişim, psikososyal kayıp ve kişisel memnuniyet alt boyutlarında yatırım planına sahip olanların daha yüksek puanlara sahip olduğu söylenebilir. Bireylerin geleceğe yönelik yatırım planlarının olması, yaşam kalitesi açısından özerkliği ve sosyal katılımı etkileyen bir faktör olduğu görülmüştür. Top vd. (2012) gerçekleştirdiği çalışmada, hayattan duyulan memnuniyetin ve sosyal güvenliğe sahip olunması durumunun yaşlılık tutumunu farklılaştırdığını tespit etmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada genel sağlık durumu, kronik rahatsızlığa sahip olması durumu, yaşamdan duyulan memnuniyet ve gelecek planları olması durumunun yaşlılık tutumunu ve yaşam kalitesi algılamalarını farklılaştıran etmenler olduğu belirlenmiş ve elde edilen bu bulguların daha önceki çalışmaların bulgularıyla uyumlu olduğu değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde; yaşlılık tutumunda ve yaşam kalitesi algısının şekillenmesinde en etkili faktörler sağlık, yaşam memnuniyeti, kronik rahatsızlıklar, eğitim ve gelir olarak sıralanabilir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin çok yakın zamanda "yaşlı bir toplum" olacağı göz önünde bulundurulduğunda, nüfus yapısına uygun uygulamaların kısa bir zaman içerisinde hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda araştırma sonuçlarına ve bu çalışma içerisinde verilen teorik bilgilere dayanarak uygulamalara temel teşkil edecek birtakım öneriler geliştirilebilir. Bu önerilerde ilk sırayı sağlık alanında hayata geçirilecek uygulamalar alacaktır. Zira sağlığa yönelik yatırımlar (özellikle de koruyucu sağlık hizmetleri) ve insanların sağlık açısından bilinçlendirilmesi yaşlılık döneminde karşılaşılabilecek problemleri en aza indirgeyeceği gibi yaşlılık dönemine ilişkin algının da daha olumlu olmasını sağlayacaktır. Ülkemizi sağlık açısından gelişmiş ülkelerle karşılaştıran çalışmalarda Türk toplumunun genel sağlık durumlarının, gelişmiş ülkelerin çok altında olduğu görülmektedir (Eser vd., 2010). Toplum sağlığına ilişkin değerlendirmelerin daha olumlu olması, kronik hastalıklara yakalanma oranının, sürekli ilaç kullanım oranının ve bağımlılık oranının da azalması ile sonuçlanacak dolayısıyla "düşkünlük olarak değerlendirilen" yaşlılık dönemine bakış açısını da daha olumlu değerlendirmelere dönüştürecek etkiye sahiptir.

Yaşlılık döneminin sağlıklı geçirilebilmesine ilişkin eğitimsel faaliyetlerin de önemi azımsanamayacak kadar çoktur. Zira bu çalışmada da düşük eğitim düzeyindeki bireylerin yaşlılık tutumu ve yaşam kalitesine ilişkin değerlendirmelerde olumsuz kanaatlerde bulunduğunu göstermiştir. Gerek geriatristi gerekse halk sağlığı alanlarında erken yaşlarda doğru beslenme, fiziksel aktivitelerin artırılması gibi bilinçlendirme çalışmalarının yapılması gelecek nesilleri yaşlılık dönemine hazırlarken hem sağlıklı hem de yaşam memnuniyeti yüksek bir toplum için önem arz etmektedir.

Bireylerin yaşlılık dönemini kendi hanelerinde geçirmek istedikleri bu çalışmada da bir kez daha ortaya konmuştur. Yaşlılık döneminde çocuklarının evlerinde kalmanın pek tercih edilmediği, yaşlı bakım evlerinin ise en son seçenek olarak değerlendirildiği toplumsal yapı çerçevesinde yaşlıların kendi evlerinde

yaşlanmasına olanak sağlayacak hizmetlerin arttırılması sosyal politikalar açısından daha fazla çalışma gerektiren hususlardan olmuştur.

Yaşlılık dönemine ilişkin belirleyici unsurlardan biri de iktisadi durumdur. Bireyin, ekonomik durumunu, halihazırda yetersiz görmesi onun geleceğe yönelik endişelerinin artmasına neden olacaktır. Emeklilik süreci ile gelirin azalması, bireysel gelir kaynağının olmaması, sağlık harcamalarının bütçe için önemli bir gider haline gelmesi gibi hususlar yaşlılık tutumunda ve yaşam kalitesinde olumsuz değerlendirmelere sebebiyet vermektedir. Bu nedenle gerek ekonomik gerekse sosyal düzenlemeler çerçevesinde yaşlılığın iktisadi güvence altına alınması gerekmektedir.

Üzerinde çokça durulan "yaşlılık" için geliştirilecek politikaların uygulanabilirliğinin, sosyokültürel değerlere intibak etmesi ile mümkün olduğu söylenebilir. Yaşlılık döneminin getirileri ile daha evvel tanışan ülkelerin çözüm stratejileri incelenerek ve ülkemizde bu alanda yapılan çalışmalarda ortaya koyulan problemler ve öneriler dikkate alınarak yaşlılığa dair toplumsal ve bireysel olumsuz algıların dönüşümü sağlanabilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki araştırmanın konusunun tüm toplumu değil 45 yaş üstü bireyleri kapsamaktadır. Ayrıca araştırma Ankara'da yaşayan bireyleri kapsamı bakımından sınırlıdır. Yaşlılık tutumu ve yaşam kalitesi değişkenleri için belirlenen ölçme yaklaşımları ile sosyodemografik özellikleri temsilen belirlenen değişkenler açısından da araştırmanın sınırlılıkları bulunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Akçay C. (2013). *Yaşlılık: Kavramlar, kuramlar ve yaşlılığa hazırlık* (2. Baskı). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Akın G., Gültekin T. ve Koca B. (2002). Yaşlı yaşlanmasının evrimsel yönü. *Yaşlı Sorunlarını Araştırma Dergisi*, 2(1), 57-66.
- Altıparmak S. ve Eser E. (2007). 15-49 yaşlı grubu evli kadınlarda yaşam kalitesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 3(11), 29-33.
- Arslan N. (2015). *Derin yaşamak* (4. Baskı). İstanbul: Sokak Kitapları Yayıncılık.
- Bingefors K. ve Isacson D. (2004). Epidemiology, co-morbidity, and impact on health-related quality of life of self-reported headache and musculoskeletal pain - a gender perspective. *European Journal of Pain*, 8(5), 435-450.
- Boylu A. A. ve Paçacıoğlu B. (2016). Yaşam kalitesi ve göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 8(15), 137-150.
- Canatan A. (2008). *Sosyal yönleriyle yaşlılık*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Cummins R. A. (2005). Moving from the quality of life concept to a theory. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(10), 699-706.

- Çağlar T. (2015). Refah devleti bağlamında almanya'da yaşlılara ilişkin temel haklar. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(2), 225-243.
- Çolak M. ve Özer Y. E. (2015). Sosyal politika anlamında aktif yaşlanma politikalarının ulusal ve yerel düzeydeki analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 115-124.
- Danış M. Z. (2004). *Yaşlıların evde bakım gereksinimleri ve evde bakıma ilişkin düşünceleri*. Ankara: Güç-Vak Yayınları.
- Dumuid D., Olds T., Lewis L. K., Martin-Fernández J. A., Katzmarzyk P. T., Barreira T., ... ve Kuriyan R. (2017). Health-related quality of life and lifestyle behavior clusters in school-aged children from 12 countries. *The Journal of Pediatrics*, 183, 178-183.
- Eser E., Fidaner H., Fidaner C., Eser S. Y., Elbi H., ve Göker E. (1999). WHOQOL-100 ve WHOQOL-BREF'in psikometrik özellikleri. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, 7(2), 23-40.
- Eser E., Saatli Gerçeklioğlu G., Eser S. Fidaner C., Baysan P., Pala T. ve DüNDAR P. (2011), Dünya Sağlık Örgütü – 'Avrupa yaşlanma tutumu anketi (AAQ)' Türkçe sürümünün (AYTA-TR) psikometrik özellikleri. *Turkish Journal of Geriatrics*, 14(2), 101-110.
- Eser S., Saatli G., Eser E., Baydur H. ve Fidaner C. (2010). Yaşlılar için Dünya Sağlık Örgütü yaşam kalitesi modülü WHOQOL-OLD: Türkiye alan çalışması Türkçe sürüm geçerlilik ve güvenilirlik sonuçları. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(1), 37-48.
- Gill T. M. ve Feinstein A. R. (1994). A critical appraisal of the quality of quality-of-life measurements. *JAMA*, 272(8), 619-626.
- Gursoy-Cuhadar, S. (2020). Yaşlanan nüfusa çözüm önerisi olarak aktif yaşlanma yaklaşımı: eleştiriler ve olası endeks için Türkiye önerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 79, 361-397.
- Gündoğan N. (2001). İşgücünün yaşlanması ve işgücü piyasalarına etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(04), 95-108.
- Hablemitoğlu Ş. ve Özmete E.(2010). *Yaşlı refahı: yaşlılar için sosyal hizmet*. Ankara: Kilit Yayınları.
- İçli, G. (2016). Sosyal statü ve rol bağlamında yaşlılık. İçinde: *Yaşlılık Sosyolojisi*, Ceylan H. (ed) ss:41-55. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- İlhan T. (2013). Orta yetişkinlik döneminde psikososyal ve bilişsel gelişim. *Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi* (2. Baskı), İçinde: Bacanlı H. ve Işık Ş. (ed) ss:239-273. İstanbul: Açılım Kitap.
- Karadamar M., Yiğit R. ve Sungur M. A. (2014). Ergenlerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının değerlendirilmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 131-139.
- Karataş S. (1990). Yaşlılıkta yaşam doyumu ve etkileyen etmenler. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 8(1-2-3), 105-114.
- Kılıç M. (2013). *Gerçek Yaşam Tadında: Gelişim Dönemleri 3 - Yetişkinlik ve Yaşlılık*. Ankara: Pegem Akademi.
- Koç M. (2002). Gelişim psikolojisi açısından yaşlılık döneminde ruhsal gelişim. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 287-304.
- Kurtuluş K. (2010). *Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Levy, B., Ashman, O. ve Dror, I. (2000). To be or not to be: The effects of aging stereotypes on the will to live. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 40(3), 409-420.

- Levy, B. R., Hausdorff, J. M., Hencke, R. ve Wei, J. Y. (2000). Reducing cardiovascular stress with positive self-stereotypes of aging. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 55(4), 205-213.
- Levy, B. R., Slade, M. D., Kunkel, S. R. ve Kasl, S. V. (2002). Longevity increased by positive self-perceptions of aging. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(2), 261-270.
- Miller A. and Dishon S. (2006). Health-related quality of life in multiple sclerosis: The impact of disability, gender and employment status. *Quality of Life Research*, 15(2), 259-271.
- OECD (2016). *OECD Economic Surveys: Turkey 2016*. (Çevrimiçi). <https://www.oecd.org/eco/surveys/turkey-2016-OECD-economic-survey-overview.pdf>, 13.03.2019.
- OECD (2017). *OECD better life index: Life satisfaction*. (Çevrimiçi). <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>, 12.03.2019.
- Onur B. (1986). *Gelişim psikolojisi: Yetişkinlik, yaşlılık, ölüm*. Ankara: V Yayınları.
- Santrock J. W. (2017). *Yaşam Boyu Gelişim Psikolojisi* (13. baskıdan çeviri), Yüksel G. (Çev.Ed). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Saha, S., Basu, S. ve Pandit, D. (2020). Identifying Factors Influencing Perceived Quality of Life (QoL) of Indian Elderly: Case Study of Kolkata, India. *Social Indicators Research*, 1-41.
- Sözen, F., Ersoy, K. ve Çolak, M. Y. (2020). Yaşlılarda yaşam kalitesi ve yaşlılık algısı: Başkent Üniversitesi örneği. *The Journal of Turkish Family Physician*, 11(4), 191-199.
- Şahin, D. S., Özer, Ö. ve Yanardağ M. Z. (2019). Perceived social support, quality of life and satisfaction with life in elderly people. *Educational Gerontology*, 45(1), 69-77.
- Şentürk Ü. (2018). *Yaşlılık sosyolojisi: Yaşlılığın toplumsal yörüngeleri*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Top, M., Eriş, H. ve Kabalcıoğlu, F. (2012). Quality of Life (QOL) and Attitudes Toward Aging in Older Adults in Şanlıurfa, Turkey. *Research on Aging*, 35(5), 533-562.
- Tufan İ. (2015). *Türkiye'de yaşlılığın yapısal değişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- TÜİK (2018). İstatistiklerle yaşlılar 2017. *TÜİK Haber Bülteni*, Sayı: 27595, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=27595, 15.03.2019.
- UN (2016). *Demographic yearbook – 2015*. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs.
- UN (2017). *World population prospects: The 2017 revision*. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs.
- Uysal V. (2006). *Türkiye'de dindarlık ve kadın*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Veenhoven R. (2013). The four qualities of life ordering concepts and measures of the good life. *The Exploration of Happiness: Happiness Studies Book Series*, In Delle Fave A. (ed) pp:195-226. New York: Springer.
- WHO (1997). *WHOQOL: Measuring Quality of Life*. Switzerland: World Health Organisation.
- WHO (2002). *Active Ageing: a Policy Framework*. Switzerland: World Health Organization.
- WHO (2015). *World Report on Ageing and Health 2015*. Switzerland: World Health Organization.

- Yıldız R., Ömeroğlu G. ve Terim N. (2017). Yaşlı penceresinden yaşlı ayrımcılığı: Bursa ve Yalova Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 313-329.
- Yoğurtçu, G. (2019). Yaşlılık Olgusu ve Yaşlılığın Medyada Temsili: Türkiye, Rusya ve Kırgızistan Gazeteleri Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (3) , 1049-1066.

Gizli Sınıf Analizi ile Türkiye’de Cinsiyet Eşitsizliğine bakış Açısının Değerlendirilmesi

Evaluation of Perspective on Gender Inequality in Turkey Using Latent Class Analysis

ENESCAN DEVECİ¹ , ÖZLEM YORULMAZ²

ÖZ

Toplumsal hayatta kadın ve erkeklerin eğitim, çalışma hayatı ve çeşitli sosyal alanlarda eşit olarak görülmemesi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin cinsiyetleri nedeniyle maruz kaldıkları eşit olmayan tutum ve davranışların şekillenmesinde gelenek ve görenekler önemli rol oynar. Kadın ve erkeklerin toplumsal yaşamın her alanında eşit söz sahibi olmaları bir gelişmişlik göstergesi olan İnsani Gelişmişlik İndeksi'nin de bileşenlerinden birini oluşturur. Birçok ülke çeşitli politikalarla toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklemektedir. Literatürde yer alan çeşitli çalışmalarda ekonomik büyüme ve cinsiyet eşitliğinin birbirini desteklediği görülmüştür. Cinsiyet eşitliği sadece toplumsal gelişim üzerinde etkili olmakla kalmayıp aynı zamanda kadınların yaşam kalitesi üzerinde de bir etkiye sahiptir. Bu çalışmada, bireylerin sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerinin, politik görüşlerinin, demokrasiye olan inançlarının ve dindarlık düzeylerinin cinsiyet eşitsizliği kavramına bakış açıları üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Dünya Değerler Anket verisinden hareketle Gizli Sınıf Analizi ile yapılan değerlendirmede toplumun cinsiyet eşitsizliği hakkındaki düşüncelerinin genel olarak iki farklı sınıfta incelenebileceğini sonucuna ulaşılmıştır. Bu sınıfların belirleyiciliği üzerinde etkili olan değişkenler eğitim düzeyi, cinsiyet, politik görüş ve demokrasiye olan inanç düzeyidir. Bununla birlikte yaşın, sosyal statünün ve dindarlık düzeyinin bu grupların belirlenmesinde önemli olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet Eşitsizliği, Gizli sınıf analizi, Toplumsal cinsiyet.

Jel Sınıflaması: C4, I31, J7.

ABSTRACT

It is a problem that women and men are not seen as equal in education, working life and various social areas in social life. Traditions and customs play an important role in shaping the unequal attitudes and behaviors that individuals are exposed to due to their gender. The fact that women and men have an equal right in all areas of social life is one of the components of the Human Development Index, which is an indicator of development. Many countries support gender equality through various policies. In various studies in the literature, it has been seen that economic growth and gender equality support each other. Gender equality not only has an impact on social development, but also has an impact on women's quality of life and even health. In this study, the effects of socio-economic and demographic factors, political views, religiosity and belief in democracy, which are known to be effective on individuals' perspectives on gender inequality, were examined. Based on the World Values Survey data, the evaluation made with the Latent Class Analysis showed that the opinions of the society about gender inequality can be examined in two different classes. The variables that affect the determination of these groups are the level of education, gender, political view and belief in democracy. However, it is seen that age, social status and level of religiosity are not important in determining these groups.

Keywords: Gender inequality, latent class analysis, social gender.

Jel Classification: C4, I31, J7.

DOI: [10.47934/tife.10.02.05](https://doi.org/10.47934/tife.10.02.05)

*Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstatistik Yüksek Lisans Programı'nda Enescan Develi tarafından kaleme alınan "Gizli Sınıf Analizi ile Türkiye’de Cinsiyet Eşitsizliğine Bakış Açısının Değerlendirilmesi" başlıklı tezden türetilmiştir.

1. Kıdemli Uzman, Ziraat Bankası.
ORCID: 0000-0002-2214-8597

2. Doç.Dr. İstanbul Üniversitesi.
ORCID: 0000-0003-1029-5749

SORUMLU YAZAR / CORRESPONDING AUTHOR

Enescan Deveci,
Kıdemli Uzman, Ziraat Bankası.
E-mail: enescan_deveci@hotmail.com

BAŞVURU / SUBMITTED: 08.10.2021
REVİZYON TALEBİ /
REVISION REQUESTED: 16.11.2021
SON REVİZYON /
LAST REVISION: 22.11.2021
KABUL / ACCEPTED: 22.11.2021

Atf / Citation: Deveci, E., Yorulmaz, Ö. (2021). Gizli Sınıf Analizi ile Türkiye’de Cinsiyet Eşitsizliğine bakış Açısının Değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, 10(2), 130-144, <https://doi.org/10.47934/tife.10.02.05>

1. Giriş

Bireyler çoğunlukla yaş, cinsiyet, sosyal statü, ekonomik durum ve ırk gibi değişkenler dikkate alınarak sınıflandırılır. Bu değişkenler içerisinde yer alan “cinsiyet” akla ilk olarak “kadın” ve “erkek” olma halini getiriyor olsa da aslında cinsiyet bu biyolojik anlamının ötesinde anlamlar içerir. Cinsiyet bireylerin toplumdaki davranış biçimlerini, rollerini hatta yaşam standartlarını belirler (Akkaş, 2019). Cinsiyet kavramı evrensel olup tıp, biyoloji, sosyoloji, psikoloji, din, felsefe vb. gibi bilim dallarının araştırma konusu olarak karşımıza çıkmıştır (Uzgan, 2018).

Bireylerin dünyaya gelme aşamasında biyolojik merkezli bir anlam taşıyan cinsiyet, zamanla toplum normlarına uyulmaya başlanması ile toplum merkezli anlam içermeye başlar. Aslında toplum, kadın ve erkeğin nasıl davranacağı konusundaki beklentilerin yapılandırıldığı alandır (Çiçekli, 2019). Toplumsal cinsiyet kavramı ise, gelenek, görenek ve adetler gibi toplumsal faktörlere göre şekillenir. Toplumsal cinsiyet, bireylerin toplum içerisindeki konumunu, kadın ve erkeğin iş bölümünü ve sosyo-ekonomik statüyü şekillendirmekte öne çıkar. Bu kavram bireylerin toplum içerisindeki rollerini atar ve günlük yaşamı düzenler. Toplumsal cinsiyet, biyolojik gen ve cinsiyet gibi somut kavramlara manevi anlamlar yükleyerek bu kavramları kültürel olarak tanımlar ve ayrıştırır. Toplumsal cinsiyette karşımıza çıkan en önemli sorun, kadın ve erkeklere sunulan eşit olmayan koşullar noktasında açığa çıkar.

Doğuşta eşit olarak dünyaya gelen iki cins, toplum tarafından belirlenen roller ve sorumluluklar neticesinde eşit olmaktan uzaklaşır, bu durum cinsiyet eşitsizliği kavramını açığa çıkarır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kavramı toplumsal cinsiyetin karşımıza çıkardığı önemli bir sorundur. Bu kavramla beraber cinsiyet eşitliği ve cinsiyet eşitsizliği kavramları da doğmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı, insanların yaşadıkları toplumda sahip oldukları haklar açısından bir ayrımcılığa maruz kalmamasıdır. Bu durum ancak sınıflar arasındaki farklılıkların ortadan kalkması ve toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının benimsenmesiyle sağlanır. Eşitsizlik olarak anlatılmak istenen, bireylere toplumsal cinsiyetleri açısından eşit davranılmaması durumudur. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadının ve erkeğin toplumdaki görevlerinin önemini eşit olarak kabul etmekle beraber, aynı zamanda kadın ve erkeğin biyolojik olarak farklarının göz önünde bulundurulmasıdır (Uzgan, 2018).

Kadın ve erkeklerin toplumda sahip olduğu statü ve saygınlığın dengesiz olarak dağılması, eşitsiz güç ilişkileri olarak isimlendirilir. Erkeklere oranla kadınların iş dünyasında daha geride olmaları, çoğunlukla kadınların ev hanımı olarak görülmesi, siyasal anlamda kadınları temsil eden kadın sayısının az olması ve yönetici pozisyonunda olan kadın sayısının erkeklere göre az olması gibi durumlar, eşit olmayan güç ilişkilerinin kadın-erkek arasındaki en somut örnekleridir (Savaş, 2018). Cinsiyet Eşitsizliği, erkek ve kız çocukları ile yetişkin erkek ve kadınlar arasındaki güç, statü, haklar ve fırsatlar bakımından eşitsizlik ve dengesizlik durumudur (Uluocak, 2014).

Cinsiyet eşitsizliğinin önüne geçilmesi kadın ve erkeklerin tüm kamusal alan ve ortak alanlarda eşit statüye sahip olması, bu alanlara eşit düzeyde katılması ve eşit görülmesi ile mümkündür. Aileden topluma kadar her alanda kadın ve erkeğin kaynaklardan, fırsatlardan ve sunulan hizmetlerden eşit şekilde yararlanması, yasalar önünde kadın ve erkeğe eşit davranılması gerekmektedir. Buradaki eşitlik kavramı kadın ve erkeğin biyolojik farklılığına bakılmaksızın birey olarak değerlendirilmesi olarak ifade edilir (Akkaş, 2019).

Literatürde, bireylerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğine bakış açılarını etkileyen faktörler incelendiğinde cinsiyet, eğitim, yaş, medeni hal, ekonomik durum ve dindarlık düzeyinin öne çıktığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma, Türkiye’de bireylerin cinsiyet eşitsizliğine bakış açısını farklı yargılardan hareketle sınıflayan ve bu sınıfları birbirinden ayıran dinamikleri inceleyen bir çalışma olarak literatüre katkı yapmayı hedeflemektedir. Çalışmada öncelikli olarak cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsiyet eşitsizliği kavramlarına ve bu konuda öne çıkan çalışmalara yer verilmiştir. Sonrasında çalışmada yöntem olarak

benimsenen Gizli Sınıf Analizi detaylı bir şekilde açıklanmış, analizde kullanılan Dünya Değerler Anket verisi ve değişkenler tanımlanmış, son olarak da Gizli Sınıf Analizi bulguları doğrultusunda yazılan sonuç ile çalışma tamamlanmıştır.

2. Literatür

Dünyada ve Avrupa’da 70’li yıllara dayanan kadın erkek eşitliği konusunun kurumsallaşma süreciyle beraber Türkiye’de de kadın erkek eşitliği konusunda adımlar atılması ve devlet sorumluluğunda ilerlemesi fikri benimsenmiştir. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ni (CEDAW) 1985 yılında imzalayan Türkiye bunun üzerine 20 Nisan 1990 tarihinde Kadın Statüsü ve Sorunları Başkanlığını kurarak eşitlik içinde kadının ilerleyerek hak ettiği statüyü kazanmasını amaçlamıştır. Son yıllara baktığımızda, 2004 yılındaki değişiklikle Anayasanın 10’uncu maddesine “*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür*” ek fıkrası eklenerek, toplumsal cinsiyet eşitliğine anayasal güvence getirildi (Başbakanlık Kadın Statüsü Raporu, 2008). 2009 yılında Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TMMM) tarafından kabul edilerek kuruldu ve 2012 yılında ayrıca 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine ilişkin kanun kabul edildi.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğinin temelini Cumhuriyet devrimleri oluşturur. Bu devrimde yapılan reformlar sayesinde kadının yurttaşlık hakkını kazanması sağlanmıştır. Türkiye’de kadınların medeni haklarını 1926 yılında çıkan medeni kanun ile kazanmalarının yanı sıra birçok Avrupa Birliği ülkesinden daha önce 1930 yılında belediye seçimleri ve 1934 yılında genel seçimlere katılarak siyasal haklarını kazanması sağlanmıştır (Kartal, 2005).

Dünya Ekonomik Forumu tarafından ilk kez 2006 yılında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin boyutunu ölçmek ve zaman içindeki değişimini izlemek için tanıtılan Küresel Cinsiyet Eşitliği İndeksi, ulusal cinsiyet farklılıklarını ekonomik, eğitim, siyasi ve sağlık açısından çeşitli kriterleri dikkate alarak karşılaştırmaktadır. Bu indeks, toplumsal sınıflandırma ve bölgeler arasında efektif karşılaştırmalar yaparak ülke sıralamaları sunmaktadır. Birleşmiş Milletler bu sıralama sayesinde, küresel farkındalık ile cinsiyet eşitsizliğinin zorluklarını yenmeyi amaçlamıştır (Global Gender Gap Report, 2020).

Türkiye, Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi’nde raporun yayınlandığı 2006 yılından beri yer almaktadır. 2006 yılındaki 115 ülkenin değerlendirildiği ilk raporda Türkiye 105. sırada yer almıştır. Bu rapora göre, “Ekonomik katılım ve fırsatlar” kategorisinde olarak 0.4344 puanını alarak sıralamada 106’ıncı, “Eğitime Ulaşma” kategorisinde 0.8889 puan alarak 92’inci, “Sağlık ve Yaşam” kategorisinde 0.9691 puan alarak 85’inci ve son olarak “Siyasi Katılım” kategorisinde 0.0516 puan alarak 96. sırada yer almıştır. (Global Gender Gap Report, 2006). Türkiye, Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi’nin 2010 yılındaki, 2006, 2007, 2008, 2009 yıllarıyla kıyaslamalı olarak yayınlanan raporunda, 2006, 2007, 2008, 2009 yıllarında sırasıyla 105, 121, 123, 129 olan sırasını 2010 yılında 134 ülke arasında 126. olarak güncellemiştir. Ayrıca Türkiye, “Ekonomi” kategorisinde 131’inci, “Eğitim” kategorisinde 109’uncu, “Sağlık” kategorisinde 61’inci ve “Siyaset” kategorisinde 99.sırada yer almaktadır. Türkiye 0.5876 genel puan almıştır 2006, 2007, 2008 ve 2009 yıllarına göre yüksek bir puan almış fakat artış sınırlı kalmıştır. Dünya Ekonomik Forum’un 2015 yılındaki 10. raporunda, Türkiye 145 ülke arasında 0.624 puan alarak genel puanını yükseltmiş olsa da genel ortalama 130. olmuştur. Türkiye “Sağlık” kategorisinde 40 ülkeyle beraber 0.980 puan alarak 1’inciliği paylaşmıştır fakat “Ekonomi” kategorisinde 0.459 puan alarak bu kategoride ilerleme gösterememiştir. Küresel Toplumsal Cinsiyet İndeksi’nin 2020 yılındaki son raporunda İzlanda, Norveç, Finlandiya ilk üçteki yerlerini korurken, Türkiye tekrar 130.sırada yer almıştır. Türkiye, 153 ülkenin katıldığı 2020 yılındaki raporda “Sağlık” alanında 64’üncü, “Ekonomi” alanında 134’üncü, “Eğitim” kategorisinde 114’üncü ve son olarak “Siyaset” kategorisinde 109.sırada yer almıştır (Global Gender Gap Report, 2020).

Birçok araştırma sonucuna göre cinsiyet, bireyin toplumsal cinsiyet algısını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. İncelenen araştırmalarda toplumsal cinsiyet eşitliği kavramına bakış açısında kadın ve erkekler arasında fark oluğu anlaşılmıştır. Kadınlara göre erkeklerin daha tutucu olduğu ve kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda erkeklere oranla daha bilinçli oldukları görülmüştür (Altuntaş ve Altunova, 2015). Erkekler geleneksel rollerde daha mutlu olduğundan ve kadınlara göre erkekler daha önemli görüldüğünden ötürü erkekler geleneksel anlayış içinde kalarak kadınlara göre cinsiyet eşitliğini daha az desteklemektedir (Meisenberg ve Woodley,2015).

Kadınların bilimden, siyasetten ve sosyal etkinliklerden dışlanmalarının sebebi erkekler kadar eğitim haklarının bulunmaması ve bu sebeple eğitimden yararlanamamaları olarak açıklanabilir (Tan, 2018). Devletlerin toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını ve görüşlerini gerçekleştirmek amacıyla eğitim, toplumsal cinsiyet temelli sivil toplum oluşumlarının kuvvetlendirilmesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Eğitim ve okullaşmanın artması sonucunda toplumsal cinsiyet eşitliği artmaktadır. Bu durum hem eğitimli hem de vasıflı kadınların sayısının artmasının yanı sıra istihdam ve eğitim talebi de artmakta ve çeşitlendirmektedir (Sayılan, 2016).

Önceki yüzyıllarda eğitim, toplumdaki üst sınıflarının konumlarını devam ettirebilmek için kullanılan bir araçtı. Bu durumun değişmesi ve eğitimin tüm toplum için hak olarak görülmesi aslında yeni sayılabilecek bir gelişmedir. Bu anlamda 18. yüzyılda Avrupa'da Endüstri Devrimi ve Aydınlanma Döneminin etkisiyle kadınların eğitim alanında eşitlik haklarını talep etmeleri oldukça önemlidir. Aydınlanma döneminde eğitim, değişimin ve gelişimin en önemli araçlarından biri olarak görülmüştür. Aslında eğitimin önemi ve toplumsal cinsiyet eşitliği algısının oluşmasında önemli bir rol oynadığı bu dönemde fark edilmiştir. Kadınların bilimden, siyasetten ve sosyal etkinliklerden dışlanmalarının sebebi erkekler kadar eğitim haklarının bulunmaması ve bu sebeple eğitimden yararlanamamaları olarak açıklanabilir (Tan, 2018). Devletlerin toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını ve görüşlerini gerçekleştirmek amacıyla eğitim, toplumsal cinsiyet temelli sivil toplum oluşumlarının kuvvetlendirilmesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Eğitim ve okullaşmanın artması sonucunda toplumsal cinsiyet eşitliği artmaktadır. Bu durum hem eğitimli hem de vasıflı kadınların sayısının artmasının yanı sıra istihdam ve eğitim talebini arttırmakta ve çeşitlendirmektedir. Eğitimin yaygınlaşmasının az da olsa kadını güçlendirici etkisi vardır. Bu durum kadının güçlenmesiyle beraberinde toplumda cinsiyet eşitliğinin de önünü açmaktadır. Ancak müfredatların cinsiyet eşitliğini temel alacak şekilde olması ve öğretmenlerin bu konuda bilinçlenmesi sayesinde eğitimin toplumsal cinsiyet eşitliğine etkisi daha da artırılabilir (Sayılan, 2012).

Cinsiyet eşitliğini artırmaya yönelik tutumlar da eğitim duruma göre farklılık göstermektedir. 21 ülkede yapılan çalışmada, daha fazla eğitime sahip olan bireylerin, daha az eğitim alan bireylere göre cinsiyet eşitliğini savunma olasılıkları daha yüksek olduğu anlaşılmıştır (Poushter vd.,2019). Bu çalışmaya göre söz konusu fark özellikle Arjantin ve Meksika'da net bir şekilde gözükmektedir. Ortaöğretim üstü eğitime sahip olan Arjantinli bireylerin %81'i ortaöğretim ve altında eğitim alan Arjantinlilerin %58'ine oranla daha fazla cinsiyet eşitliğini savunmaktadır. Eğitim durumu oldukça önemli olup ABD, Kanada ve AB ülkeleri dahil gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerde dahi cinsiyet eşitliğine bakış açısında farklılıklar oluşmasına sebep olmaktadır (Poushter vd.,2019).

Medeni hal açısından değerlendirildiğinde, evli bireylerin bekar bireylere oranla daha fazla sosyo-kültürel değişkenlerin etkisinde kaldığı ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinde gözlemlerinin daha çok olduğunu göstermiştir, evli olanlar bekarlara oranla toplumsal cinsiyet eşitliğine daha geniş açıdan bakabilmektedir. Evli bireylerin, bir kadının erkekle, bir erkeğin sürekli bir kadınla beraber olması hem ev içi hem de ev dışı rollerde bekarlara oranla toplumsal cinsiyet eşitliğine daha geniş açıdan bakabilmesine olanak sağlamıştır. Bekar katılımcıların, evli bireylere nazaran çok farklı görüşler bildirmemesine rağmen

evli bireyler kadar derinlemesine ve detaylı olarak toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilgi sahibi olmadığı görülmüştür (Burç, 2015).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği algısı açısından yaş önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaş arttıkça sosyo-kültürel yargıların daha çok önem kazandığı, bununla beraber toplumsal cinsiyet eşitliği algısının da arttığı tespit edilmiştir (Burç, 2015). Pew Araştırma Merkezi tarafından gerçekleştirilen ve farklı bir bakış açısıyla değerlendirilen, 2019 yılındaki "Değişen Bir Dünya" anket sonuçlarına göre, genç yetişkinlerin, 50 yaş ve üstü yetişkinlere nazaran cinsiyet eşitliğini desteklediği ve cinsiyet eşitliği konusunda daha hassas davrandığı gözlenmiştir. Ayrıca çalışmada ülkeler bazında inceleme yapıldığında, Yunanistan'da 18 ile 29 yaşlarındaki insanların %70'i gibi büyük bir bölümü cinsiyet eşitliğini onaylarken, 50 yaş ve üstü bireylerin %49'u cinsiyet eşitliğini desteklemektedir. Filipinlerde erkekler ve kadınlar arasındaki eşitliği savunan bireylerde bu oran genç bireylerde %53'ken yaşlı bireylerde bu oran %33'e kadar düşmektedir. Tüm bunların tersine Güney Kore'de bu örüntü farklılık göstermektedir, yaşlı erişkinlerin genç erişkinlere göre daha fazla eşitlikçi olduğu dikkat çekmiştir (Poushter ve Ferrerolf, 2019).

Sosyoekonomik sınıfların oluşmasının temel belirleyicisi olan gelir düzeyi toplumsal cinsiyet eşitliği algısıyla yakından ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır (Burç, 2015). Ailelerin ortalama aylık geliri arttıkça, toplumsal cinsiyet rollerine yönelik kabulleri arasında pozitif yönlü bir farklılaşma görüldüğü izlenmiştir (Kodan, 2013). Öte yandan, gelir düzeyinin artmasının ataerkil yapıyı güçlendirmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğine zarar vermesi de mümkündür. Bireylerin, gelir eşiklerindeki değişimin ve belirli kalkınma aşamalarındaki değişimlerinin, toplumsal cinsiyet eşitliğine etkisi dikkatli bir şekilde inceleme yapmayı gerektirir. Bu nedenle ekonomik düzeydeki gelişme her zaman olumlu anlamda etki yaratmayabilir. Ayrıca bireydeki ekonomik gelişme, kadınlara karşı ön yargıları kırabilir ve bireye bağımsız bir gelir akışı sağlar, ek olarak kadınlara sosyal ve ekonomik görünürlük sağlar (Eastin ve Prakash, 2013).

Derinden hissedilen, en eski ve etkili güçlerin başında gelen din, her dönemde düşünürlerin ve bilim insanlarının, insan ve toplum hayatında çok değerli bir kurum olması bakımından ilgi odağı olmuştur. İnanan insanlar, inandıkları dinin tesiriyle dünya ve dünyevi durumlara vereceği tutum ve eylemleri belirlerler. Bu kapsamda denilebilir ki toplumda konumlanan toplumsal cinsiyet eşitliğinin oluşmasında da dinin rolü vardır. Din, kadın ve erkeğe verdiği rol ve statü sebebiyle, toplumda toplumsal cinsiyetin belirlenmesine ve toplumun bu değer ve yargıları kabul etmesine neden olmaktadır (Gürhan, 2010). Dindarlık ve dini mezheplerin ataerkil normların hakim olmasına ve bu yerlerde kadınların birincil rolünün çocuklara bakmak ve ücretsiz ev kadını olarak hizmet etmek olduğu gözlenmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda ataerkil hakimiyetin olduğu yerlerde ekonomik düzeyin düşük ve dindarlık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca yüksek düzeyde dindarlık sergileyenlerin, cinsiyet eşitliğine daha az inandıkları gözlenmiştir (Seguino ve Lovinsky, 2009). Büyük dinlerin çoğu kürtaj ve boşanmayı reddetmekte ve geleneksel cinsiyet rollerini desteklemektedir. Neredeyse bütün dinler kadınlara bir kutsiyet atfetmektedir. Dini davranışların, cinsel ahlak ve cinsiyet eşitliği ile ilgili tutumları güçlü bir şekilde etkilediği görülmektedir. Sonuç olarak, dini kişisel olarak önemli bulan insanların dini görüşlerinin bir sonucu olarak boşanma, kürtaj ve cinsiyet eşitliğini reddetmeleri daha olasıdır (Adamczyk, 2013).

Türkiye'de toplum cinsiyet eşitsizliğini ampirik çalışmalardan hareketle değerlendiren ve cinsiyet eşitsizliğinin çeşitli makro ekonomik göstergelerle ilişkisini ele alan çalışmaların bir kısmı şu şekilde sıralanabilir:

Savaş (2018), toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ölçmek için bir endeks geliştirmiş ve analiz sonucunda bireylerin cinsiyet eşitsizliğine bakış açılarının temel belirleyicileri arasında cinsiyetin, yaşanan bölgenin, eğitim düzeyinin ve çalışma durumunun olduğunu belirtmiştir.

Sart ve Dalyancı (2018), Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Açığı Endeksi verilerinden hareketle Türkiye'deki cinsiyet eşitsizliğini, eğitim, ekonomi, siyaset ve sağlık boyutları ile birlikte

incelenmiş ve Türkiye'nin özellikle ekonomi boyutunda küresel endeksin altında olduğu fakat sağlık ve eğitim açısından küresel ortalamaya yakın olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tunç (2018), cinsiyet eşitsizliğinin insani gelişmişlik düzeyi üzerindeki etkisini ülkelerarasında farklı gelir grupları için araştırmıştır, elde ettiği bulgular daha düşük gelir ve insani kalkınma düzeyine sahip ülkelerin gelir düzeyi yüksek ülkelere göre toplumsal cinsiyet eşitsizliğindeki artışın insani kalkınma düzeyini daha fazla oranda düşürdüğünü göstermiştir.

İnce Yenilmez (2019) çalışmasında kadın işsizliği ile ekonomik eşitsizlik arasındaki içsel ilişkiyi değerlendirmiş ve kayıt dışı istihdamı azaltmanın, yüksek kaliteli ve üretken işleri teşvik etmenin, kadın işsizliğinden kaynaklanan sorunlarına karşı çözüm üretmek için önemli olduğunu vurgulamıştır.

Özdemir Akgül (2020) çalışmasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile kadınların güçlendirilmesini etkileyen faktörlerin ve mutluluk endeksi sıralaması ile cinsiyet eşitliği arasındaki ilişkiyi değerlendirmiş ve turizmde kadın istihdamının, cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasının ve toplumun mutluluk düzeyinin birbiriyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Demir (2021), işgücü piyasası temel göstergelerini cinsiyeti dikkate alarak OECD ülkeleri ve Türkiye için değerlendirmiş, işgücü piyasasında cinsiyet eşitsizliği açısından Türkiye'nin konumunu çok boyutlu ölçekleme tekniği ile belirlemiştir. Çalışmada kadınların işgücüne katılım oranları, yönetici olarak çalışan kadınların oranı ve işsizlik oranları dikkate alınmıştır, buna göre kadın işgücü açısından Türkiye'nin diğer OECD ülkelerinden farklı bir yerde olduğu fakat erkek işgücü açısından Türkiye'nin İspanya ve İtalya ile benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çolak (2021), Türkiye için toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir, elde edilen bulgulara göre büyüme, hem ücretli hem de lise ve dengi okul mezunu çalışanlardaki cinsiyetler arası gelir eşitsizliği oranını kadınların lehine olacak şekilde azaltan bir faktördür.

Çelik (2021), Türkiye'de bölgesel kamu yatırımlarının kadın ve erkek istihdamı üzerindeki etkisini 2004-2018 dönemi boyunca 26 bölgeden hareketle incelemiştir. Buna göre, erkek istihdamındaki bölgeler arasında aynı yönlü bir mekânsal etkileşim varken, kadın istihdamında istatistiksel olarak anlamlı bir mekânsal etkileşim bulunmamaktadır. Bölgesel emek verimliliğindeki bir artış, kadın istihdamının daha fazla azalmasına yol açmaktadır.

3. Metodoloji

Sosyal bilimlere konu olan çalışmalarda doğrudan ölçülemeyen gizli (latent) değişkenler araştırmacıların karşısına sıklıkla çıkmaktadır. Bu değişkenlere ilişkin çıkarsamalar gözlemlenebilen ve/veya ölçülebilen değişkenlere dayalı modellerle mümkündür. Gizli Sınıf Analizi de gözlemlenebilen ve/veya ölçülebilen değişkenleri kullanarak bir kitledeki gizli alt grupları tanımlama için kullanılan bir istatistiksel analizdir. Türkiye'de cinsiyet eşitsizliğine bakış açısı gizli değişken olarak, anketteki sorular ise gözlenen değişkenler olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışmada Gizli Sınıf Analizi kullanılmıştır. Sosyal ve davranış bilimlerinde zeka, yaşam kalitesi gibi kuramsal değişkenleri sayısal olarak ortaya koyması Gizli Sınıf Analizinin temel mantığıdır. Gizli Sınıf Analizi bazı kategorik gözlenen değişkenler ile kategorik gizli değişkenlerin bulunduğu durumlarda bahsedilen değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya çıkartılmasını hedeflemektedir. Gizli Sınıf Analizi, 'Faktör Analizi'nin kategorik değişkenler için alternatifi' olarak tanımlanır (Çılan, 2015). Gizli Sınıf Analizinde, C değişkeninin kategorileri için A ve B değişkenlerinin birbirinden bağımsız olduğu bilinsin ve bu ilişki her bir i, j, k kombinasyonunun oranı için A değişkeninin koşullu olasılığı (P_{ik}^{AC}), B değişkeninin koşullu olasılığı (P_{ik}^{BC}) ve C değişkeninin belirli bir kategorisine düşme olasılığı (P_k^C) ile çarpımları bize bu bağımsızlığı gösterir (Özkan, 2015):

$$\hat{P}_{ijk} = \hat{P}_{ik}^{AC} \times \hat{P}_{jk}^{BC} \times \hat{P}_k^C \quad (1)$$

C değişkeni gözlenemeyen olduğu zaman, değişkenin açıklayıcı kategorileri ölçülemediği durumlarda olasılıklar π olarak gösterilir. X gizli değişkeni gizli sınıfları t sınıfa sahip bir değişken olarak düşünülürse, π Eşitlik (2)' deki gibidir (Goodman, 1974):

$$\pi_{ijt}^{ABX} = \pi_{it}^{\bar{A}X} \times \pi_{jt}^{\bar{B}X} \times \pi_t^X \quad (2)$$

Burada π_{ijt}^{ABX} , rastgele seçilen bir gözlenen değer i, j, t hücresinde bulunması başka bir değişle X gözlenemeyen değişkenin t. sınıfında, A değişkeninin i. sınıfında bulunurken aynı anda B değişkeninin j. sınıfında yer alması olasılığıdır. $\pi_{it}^{\bar{A}X}$, X gözlenemeyen değişkenin t. sınıfında bulunan bir gözlemin A değişkeninin i. kategorisinde olması olasılığını gösterirken aynı şekilde X gözlenemeyen değişkenin t. sınıfında bulunan bir gözlemin B'nin j. kategorisinde yer alması $\pi_{jt}^{\bar{B}X}$ olarak gösterilir. π_t^X ise rastgele seçilen bir gözlemin X gözlenemeyen değişkenin t. seviyesinde olması olasılığıdır (Goodman, 1974). Bu olasılıklar koşullu olasılık olarak da bilinirler. Yerel bağımsızlık gizli yapı modellerinin en temel varsayım olup burada gözlenemeyen değişken sabit tutulduğunda gözlenen değişkenlerin birbirlerinden bağımsız olduğu düşünülür.

Koşullu ve gizli sınıf olasılıkları Gizli Sınıf Analizinin iki ana parametresi olup, temel amacı en çok olabilirlik tahminlerini saptamaktır (Goodman, 1974).

Gizli sınıf olasılıkları, gizli değişkenin her bir kategorisinin gerçekleşme olasılığını göstermek üzere birbirinden yerel olarak bağımsız gözlemlenen ölçümlerin de olduğu gözlenemeyen değişkenlerin sınıflarının dağılımını gösterir.

Gizli sınıf olasılıklarını etkileyen dikkat edilmesi gereken iki parametre vardır. Bunlar sırasıyla: Gizli değişkendeki sınıf sayısı (t) ve bu sınıfların göreceli boyutlarıdır (Özkan, 2015). Gizli sınıflar, bir değişken kümesine göre birimleri yapılandıran boyutlardır. Değişkenler arasında sadece rastgele ilişki olması için bütün gizli sınıfların kontrol altına alınması gerekir. Gizli Sınıf Analizi gözlemleri, denekleri, olguları ve bireyleri aralarında koşullu bağımsızlık olan gizli sınıflara ayırır (Çılan, 2015).

Gizli Sınıf Modellerini tahmin ederken çoğunlukla, parametreleri 0-1 arasında olan En Çok Olabilirlik Tahmin Yöntemi (Maximum Likelihood) kullanılmaktadır. En Çok Olabilirlik Yönteminin, Beklentinin Maksimize Edilmesi (EM) ve Newton-Raphson olmak üzere iki tane tekrarlayan/benzer algoritması bulunur (Çılan, 2015).

Tahminleri elde etmek için genel olarak eşitlik (3)'den yararlanır (Çılan, 2015).

$$\hat{\pi}_{ijkt}^{ABCX} = \hat{\pi}_{it}^{\bar{A}X} \times \hat{\pi}_{jt}^{\bar{B}X} \times \hat{\pi}_{kt}^{\bar{C}X} \times \hat{\pi}_t^X \quad (3)$$

Ki-Kare (χ^2) Uygunluk Testi, Olabilirlik Oran (G^2) Testi ve Standardize artıklar yöntemleriyle modelin uygunluğu araştırılabilir. Oran ve Ki-Kare testlerinde sıfır ve alternatif hipotezler kurulur ve aşağıdaki gibidir:

H_0 = Model kullanım için uygundur.

H_1 = Model kullanım için uygun değildir.

H_0 hipotezinin kabul edilmesi durumunda “model uygun” kabul edilmekte olup reddedildiği takdirde model uygun değildir” ve başka bir model seçilmesi gerekmektedir.

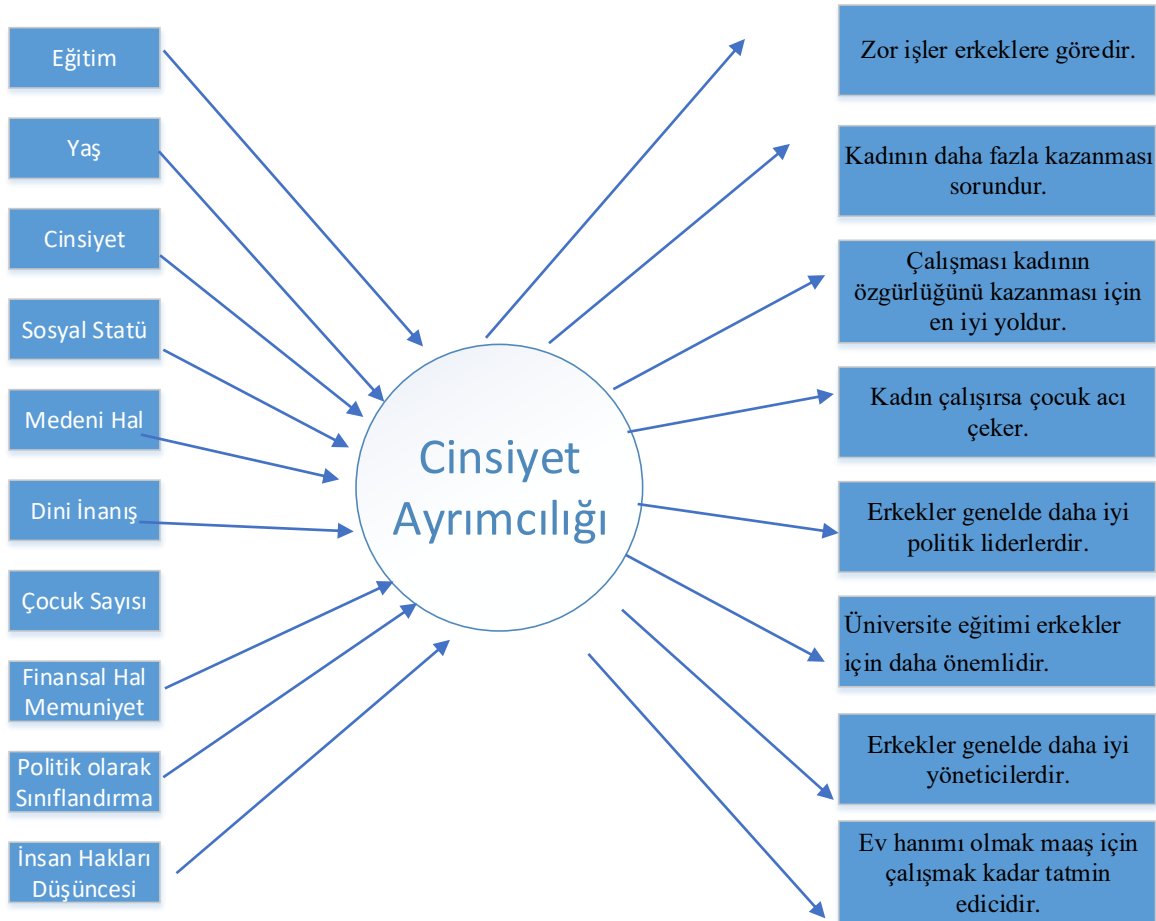
Kontrol değişkenin k., X satır değişkeninin i. ve Y sütun değişkeninin j. sütununda yer alan gözlenen frekans ve beklenen frekans sırasıyla F_{ijk} ve f_{ijk} olmak üzere; Pearson Ki-kare İstatistiği aşağıdaki gibi hesaplanır (Çılan, 2015):

$$\chi^2 = \sum_{ijk} \frac{(F_{ijk} - f_{ijk})^2}{f_{ijk}} \quad (4)$$

4. Veri Kümesi

Bu çalışmada Türkiye’de yaşayan “Cinsiyet Eşitsizliği” hakkında farklı düşüncelere sahip bireyleri sınıflandırmak, bu konudaki bakış açılarını değerlendirmek ve profillerini belirlemek amacıyla Dünya Değerler Araştırmasına ait 2014 yılı verileri kullanılmıştır. Ankete Türkiye’den 1265 kişi katılmıştır. Dünya Değerler Araştırması 1981 yılından beri periyodik aralıklarla yaklaşık 100 ülkede yaşayan bireylerin değerlerini, inançlarını ve bu değerlerinin zaman içinde nasıl değiştiklerini ayrıca bu değerler üzerindeki sosyal ve politik etkileri inceler. Dünya Değerler Araştırması’nda kişilerin sosyo-demografik bilgilerinin yanı sıra, “Cinsiyet Ayrımcılığı” ile ilgili yaklaşımlarının saptanabileceği sorulara da yer verilmiştir. Bu anketteki katılımcıların “Cinsiyet Ayrımcılığı” hakkındaki düşüncelerinin değerlendirilebileceği 8 soru ile cinsiyet ayrımcılığı hakkındaki düşünceler üzerinde etkili olduğu düşünülen eğitim, yaş, cinsiyet, sosyal statü, medeni hal, dindarlık, çocuk sayısı, ekonomik memnuniyet, politik sınıflandırma ve ülkenizde insan haklarına duyulan saygıya ilişkin sorular dikkate alınmıştır. Bu sorulardan eğitim, yaş, cinsiyet, sosyal statü, medeni hal, dindarlık, çocuk sayısı, ekonomik memnuniyet, politik sınıflandırma ve ülkenizde insan haklarına duyulan saygı üzerine olanlar eş değişken “Cinsiyet Eşitsizliğine Bakış Açısı” gizli değişken olarak tanımlanmıştır. Değişkenler Şekil 1’de yer alan araştırma modeli ile temsili olarak sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

5. Bulgular

Modeller arasında seçim yapılırken AIC, BIC ve Maximum Likelihood kriterlerine bakılarak değerlendirme yapılmalıdır. Bu nedenle ilk aşamada modelde yer alan sınıf sayısı belirlemek amacıyla AIC, BIC kriterleri ve serbestlik dereceleri dikkate alınarak olası modeller değerlendirilmiştir.

Anket verilerinin R programına yüklenmesi sonucunda R programından elde edilen çıktılara göre denenen 2, 3 ve 4 sınıflı modellere ait değerlendirme kriterleri aşağıdaki kriter tablosunda özetlenmiştir.

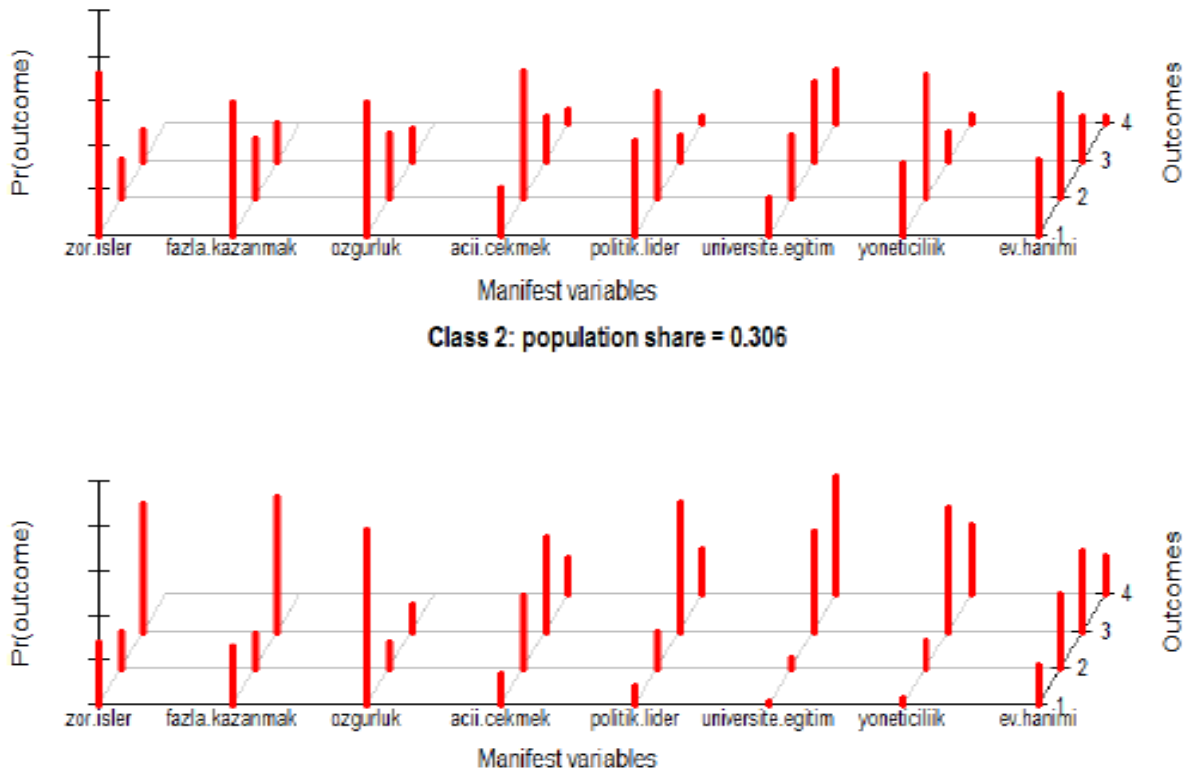
Tablo 1. Sınıflandırma Kriter Tablosu

	Serbestlik Derecesi	AIC	BIC	Max.Likelihood
4 sınıf	1148	21550	22152	-10664
3 sınıf	1180	21727	22164	-10778
2 sınıf	1212	22201	22474	-11047

Yukardaki tabloya göre AIC ve BIC kriterleri 3 sınıflı modelden 4 sınıflı modele geçerken büyük ölçüde azalma göstermemiştir. Ancak Maksimum Likelihood'a göre en küçük değere sahip olan 2 sınıflı modelin seçilmesi gerekmektedir. Bu nedenle sonuçları değerlendirmek için 2 sınıflı model incelenecektir.

2 sınıflı modelde elde edilen gizli sınıf olasılıkları yaklaşık olarak 0.69 ve 0.31'dir. Aşağıdaki şekilde uzun olan çubuklar daha önce açıklandığı gibi olasılık değerinin 1'e yakın olduğu durumları yani sorulan soruya aşağıdaki şeklin sağ kısmındaki cevaplardan (kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, katılmıyorum, kesinlikle katılmıyorum) hangisini yoğun olarak tercih ettiğini temsil etmektedir.

Şekil 2. 2 Sınıflı Modele Ait Koşullu Olasılıklar ve Gizli Sınıf Olasılıklarına Ait Diyagram

Buna göre, yukarıda belirtildiği gibi her 2 sınıf içinde benzer cevapların verildiği sorulardan farklı olarak koşullu olasılıklar göz önünde bulundurularak bir sonraki tablo oluşturulmuş ve sınıflar isimlendirilmiştir.

Tablo 2: 2 Sınıflı Modele Ait Sonuçlara Göre Çıkarım ve İsimlendirme Tablosu

Sınıf	Çıkarım
Gelenekselci	<ul style="list-style-type: none"> 1.sınıfta yer alan bireyler, kitlenin yaklaşık %69'unu oluşturmaktadır ve bu sınıftaki bireylerin dahil olduğu sınıf "Gelenekselci" olarak isimlendirilmiştir. Bu sınıftaki bireyler, "Zor işler erkeklere göredir", "Kadının fazla kazanması sorundur", "Kadının çalışması özgürlüğünü kazanması için en iyi yoldur", "Kadın çalışırsa çocuklar acı çeker", "Erkekler daha iyi politik liderlerdir", "Erkekler daha iyi yöneticilerdir" ve "Ev hanımı olmak maaş için çalışmak kadar tatmin edicidir" sorularına katılmaktadır. Son olarak Gelenekselci sınıftaki bireyler, "Üniversite eğitimi erkekler için daha önemlidir" sorusuna katılmamaktadır.
Gelenekselci Olmayan	<ul style="list-style-type: none"> 1.sınıfta yer alan bireyler, kitlenin yaklaşık %31'ini oluşturmaktadır ve bu sınıftaki bireylerin dahil olduğu sınıf "Gelenekselci olmayan" olarak isimlendirilmiştir. Bu sınıftaki bireyler, "Kadının çalışması özgürlüğünü kazanması için en iyi yoldur" sorusuna katılmaktadır. Gelenekselci Olmayan sınıfta yer alan bireyler, "Zor işler erkeklere göredir", "Kadının daha fazla kazanması sorundur", "Erkekler daha iyi politik liderlerdir", "Erkekler daha iyi yöneticilerdir" ve "Ev hanımı olmak maaş için çalışmak kadar tatmin edicidir" sorularına katılmamaktadırlar. Bu sınıftaki katılımcılar "Kadın çalışırsa çocuklar acı çeker." soruna katılmamakla beraber katılan kişilerin sayısı da fazladır.

Koşullu olasılık değerleri ise Tablo 3'te yer almaktadır:

Tablo 3. 2 Sınıflı Modele Ait Koşullu Olasılıklar Tablosu

	Sınıf 1	Sınıf 2
	Gelenekselci	Gelenekselci Olmayan
Zor işler		
Katılıyorum	0.7106	0.2797

Ne katılıyorum ne katılmıyorum	0.1652	0.1601
Katılmıyorum	0.1242	0.5601
Fazla Kazanmak		
Katılıyorum	0.5816	0.2572
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	0.2797	0.1482
Katılmıyorum	0.1614	0.5946
Özgürlük		
Katılıyorum	0.5859	0.7790
Ne katılıyorum ne katılmıyorum	0.2796	0.1075
Katılmıyorum	0.1345	0.1134
Acı Çekmek		
Kesinlikle Katılıyorum	0.2026	0.1296
Katılıyorum	0.5602	0.3133
Katılmıyorum	0.1866	0.4060
Kesinlikle katılmıyorum	0.0506	0.1512
Politik Lider		
Kesinlikle Katılıyorum	0.4123	0.0831
Katılıyorum	0.4634	0.1532
Katılmıyorum	0.1052	0.5721
Kesinlikle katılmıyorum	0.0191	0.1917
Üniversite Eğitimi		
Kesinlikle Katılıyorum	0.1532	0.0144
Katılıyorum	0.2716	0.0325
Katılmıyorum	0.3378	0.4376
Kesinlikle katılmıyorum	0.2373	0.5155
Yöneticilik		
Kesinlikle Katılıyorum	0.3162	0.0297
Katılıyorum	0.5374	0.1224
Katılmıyorum	0.1198	0.5468
Kesinlikle katılmıyorum	0.0266	0.3010

Ev hanımı		
Kesinlikle Katılıyorum	0.3311	0.1688
Katılıyorum	0.4565	0.3211
Katılmıyorum	0.1920	0.3497
Kesinlikle katılmıyorum	0.0204	0.1604

Yukarıda tabloda yer alan koşullu olasılık değerleri aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- ❖ “Kadın çalışırsa çocuklar acı çeker” sorusuna 2.sınıftaki katılımcıların katılmadığı görülürken katılanların oranı %43 ile yüksek bir orana sahiptir.
- ❖ “Erkekler daha iyi politik liderlerdir” sorusuna 1.sınıftaki katılımcıların yüksek oranda yani %88 ile katıldığı görülmektedir.
- ❖ “Erkekler daha iyi politik liderlerdir” sorusuna 1.sınıftaki katılımcıların yüksek oranda yani %88 ile katıldığı görülmektedir.
- ❖ “Erkekler daha iyi yöneticidir” sorusunda ise “Gelenekselci Olmayan” sınıf %85 ile katılmıyor iken “ Gelenekselci” sınıf %85 ile katılmaktadır.

Bir sonraki aşamada ise eş değişkenlerin anlamlılığı değerlendirilmiştir.

Tablo 4. 2 Sınıflı Modele Ait Değişkenlerin Anlamlılık Tablosu

	Katsayı	Standart Hata	t Değeri	p Değeri
Sınıf2/Sınıf1				
Sabit	3.02057	0.93732	3.223	0.001
Eğitim	0.81243	0.12457	6.522	0.000
Yaş	0.02992	0.14001	0.214	0.831
Cinsiyet:Kadın	0.92490	0.16339	5.661	0.000
Sosyal Statü	0.10602	0.16962	0.625	0.532

Dindarlık	- 0.17455	0.1942	0.898	-	0.369
Çocuk Sayısı	- 0.02011	0.07975	0.252	-	0.801
Ekonomik Memnuniyet	- 0.17546	0.11147	1.574	-	0.116
Politik Sınıflandırma	- 0.22656	0.06921	3.274	-	0.001
Ülkenizde İnsan Haklarına Duyulan Saygı	0.23073	0.08947	2.579		0.010

Yukardaki tabloya göre, bir bireyin “Gelenekselci” sınıf yerine “Gelenekselci Olmayan” sınıfına dahil olma olasılığı, eğitim ve insan haklarına duyulan saygı değişkeninin kategorilerinin artması halinde artarken, politik olarak sınıflandırma değişkeninin kategorisinin azalması ve bireyin kadın olması halinde artar.

Yani bir bireyin politik olarak sola eğilimli olması ve ülkede insan haklarının olmadığını düşünüyorsa, eğitim düzeyi yüksek ve cinsiyeti kadın ise bu bireyin gelenekselci olmayan sınıfta yer alma olasılığı daha yüksektir.

Grupların belirleyiciliği üzerinde literatürde yer verilen çalışmalardan farklı olarak yaş, sosyal statü, ekonomik memnuniyet, dindarlık eş değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Başlangıç modelinde medeni hal değişkeninin anlamlı olmadığını görülmesi üzerine, medeni hal değişkeninin kategorilerinin fazla sayıda olan kategorilerinin serbestlik derecesinin düşmesine neden olacağı düşüncesiyle Tablo 4’te yer alan modelde medeni hal değişkenine yer verilmemiştir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye yaşayan bireylerin cinsiyet eşitsizliğine bakış açıları, Dünya Değerler Anketi’nde yer alan sorulardan hareketle, bireylerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerinin yanı sıra politik görüşleri ve dindarlık düzeyleri dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Söz konusu bakış açısının sınıflandırılması için bir kategorik veri analiz yöntemi olan Gizli Sınıf Analizi kullanılmıştır.

Bireylerin eğitim düzeyi, cinsiyeti, insan haklarına duydukları saygının düzeyi ve politik görüşleri cinsiyet eşitsizliğine bakış açılarını şekillendirmekte öne çıkmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye’deki bireyler cinsiyet eşitsizliğine bakış açıları açısından iki sınıfa ayrılır. Bu sınıflar “Gelenekselci” ve “Gelenekselci Olmayan” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu iki sınıftaki bireylerden “Zor işler erkeklere göredir”, “Kadının daha fazla kazanması sorundur”, “Erkekler daha iyi politik liderlerdir”, “Erkekler daha iyi yöneticilerdir” ve “Ev hanımı olmak maaş için çalışmak kadar tatmin edicidir” yargılarına katılanlar “Gelenekselci” ve bu yargılara katılmayanlar ise “Gelenekselci Olmayanlar” olarak sınıflanmıştır. Bir bireyin “Gelenekselci” sınıf yerine “Gelenekselci Olmayan” sınıfta yer alması olasılığı, bireyin eğitim düzeyinin yüksek olması, kadın olması, bireyin ülkede insan haklarına yeterli saygı gösterilmediğini düşünen bir birey olması ve politik olarak sola eğilimli olması halinde artar.

Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, cinsiyet eşitsizliğine bakış açısını etkileyen faktörler detaylı bir şekilde ele alınmış ve toplumdaki bireyler cinsiyet eşitsizliği kavramına bakış açıları dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Cinsiyet eşitsizliğine bakış açısını şekillendirmekte öne çıkan değişkenlere ait bilgi ile araştırmacı ve politika yapıcılara uygun strateji geliştirmeleri konusunda yardımcı olmak amaçlanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Adamczyk,A. (2013). The Effect Of Personal Religiosity On Attitudes Towards Abortion, Divorce And Gender Equality. Does Cultural Context Maka Difference, *EURAMERICA*, 43 (1), 213-253.
- Akkaş, İ. (2019). Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı. *EKEV Akademi Dergisi*,23-77, 97-118.
- Altuntaş O. ve Altunova H. (2015). Toplumsal Cinsiyet Algısı İle Sosyo-Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Turkish Studies*, 10(6), 83-100.
- Batuhan,Ö. (2015). Kredi Kartı Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Gizli Sınıf Analizi (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Burç, P. (2015). Sosyo-Kültürel Değerler Ve Neoliberalizm Işığında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Mini Alan Çalışması (İzmir Örneği), *Academia*. Erişim Adresi: <https://www.academia.edu/17167795/>
- Çelik, O. (2021). Türkiye’de Kamu Yatırımlarının İstihdamdaki Cinsiyet Eşitsizlikleri Üzerine Etkisi: Mekânsal Panel Veri Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39 (2), 191-209. DOI: 10.17065/huniibf.671958
- Çiçekli, A. (2019). “Evinin Hanımı Çocuklarının Anası” Olan Kadının Kamusal Alan Mücadelesi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8 (1), 1-14.
- Çılan, Ç. (2015). *Uygulamalı Gizli Sınıf Analizi*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi, İstanbul.
- Çolak, Z. (2021). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), 1094-1105.
- Demir, Ö. (2021). Gender Inequality in the Labour Market: Comparison of Turkey and OECD Countries by Multidimensional Scaling Method . *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 28 (2), 377-397.
- Eastin, J., & Prakash, A. (2013). Economic Development and Gender Equality: Is There a Gender Kuznets Curve? *World Politics*, 65(1), 156-186. doi:10.1017/S0043887112000275.
- Goodman, L. A. (1974). Exploratory Latent Structure Analysis Using Both Identifiable and Unidentifiable Models. *Biometrika*, 61(2), 215–231. <https://doi.org/10.2307/2334349>
- Gürhan N. (2010).Toplumsal Cinsiyet Ve Din. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 4.
- İnce Yenilmez, M. (2019). Gender Inequality In Labor Force Participation In Turkey: Closing The Gender Gap?. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17 (3), 40-51.
- Kartal, C. (2005). Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanmaları ve 1930 Belediye Seçimleri (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kodan, S. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Şiddet Eğilimlerinin Ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 1(2),21-43.

Meisenberg G. &Woodley M. (2015). Studies Gender Differences İn Subjective Well-Being And Their Relationships With Gender Equality. *Journal Of Happiness*, 16,1539-1566.

Özdemir Akgül, S. (2020). Turizmde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadınların Güçlendirilmesi İle Mutluluk Endeksi Arasındaki İlişki The Relationship Between Gender Equality And Women's Empowerment In Tourism And Happiness Index. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 9 (2), 160-178.

Poushter J. & Fetterolf J. (2019). A Changing World: Global Wiews On Diversity, Gender Equality, Family Life And The İmportance Of Religion. Pew Research Center, Erişim adresi: <https://www.pewresearch.org/global/2019/04/22>.

Sart, G. & Dalyancı, L. (2018). An Analysis Of Gender Inequality With The Dimension Of Education, Economy, Politics And Health İn Turkey. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (16), 96-111.

Savaş, G. (2018). Türkiye'de Yaşayan Bireylerin Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liği Algısı. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 1(2), 101-121.

Sayılan F. (2012). *Toplumsal Cinsiyet Ve Eğitim*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Seguino, S., & Lovinsky, J. (2009). The Impact of Religiosity on Gender Attitudes and Outcomes. Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Impact-of-Religiosity-on-Gender-Attitudes-and-Seguino-Lovinsky>

Tan, M. G. (2018). Türkiye'de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi; Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Raporu. Erişim adresi: <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/182>.

Tunç, M. (2018). Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Kesit Analiz. *Sosyoekonomi*, 26 (38), 221-251. DOI: 10.17233/sosyoekonomi.2018.04.13

Uluocak, Ş.(2014). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Ve Kadına Yönelik Şiddet, Edirne: Paradigma Akademi.

Uzgan, Y. S. (2018). Mutlu Toplumun İnşası İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği. *Mor Söyleşiler*, İZMİR. Erişim adresi: <https://www.mmo.org.tr>

World Economic Forum (2006). Global Gender Gap Report 2006, Erişim adresi: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2006.pdf

World Economic Forum (2020). Global Gender Gap Report 2020, Erişim adresi: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf